

Вільям Фолкнер

Роман

Я відчував страшну муку в цій людині. Фолкнер завжди дивився вниз, ніколи не підводив очей. Ми спробували втягнути його розмову, він не брав ніякої участі. А коли нарешті підвів обличчя у відповідь на якесь мое запитання, то в очах його було сільки болю і суму, що я скрикнув.

Тенесі
Вільям про Фолкнера

В СВОЮ ОСТАННЮЮ ГОДИНУ

В. Фолкнер на своїй фермі. Фото 50-х років.

На сторінках «Всесвіту» твори лауреата Нобелівської премії Вільяма Фолкнера (1897—1962) друкувались вже не раз: повість «Старий» (№ 9 за 1962 р.), роман «Крадії» (№ 1—2 за 1970 р.), оповідання (№ 4 за 1960 р., № 10 за 1971, № 7 за 1975, № 3 за 1977). Мабуть все це — складові Йокнапатофської саги, циклу творів в житті рідних Фолкнерові країв на півдні США (а точніше, у створенні письменниковою уявою окрузі Йокнапатоба, штат Міссісіпі). Ці розлога панорами сповненої гострася суперечності рабовласницької, а потім — буржуазно-капіталістичної американської дійсності характерна розмаїттям психологічних типів, представників різних соціальних станів та рас, насій відмінних світоглядно-етичних засад. Водночас Фолкнер і загальнолюдський у своїй проблематиці, в незмінній увазі до людини в її противоречтві із самою собою та світом.

Не виняток щодо цього є роман «В свою останню годину» (1929), досить своєрідний навіть як на Фолкнера.

Твір складається з п'ятдесяти дев'яти внутрішніх монологів п'ятнадцяти персонажів, сім в них члени родини Бандренів, а решта — сусіди й земляки, в більшості такі самі незаможні фермери. Дія триває десять днів: перший день, коли помирає Едді, дружина Енса й мати Кеша, Дарла, Джуела, Дьюї Делл і Вардамена; два дні, коли готуються відвозити труну з небіжчицею за сорок миль до містечка Джифферсон (де вона заповіла поховати себе); шість днів великомученицької дороги крізь усліжки мисливці й немисливі стихійні перешкоди; десятий день, коли родина, поклавши Едді, спроваджує Дарла до божевільні і готовується вертатись назад уже в новому місці Бандрен, яким обзавівся господар дому.

Аж віяк не легко знайти переконливу відповідь, чому саме рідня Едді так ревно виконує химерну волю небіжчиці. Немало важить тут своєрідний «кодекс честі»: давши обіцянку, мусиш сповнити її навірі поза межами rozумного. Якщо це невеликою мірою стосується Енса й ще меншою Дарла, який взагалі перебуває «поза дією» (завдяки тому він один при всій своїй «недоумкуватості» може тверезо оцінити абсурдність навколишнього), то, наприклад, для Кеша й Джуела — це один з провідних мотивів: їхнє поведінка заразом і стойчна, і геройчна, і жертвова. Ця чудна подорож править письменникові за будову модель екстремальної ситуації, в якій сім'я виясковує все свої глибинні потенції, як плюсові, так і від'ємні. У цій міні-одиссей нерозривно переплітаються шире співчуття й лицемірство, затята витривалість і безвільна пасивність, трагізм і комізм аж до гротеску й блазнювання.

ДАРЛ

Ми з Джуелом вертаємося з поля, йдемо стежкою один за одним. І хоч я кроків на п'ятнадцять попереду, кожен, хто дивиться в наш бік з комори для бавовни, бачить Джуелів розтріпаний потертий бриль на цілу голову вище над моїм.

Стежка, вичовгана ногами й запечена липнем на цеглу, стелеться рівненько, як стріла, поміж зелених рядків бавовнику аж до комори серед поля, там звертає їй огинає її з усіх боків, а далі знов біжить навпростець полем, все так само нерівно вичовгана людськими ногами.

Комору складено з грубих колод, прокладка між якими давно вже повинела. Прямокутна, з широким односхилим дахом, вона стоїть порожньою руною під ясним сонцем, два широких вікна в протилежних стінах виходять на стежку. Дійшовши туди, я звертаю разом із стежкою, що огинає комору. Джуел, п'ятнадцять кроків позад мене, дивиться просто вперед і одним широким скоком перемахує через вікно. Не одводячи вбік блідих очей, що мов деревинки на його дерев'яному обличчі, він чотирма сягністими кроками перетинає приміщення, хода у нього застигло поважна, як у сигаретно-рекламного індіанця в латаному комбінезоні, живого тільки нижньою половинкою тіла, і одним скоком перемахує через протилежне вікно на стежку, саме коли я показуюся з-за рогу. Ми знову один за одним, тільки тепер Джуел на п'ять кроків попереду, йдемо стежкою до підніжжя кручи.

Біля джерела стоїть Таллова підвoda, припнута до огорожі, віжки обмотані круг стійки передка. На підводі два стільчики. Джуел зупиняється коло джерела, бере з вербового сучка гарбузовий коряк і п'є. Я обганяю його, йду вгору стежкою і вже чую Кешеву пилку.

Коли я виходжу на самий верх, пилка стихає. Стоячи поміж купи стружок, Кеш припасовує дошку до дошки. У просвітлинах вони жовті, як золото, як м'яке золото, а боки у них ледве хвилясті від рубанка: Кеш — добрий тесля. Він кладе на кобилицю дві дошки, приміряє їх до вже готової частини труни. Потім стає навколошки, примуржено дивиться, як дошки виглядають з ребра, відкладає їх і береться за рубанок. Добрий тесля. Крашої труни Едді Бандрен годі й бажати. У ній їй буде зручно й приемно. Я йду в хату, а за мною звук рубанка: ширк ширк ширк.

КОРА

Оточ я заощадила яєць і вчора напекла пирогів. Пироги вийшли чудові. Ми дуже залежимо від курей. Несутися вони добре, скільки їх там лишилося після опосумів і всякого іншого звіра. Та ще й змії влітку. Змія швидше за будь-кого залізе в курник. А оскільки вони обійшлися нам набагато дорожче, ніж містер Талл — мій чоловік — думав, і оскільки я запевнила, що ці витрати ми перекриємо яйцями, то тепер мені треба більш ніж коли стерегтися, бо ж це тільки через мое наполягання ми завели їх. Ми могли б сторгувати їй дешевших курей, але я пристала на пораду міс Ловінгтон — узяти їх доброї породи, бо ж і містер Талл згоден, що добра порода, скажімо, корів чи свиней, зрештою окупаеться. А що у нас так багато загибли курей, ми не могли

дозволити собі розкоші їсти ці яйця, та й я не могла допустити, щоб містер Талл дорікав, бо ж це через мене ми їх узяли. Отож коли міс Ловінгтон сказала мені про пироги, я й подумала, що зможу іх напекти й трохи заробити, щоб покрити вартість хоч двох курей — яйця ж будуть дармові, я візьму з тих, які заощадила. А цей тиждень вони неслися так добре, що я мало що назбирала досить яєць і на продаж, як ми й хотіли, і на пироги, а ще й зібрала їх стільки, що й борошно, і цукор, і самі дрова мені дісталися майже задарма. Отож учора я напекла пирогів — я старалася якомога, і вони вийшли чудові. Та коли ми сьогодні вранці поїхали до міста, міс Ловінгтон і каже, що та пані переду-мала й гостей не збирає.

— Але пироги вона все одно мала б узяти,— каже Кейт.

— Може, й так, тільки навіщо вони їй тепер здалися! — відказую я.

— Вона повинна була їх узяти,— каже Кейт.— Хоча ці міські ба-гачки можуть і передумати. А от бідні не можуть міняти своєї думки.

Проте багатство — ніщо перед лицем господа, бо він бачить аж до серця.

— Може, мені вдасться їх продати в суботу на базарі,— кажу я.— Дуже ж вони ладні вийшли.

— По два долари за пиріг ти не візьмеш,— каже Кейт.

— Але ж вони мені дісталися мало не задарма,— кажу я.

Я ж заощадила яєць, і з дванадцяткою їх поміняла на цукор та бо-рошно. Пироги мені задурно обійшлися, таж і містер Талл розуміє, що заощаджені яйця були зверх тих, які ми збиралися продати,— то так, наче ці яйця ми знайшли або хтось їх нам подарував.

— То хай би взяла ці пироги, коли дала тобі слово,— каже Кейт.

Господь бачить аж до серця. І якщо його воля така, щоб люди мали різni поняття про чесність, не мені ставити під сумнів його присуд.

— Та навіщо вони їй тепер! — кажу я.

Хоча, правда, дуже ж вони ладні вийшли.

Ковдра натягнена у неї до самого підборіддя, дарма що душно,— ззовні тільки її обличчя й руки. Плечі її підперли подушкою, голова високо, щоб вона могла дивитись у вікно, і нам кожен раз чутно, коли Кеш береться за рубанок чи пилку. Якби ми й оглухли, то з її обличчя могли б і чути, й бачити його. Обличчя її схудло, кістки під шкірою проступають білимі смугами. Очі немов дві свічечки, коли вони опливають на залізні підсвічники. Та нема в них вічного й незнищеннего спасіння й милосердя божого.

— А таки гарні вони вийшли,— кажу я.— Але, правда, не рівня тим, які Едді вміла пекти.— З наволочки знати, що дівчина прала її й прасувала, хоча яке там те прасування! Може, в Едді аж тепер нарешті очі відкриються, коли полежить, віддана отак на ласку й опіку чотирьох чоловіків та дівлі-вітрогонки.— Ніхто в нашій околиці не міг змагатися з Едді Бандрен, коли йшлося про всяке печиво,— кажу я.— І як тільки вона встане й знов заходиться пекти, з нашими пирогами на ринок уже можна й не потикатись.

Під ковдрою вона видається худою, мов скіпка, а що вона дихає — видно лише по тому, як поширує матрац. І волосся у неї на щоці на-віть не колихнеться, дарма що дівчина стоїть над нею, обмахує віялом. Ми бачимо, як вона, не перестаючи віяти, бере його в другу руку.

— Спить? — питает пошепки Кейт.

— Й неприємно дивитись, що Кеш там-о робить,— каже дівчина.

Нам чутно, як пилка врізається в дошку: звук такий, мов хтось хріпить. Юла обертається на скрині й виглядає у вікно. Намисто у неї справді гарненьке з цим її червоним капелюшком. І не подумаєш, що вся ціна йому двадцять п'ять центів.

— Вона повинна була взяти пироги,— знову каже Кейт.

Я б ці гроші знайшла куди притулити. Але ж пироги мені задурно обійшлися, от тільки що я їх пекла. Я можу йому сказати, що кожен

може дати маху, але не кожен може викараскатися без збитків — я можу так йому й сказати. Не кожен може свою помилку собі на вигоду обернути — отак можу сказати.

Хтось входить у сіні. Це Дарл. Пройшов повз двері, а в кімнату й не заглянув. Юла дивиться йому вслід, доки він зникає у глибині дому. Рука її підноситься й ледь торкається намистин, а тоді волосся. Коли ж вона помічає, що ми на неї дивимось, погляд її пригасає.

ДАРЛ

Тато з Верноном сидять на задньому ганку. Тато, відкопиливша нижню губу великим і вказівним пальцями, насипає пучку тютюну з покришки табакерки. Вони оглядаються, коли я проходжу через ганок, зачерпну гарбузовим коряком води з відра й п'ю.

— Де Джул? — питав тато.

Я ще хлопцем уперше зрозумів, наскільки смачніша вода, коли постоїть у кедровому відрі. Літепла, з легенським присмаком, що нагадує гарячий липневий подмух між кедрів. Вона має постояні годин із шість, не менш, і пити її слід гарбузовим коряком. Воду ніколи не треба пити з металевої посудини.

А вночі вона ще краща. Я, бувало, лежу в сінях на своєму сіннику, дожидаючи, коли всі поснуть, тоді встаю і йду до відра. Воно чорне на чорній полиці, непорушна поверхня води, мов округла дірка в ніщо, у ній видно, може, зірочку або й дві, поки я не розколишу її коряком, а потім зірочки вже в коряку, поки я не вип'ю. Згодом я вже був більший і доросліший. Тоді я чекаю, доки всі позасинають, щоб задерти сорочку й, лежачи, слухати, як вони сплять, — я відчував своє тіло, не доторкаючись до нього, відчував, як обвіває його остудлива тиша, і мені було цікаво знати, чи й Кеш те саме робить у темряві, — може, він навчився це робити ще років за два до мене.

Стопи татові повторно вигнуті, пальці ніг судомно викривлені й піокручені, на мізінцях зовсім нема нігтів — це тому, що змалку він мусив тяжко працювати у болоті, у саморобних узувках. Біля стільця стоять його грубі черевики. Вони мають такий вигляд, мов іх тупою сокирою витесано з чавунної брили. Вернон побував у місті. Я зроду не бачив, щоб він ізлив до міста у комбінезоні. Це, кажуть, через жінку. Вона колись теж учительювала.

Я вихлюпую рештки води з коряка на землю й витираю рота долонею. До ранку буде дощ. А може, ще до смерку.

— У клуні він, — кажу я. — Запрягає.

Блазнює він з цим конем. Через клуню він пройде на пасовище. Коня там не видко: кінь у холодку, де молодий сосняк. Джул свистить, пронизливо так. Кінь фуркає, і тоді Джул помічає його, він промайнув на мить серед синіх тіней. Джул знову свистить. Кінь стрімголові несеться вниз схилом на негнучких ногах, вуха стригочуть, різnobарвні очі ходять ходором — зупиняється він аж кроків за двадцять від Джуела, стоїть боком і поглядає через плече, грайливо й насторожено.

— Сюди, голубе! — каже Джул.

Кінь ураз поривається до нього. Так швидко, що шкура збігається складками й вихриться, мов полум'я. Закинувши гриву й задерши хвоста, очі ходором, кінь рвучко підбігає ближче — і знов зупиняється, ноги випростані, дивиться на Джуела. Той упевнено підходить до коня, кладе руки йому на спину. Якби не Джулеві ноги, вони були б як дві вірізьблені фігури, виставлені на сонце.

Тільки-но Джул пробує його доторкнутись, як він стає дібки й кідається на нього. Обабіч Джуела вимахують копита, мов ті крила; він зміясто вигинається між копит, під занесеним тулубом. Ще й не встигши відштовхнутись руками, він чує, як усе тіло його піднеслося в повітря, затрималось поземно, і ось уже гнуний, як змія, він намацує коневі ніздрі й знову опускається на землю. Потім вони застигають напружено, пройняті жахом, — кінь ледь відсаєний на заціпених нетвердих но-

гах, голова похиlena, Джуел — п'ятами вперся в землю, одною рукою затуляє ніздрі коня, а другою раз у раз пестливо поплескує його по шій, запекло кленучи всячими словами.

Вони стоять так напружено й нажахано, кінь тримтить і стогне. Та ось Джуел опиняється у нього на спині. Пригнувшись, він злітає вгору, наче вимах батога, тіло його вже напівдорозі зливаче з крупом коня. Ще хвилину кінь стоїть розкаряч, схиливши голову, і раптом зривається бігти. З пагорба вони несуться чвалом, Джуел аж на шні коня, він вчепився в загривок, мов п'явка. Перед огорожею кінь різко зупиняється.

— Ну,— каже Джуел,— можеш і перепочити, коли збив оскому.

У клуні Джуел зіскаує на землю ще до того, як кінь зупинився. Кінь іде в стійло, Джуел за ним. Не обертаючись, кінь копає в нього, але попадає копитом у стіну, так наче хто з пістолета вистрелив. Джуел лупить його в живіт, кінь вигинає шию назад і ширить зуби. Джуел б'є його по морді кулаком і, протиснувшись до корита, вилазить нагору. Пріпавши до ясел, він нахиляє голову й дивиться поверх стійла за двері. Стежка порожня, йому навіть не чутно, як пиляє Кеш. Він хапливо нагрібає вгорі кілька оберемків сіна й тягне до ясел.

— Іх,— каже він.— Жери цю чортячу потерті, поки дають, байстрючена. Синочок ти сучий,— додає він.

ДЖУЕЛ

Це тому, що він стовбичить під самим вікном — гупає молотком, ширкає пилкою з цим чортовим ящиком. Просто на очах у неї! Аж по-дих їй забиває цим стуканням і пілянням, вона бачить, як він немовкаже їй: бач, яку добру штуку я майструю для тебе! Казав же я йому, щоб робив це десь в іншому місці. Боже, казав я, тобі кортить укласти її туди? Це як ято він був малим хлопцем і вона сказала, що коли б тиїтрохи добрив, то вона б виростила квіток. А він скопив деко, побіг до клуні й приволік його повне гною.

Та й усі вони порозідалися, мов канюки. Дожидають, віяльцями обмахуються. Я ж казав: та перестань ти піляти й цвяхи загачувати, заснути не даеш, а її руки лежать на ковдрі, як два зсохлі корінці, скільки не мий іх — дочиста не відмиш. Мені видно віяльце і руку Дьюї Делл. Казав же, дайте їй спокій. Піляють і стукають і зняли над головою у неї такий вітер, що коли втомлений, то й дихати нема чим, і цей чортів рубанок «все менш, все менш, все менш» — аж кожен, хто дорогою йде, зупиниться і скаже: он який він вправний тесля. Коли б це я, а не Кеш звалився тоді з церкви, і коли б це мене, а не тата придушило колодою, то тепер не було б так, що кожен юлоп з усієї округи приходить вітрятися на неї, бо якщо є господь бог, то якого чорта він на світі. То ми вдвох із нею були б на високій горі, і я скочував би каміння звідтіля усім ім просто в морди, підбираючи й кидав униз, в морди і в зуби, їй-бо, аж поки вона б заспокоїлась і цей чортів рубанок перевстав би «все менш, все менш», і ми б мали спокій.

ДАРЛ

Ми дивимось, як Вернон виходить з-за рогу й підіймається сходинками. На нас він навіть погляду не зводить.

— То ви готові? — питает він.

— Якщо ви вже запрягли, — кажу я. І ще кажу: — Зачекайте...

Вернон зупиняється, дивиться на тата. Потім спльовує, стоячи на місці. Спльовує достойно й виважено в самий куток під ганком, де пильуга. Тато повільно тре руки об коліна. Погляд його втуплений по той бік кручі, через поле. Джуел трохи приглядается до нього, потім підходить до відра і знову п'є.

— Мені як і всім не подобається, коли хто нерішучий, — каже тато.

— Але ж три долари — це гроші, — кажу я.

Сорочка на горбі в тата вигоріла більше, як в інших місцях. Однак

слідів від поту на його сорочці нема. Я ніколи не бачив їх у нього на одежі. Одного разу, коли йому було двадцять два роки, він занедужав, попрацювавши на сонці, і тепер він каже, що помре, як упріє. Мабуть, він і сам у це вірить.

— Але якщо вона не дотягне до вашого повороту,— каже тато,— ти буде досадно.

Вернон спльовує у пилогу. До ранку, проте, буде дош.

— Вона ж сподівається на підвodu,— каже тато.— Вона схоче відразу й рушити. Я її знаю. І я обіцяв їй, що запряг буде напоготові, вона на це розраховує.

— Але три долари нам таки не завадять,— кажу я.

Він дивиться через поле, потираючи руки об коліна. Відтоді як у нього не стало зубів, він раз по раз втягує губи, коли жує тютюн. Через щетину підборіддя його виглядає, як у старих собак.

— Швидше вже вирішуй, щоб ми встигли завидна доїхати й заважитись,— кажу я.

— Мама зовсім не така хвора,— каже Джузел.— Заткнися ти, Дарле.

— А й справді,— каже Вернон.— Сьогодні вона вперше за цей тиждень схожа на саму себе. Пюки ви з Джузелом вернетесь, вона вже й на ноги встане.

— Вам це видніше,— каже Джузел.— Щось ви надто часто заглядаєте сюди та придивляєтесь. І ви, і ваша родина.

Вернон підводить на нього погляд. Очі у Джузела, мов бліді деревинки на побагровілому обличчі. Він на голову вищий від кожного з нас, завше такий був. Я ім так і казав, що через це мама й лупцювала його, і ще більше цяцкалася з ним. Бо його найбільше й видно було по всій хаті. Через це вона й назвала його Джузелом, скарбом своїм, так я й сказав ім.

— Заткнися, Джузеле,— каже тато, але так, наче й не дуже дослухається. І все так само дивиться через поле, потираючи коліна.

— Ти міг би позичити Вернонових мулів, а ми б тебе наздогнали,— кажу я.— Це якщо вона не дочекається нас.

— Та заткни своє чортове балакало,— каже Джузел.

— Вона захоче поїхати нашими мулами,— каже тато і знову потирає коліна.— Страшенно це все мені не подобається...

— Лежати тут і дивитись, як Кеш стругає цю чортову...— каже Джузел. Каже це гостро, запекло, але не договорює. Немов хлопчишко, що хизується в темряві своєю хоробрістю і раптом замовкає, нажаханий власним криком.

— Така її воля, і вона хоче, щоб на нашій підводі,— каже тато.— Й легше спочивати, знаючи, що цю штуку зроблено як слід і саме для неї. Вона завжди любила, щоб усе було, як вона хоче, ти добре знаєш.

— Ну, нехай буде саме для неї,— каже Джузел.— Але я ви в чорта можете сидіти й чекати...— Він дивиться татові в потилицю, очі у нього бліді, мов деревинки.

— Не гарячкай,— каже Вернон,— вона притримається, поки він її доробить. Поки все буде готове, поки приде її час. А коли дорога буде така, як зараз, ви хутенько доправите її до міста.

— Збиряється на дош,— каже тато.— Не таланить мені. І ніколи не таланило.— Він потирає руки об коліна.— Цей клятий лікар кожної хвилини може об'явитися. Ніяк не міг послати по нього раніше. Якби він приїхав узавтра і сказав, що йї уже пора, вона більше б не чекала. Я знаю її. Підвода чи не підвода, а не чекала б. І рознервувалася б, а я б нізащо не хотів, щоб це через мене. Коли вся її рідня похована у Джефферсоні, всі її кревні там дожидають, її би хотілося рушити туди не гаючись. А я дав їй слово, що ми з хлопцями одвезем її туди так швидко, як тільки мули вправляться, аби спочивала собі у мирі.— Він потирає руки об коліна.— Страшенно мені це все не подобається

— Коли б усякому тут не кортіло чимскорше її сплавити,— каже Джуел своїм різким злим голосом.— І ще Кеш під вікном без угаву гупає молотком, випилює цю...

— Така її воля,— каже тато.— В тобі нема ніякої любові, ніякої доброти до неї. І ніколи не було. Ми ні від кого не будемо залежні, ми з нею,— каже він.— І ніколи залежними не були. Тож її легше спочиватиметься, коли вона знатиме, що це її рідний син випиляв дошки її забив цвяхи. Вона звикла сама себе обходить.

— Ale все-таки три долари,— кажу я.— То ти хочеш, щоб ми їхали, чи ні?— Тато потирає коліна.— Завтра надвечір ми повернемось.

— Та що ж...— каже тато. Він дивиться через поле, волосся у нього зачесане набік, ясна повільно жмакають дрібку тютюну.

— То їдьмо,— каже Джуел. Він спускається з ганку. Вернон влучно спльовує в пилогу.

— Тоді до завтрашнього вечора,— каже тато.— Я б не хотів, щоб вона чекала.

Джуел оглядається, потім рушає навколо хати. Я входжу в сіни, ще перед дверима чую голоси. Наша хата стоїть на косогорі, і через сіни знизу завше протяг. Якщо пір'їна впаде біля передніх дверей, то її піднесе навкосяк мало не до стелі, аж поки вона досягне низхідної течії при задніх дверях — оце ж так і голоси. Коли входиш у сіни, іх чути наче над головою.

КОРА

Це мене найдужче вразило. Це було так, наче він знов, що більш ніколи її не побачить, що Енс Бандрен спроваджує його від смертного ложа матері, і що він у цьому світі її вже не побачить. Я завжди казала, що Дарл не такий, як решта іх. Що він материної натури і широкої любить. Не те що Джуел, котрого вона так тяжко породила, і леліяла, і балувала, а він то роздратований, то нахмурений, і раз у раз дошкуляє її своїми вибриками, аж мені відлупити його хочеться. Він такий, що не приде до неї попрощатися. Він радше відмовиться від прощаального материного поцілунку, але не прогавить нагоди заробити три долари. Він — Бандрен з голови до п'ят, нікого не любить, ні за що не дбає, йому тільки б поживитися дешевим коштом. Мій чоловік каже, що Дарл просив їх зачекати. Каже, Дарл мало не навколішках благав, щоб не відсилали його від матері, коли вона в такому стані. Але Енса і Джуела нічим не проймеш, їм треба тих три долари. Від Енса й не можна було чогось іншого сподіватись, але подумати, щоб цей хлопець, Джуел, міг забути, що вона стільки літ доглядала його так самовіддано, так явно вирізняла його з-посеред них усіх... — ні, мене не одуриш: мій чоловік, містер Талл, каже, що вона любила Джуела менше від інших дітей, але я знаю, як воно насправді. Я знаю, вона була прихильниша до його серцем, саме через ті його риси, які спонукали її і з Енсом Бандреном змиритися, хоч он мій чоловік каже, що її треба було б отруїти його. За три долари втратити прощаальний материн поцілунок!

Що ж, оцих три тижні я щоразу приходила до неї, коли тільки випадала нагода, іноді навіть занедбувалася власну сім'ю і родинний обов'язок, і все, щоб утішити її в останню хвилину, щоб коли її доведеться постати перед Великою Безвістю, то хай би поряд була знайома людина, що додала б їй трохи відваги. Я не кажу, що я за це гідна похвали, просто я сподіваюся, що й мені хтось так само допоможе у мою останню годину. Але, дяка богові, круг мене будуть обличчя моїх любих рідних, моєї плоті й крові, бо я маю щастя в чоловікові й дітях, не те що більшість жінок, хоч і в мене не без домашніх прикрощів.

Вона жила самотньо, самотня у своїх гордоцах, приховуючи від людей своє лихо, не показуючи, як до неї ставляться в родині, бо от же не встигла й охолонути вона в труні, а вже її везуть за сорок миль ховати, глумлячись над волею божою. Не хочуть покласти в ту землю, де Бандрені лежать.

— Але вона сама цього забажала,— сказав мій чоловік.— Таке її власне бажання, щоб спочивати серед своїх кревних.

— Тоді чого ж вона не поїхала туди за життя? — відказала я.— Ніхто б її тут не затримував, навіть цей найменший — він майже досить виріс, щоб стати таким самим себелюбним і твердосердим, як і решта їх.

— Таке її власне бажання,— повторив мій чоловік.— Я сам чув, як Енс це казав.

— I ти, звичайно, віриш Енсові,— сказала я.— Такий, як ти, повірити. Ні, не кажи мені.

— Я просто вірю, що дечого він не може від мене приховати.

— Ні, не кажи,— сказала я.— Жінчине місце з чоловіком і дітьми, жива вона чи небіжчика. Хіба ти хотів би, щоб я повернулася в Алабаму й покинула тебе з дівчатами, коли прийде моя година, щоб я з власної волі залишила тебе, порушила присягу ділити з тобою щастя й горе, до смерті й по смерті?

— Ну, люди різні бувають,— сказав він.

— Маю надію. Бо я намагалася чесно жити перед лицем бога й людей, задля втіхи й радості свого законного чоловіка, задля любові й поваги своїх законних дітей. Тож коли прийде моя пора, я з чистим сумлінням можу сподіватись нагороди за виконаний обов'язок, і оточуватимуть мене люди, яким я дорога, і прощальний поцілунок кожного з них буде мені нагородою. Не так, як Едді Бандрен, що помирає самотньою, криючи свої гордоці й розбиті серце. Для неї скін — це, бачите, втіха. Вона лежить напівсидяча, щоб було видно, як Кеш труну збиває, і стежить, щоб він не зробив її на стук-грюк, що зовсім не дивно було б, коли всіх іх тільки те і цікавить, як зайні три долари швидше заробити, поки не задошило і річка не розлилася, що й не переберешся через неї. Як і не дивно було б, якби вони, не підрядившись перевозити те дерево, надумали повантажити її на підвodu і перекинути на другий берег з усюю постіллю і вже там дати змогу померти смертю, настільки християнською смертю, наскільки буде їхня ласка.

Такі вони всі, крім Дарла. Още ж мене надіужче вражало. Часом, бува, я втрачаю віру в людську натуру, сумніви мене обсідають. Але бог щоразу повертає мені віру і являє щедротну свою любов до власних створінь. Це не Джул, якого вона завжди пестила, не він. У нього в голові тільки, як би йому заробити ще три долари. Це Дарл, якого називають диваком, ледарем, котрий, мовляв, байдики б'є не згірш від Енса, тоді як Кеш — добрий тесля, що завжди має більше роботи, ніж встигає впорати, і Джул — такий, що його тільки та робота цікавить, якою можна заробити добре гроши або похизуватися, і ще та напівгола дівчина, що все стовбичить над Едді з віялом і, тільки хто хоче заговорити до недужої, підбадьорити її, сама спішить за неї відповісти, не підпускаючи нікого близько.

Це був Дарл. Він підійшов до дверей, став і подивився на присмертну матір. Тільки подивився на неї, і я знову відчула щедротну любов господа і його милосердя. Я побачила, що з Джулом вона просто прикидалася, що це з Дарлом її єднали справжнє порозуміння й щира любов. Він тільки подивився на неї і навіть всередину не входив, щоб вона не побачила його й не смутилася, знаючи, що Енс спроваджує його геть і він більш ніколи її не побачить. Він нічого не сказав, а тільки подивився на неї.

— Чого тобі, Дарле? — спітала Дьюї Делл, не перестаючи махати віялом, швидко так спітала, навіть його не підпускаючи близьче. Він не відповів. Він тільки стояв і дивився на присмертну матір, серце його переповнювалася така любов, що й слів для неї нема.

ДЬЮІ ДЕЛЛ

Уперше ми з Лейфом зійшлися, коли збиралі бавовну на полі. Та то боїться спітніти, він думає, що вмре, як упріє, тож нам кожен з сусідів помогає, хто прийде. А Джул такий, що нічим не журиється, він ніби

Ї не рідня нам, усе йому байдуже. Та й Кеш — тому б лише цілий довгий спекотливий день стругати дошки та прибивати їх до чого-небудь. І тато не помітив — він гадає, що сусіди довіку так ставитимуться один до одного, тож він тільки тим і сушить голову, щоб вони не прогавили нагоди допомогти йому. І я думала, що й Дарл не зауважить; за вечерею він сидить, погляд свої спрямовувавши кудись далеко, повз іжу й лампу, і в очах його земля, вигорнена з його черепа, а ями позаповнюювані далиною, аж ген поза цю землю.

Отож ми збиралі бавовну в одному ряді, ліс насувався ближче й ближче, а з ним і потайна сутінь, ми збиралі бавовну в потайну сутінь обох мішків, мого й Лейфового. І коли мій мішок був напівловний, я сказала, що та вже від мене не залежить — чи буде він повний, поки ми дійдемо до лісу. Я сказала, що якщо я його не заповню, то він не буде повний, і я почну новий ряд, але якщо він буде повний, то я вже нічим тут не зараджу. І так ми збиралі бавовну все ближче до тій потайної сутіні, і наші погляди зустрічалися, коли ми доторкалися руками одне одного, але я не озивалася. Я тільки сказала:

— Що це ти робиш?

А він відповів:

— Збираю в твій мішок.

Тим-то він і був повний, поки дійшли до кінця ряду, і я нічим не могла зарадити.

Оце ж так воно й сталося, що я нічим не могла тут зарадити. Якраз тоді я й побачила Дарла, і він усе зрозумів. Він без слів це сказав, як без слів сказав і те, що мама помирає, і мені стало ясно, що він зрозумів, а якби він сказав це словами, я б і не повірила, що він там був і бачив нас. Але словами він сказав, що нічого не знає, і тому я спітала: «Хочеш виказати татові, хочеш його вбити?» — Це я без слів спітала, і він відповів: «Нащо?» — теж без слів.

Оце тому, знаючи, що він знає, я розмовляю з ним з ненавистю. Він стоїть на порозі, дивиться на маму.

— Чого тобі, Дарле? — питаю я.

— Вона помирає, — каже він.

І ця стара індичка, Таллова жінка, приходить сюди, щоб не програти її смерті, але я всіх їх одурю.

— А коли вона помре? — питаю я.

— Ще до того, як ми повернемося, — каже він.

— Чого ж ти тоді Джуела з собою береш? — питаю я.

— Щоб допоміг мені вантажити, — каже він.

ТАЛЛ

Енс усе потирає коліна. Комбінезон його вицвів, на одному коліні латка з вовняних вихідних штанів, натерта аж до металевого бліску.

— Страшенно це все мені не подобається, — каже він.

— Часом людині доводиться наперед метикувати, — кажу я. — Та сяк чи так, а шкоди від цього не буде.

— Вона схоче відразу й рушити, — каже він. — Адже до Джефферсона не близький світ.

— Але дороги зараз непогані, — кажу я. Хоча вночі, мабуть, піде дощ. Його рідня похована у Новій Надії, щонайдалі за три милі. Тільки ж це так на нього схоже — взяти собі жінку, що родилася звідси за добрий день дороги, а помирати надумала тут.

Він дивиться через поле, потирає руки об коліна.

— Страшенно не подобається, — каже він.

— Але вони вчасно повернуться, — кажу я. — Нема чого переживати.

— І все-таки три долари, — додає він.

— А може, ім і не буде потреби спішити назад, хтозна, — кажу я. — Маймо надію.

— Ні, вона вже відходить,— каже він.— Вирішила, що пора.

Тяжка доля у жінок, що й казати. У декогрих. Пам'ятаю, моя ма-тінка дожила до сімдесяти років з гаком. Працювала день у день, дощ чи сонце, не хворіла ані разу, відколи останню дитину привела, аж не одного дня розглянулася круг себе, пішла, взяла ту мереживну сорочку, яку тримала сорок п'ять років і ні разу із скрині не діставала, надягла її, ляглі на ліжку, вкрилася під шию і склепила очі. І ще сказала: «Ви тут глядіть за татусем. А я вже втомилася».

Енс потирає руки об коліна.

— Бог дав, бог узяв,— каже він.

Нам чути, як за рогом Кеш стукає молотком і пиляє.

Правда. Найциріша правда.

— Бог дав, бог узяв,— і я кажу.

Знизу йде малий. Тягне рибину мало не таку здорову, як він сам. Бухає її на землю, крекче: «Х-ху!» і спльовує через плече, мов дорослий. Вона мало не така здорована, як він сам.

— Що це?— питав я.— Кабанюга? Де ти її спіймав?

— Під мостом,— каже він.

Він перевертає рибину, вона зісподу, там, де мокро, вся в багнююці, очі стирчать з-під бруду.

— Ти що, так її тут і залишиш?— питав Енс.

— Я покажу мамі,— каже Вардаман.

Він дивиться в бік дверей. Нам чути розмову — доносить протяг. І Кеша чутно, як він гупає, збиває дошки.

— Там хтось прийшов,— каже малий.

— Це мої,— пояснював я.— Ім теж цікаво буде на рибину подивитись.

Він нічого не відповідає, стежить за дверима. Потім опускає погляд на рибину в багнююці. Перевертає її ногою і штрикає великим пальцем в очницю. Енс дивиться через поле. Вардаман переводить погляд на Енсове обличчя, тоді знов на двері. Потім обертається і вже доходить до рогу дому, коли його окликає Енс, усе так само втуплений у далекінь.

— Візьми почисть рибину,— каже Енс.

Вардаман зупиняється.

— А чого я, а не Дьюї Делл?— питав він.

— Я тобі кажу почистити,— каже Енс.

— Але, тату...— огинається Вардаман.

— Візьми й почисть,— каже Енс.

Він не озирається. Вардаман вертається й піднімає рибину. Вона вислизала у нього з рук, вимазуючи його брудом, і хляпається на землю, ще більш заброхуючись, ротата й балухата — вона поринає у порох, наче соромиться бути мертвовою, наче хоче швидше зникнути з очей. Вардаман кляне її. Кляне, як дорослий, — стойте над нею, розставивши ноги. Енс не оглядається. Вардаман знову піднімає рибину і йде з нею круг дому, несе її на руках, як оберемок дров, вона звисає з обох кінців, голова й хвіст. Мало не така сама здоровенна, як він сам.

В Енса з-під рукавів виступають зап'ястки: ніколи я не бачив, щоб на ньому була сорочка його розміру. Вони всі у нього схожі на Джулеві недонашки. Хоча ні, не Джулеві. Просто він занадто довгорукий, навіть як на свій високий зрост. І плям від поту на них немає. Це вже непомильна ознака, що ніхто, крім Енса, їх не носив. Очі в нього, як пригласі жарини серед обличчя, задивлені ген через поле.

Коли тінь лягає на сходинки, він каже:

— Г'ята година.

Саме як я підвожуся, на порозі показується Кора й каже, що нам час іхати. Енс схиляється до своїх черевиків.

— Ні-ні, містер Енс Бандрен,— каже Кора,— не вставайте.

Він таки узуває черевики, обережно встремляє в них ноги — він це

робить, як і все інше, немов боючись, що воно в нього не вийде, отож даремно й пробувати. Коли ми піднімамось у сіни, черевики гупають по підлозі, як залізні. Він підходить до дверей кімнати, де лежить вона, і кліпає очима, так ніби придувається і лише потім бачить, сподіваючись при тім углядіти, що вона вже сидить на стільці чи підмітає підлогу, і втуплюється так здивовано, і виявляє, що вона й досі у ліжку, а Дьюї Делл досі обмахує її віялом. Він так і застриє там, наче йому більш нікуди йти нема чого робити.

— Ну, ми, мабуть, уже поїдемо,— каже Кора.— Мені ще курей годувати.

Та й на дош збирається. Хмари, такі, як оце, не обманюють, і бавовна з кожним божим днем достигає. То вже буде свіжий клопіт для нього. Кеш усе ще обтісує дошки.

— Бо що ж ми тут можемо зробити,— додає Кора.

— Енс сповістить нас,— кажу я.

Енс у наш бік не дивиться. Він роззирається і кліпає з тим своїм здивуваним виглядом, наче геть виснажений власним дивуванням, а тепер здивований і своїм виснаженням. Оце якби Кеш мені клуню так дбайливо робив!

— Я казав Енсові, що, може, і не буде такої потреби,— кажу я.— Маймо надію.

— Hi, вона вже вирішила,— каже він.— Таки затялася відійти.

— Цього нікому з нас не минути,— каже Кора.— Хай господь тримає вас у своїй ласці.

— А щодо жнів,— кажу я. І знов повторюю, що допоможу йому в разі скруті, коли жінка хвора і все таке. Як і більшість людей навколо, я так часто допомагав йому, що тепер уже й не відмовиш.

— Хотів я сьогодні й почати,— каже він.— Але щось ніяка робота не йде до рук.

— Може, станеться, що вона піддужає, а ти зляжеш,— кажу я.

— На все господня воля,— відповідає він.

— Хай господь тримає вас у своїй ласці,— повторює Кора.

Оце якби Кеш так дбайливо клуню мені робив! Він підводить погляд, коли ми проходимо.

— Цього тижня мене вже не сподівайтесь,— каже Кеш.

— Та не горить,— відповідаю я.— Коли прийдеш, тоді й буде.

Сідемо на підводу. Кора прилаштовує на колінах коробку з пирогами. Дощ таки певно збирається.

— Не знаю, що він і робитиме,— каже Кора.— Просто не знаю.

— Бідний Енс,— кажу я.— Тридцять з гаком років вона силувала його до роботи. Не дурно ж і втомилася.

— А я гадаю, вона ще тридцять років стоятиме у нього за плечими,— каже Кора.— А коли не вона, то інша яка, що він знайде їй на зміну ще до того, як почне збирати бавовну.

— На мою думку, Кеш і Дарл могли б уже й поженитися,— докидає Юла.

— Цей бідолашний хлопчина,— зауважує Кора.— Цей неприкаяний малюк...

— А Джул? — питает Кейт.

— Йому теж пора,— каже Юла.

— Гм,— каже Кейт.— Мабуть, і справді. Мабуть. Гадаю, у наших краях чимало таких дівчат, що не хотіли б його прогавити. Хоча зловити його діло нехитре.

— Кейт, ти що!... — каже Кора. Підвoda порипує.— Цей бідолашний малюк...

Вночі таки буде дощ. Атож, добродію. Підвoda рипить, коли суша. Та це річ терпима, що там говорити.

— Але вона мусила б таки взяти пироги, коли обіцялася,— каже Кейт.

Клята дорога. А воно ще й на дощ хмариться. Я стою тут і віби в живі очі бачу, як за ними постає щось таке, наче мур, і відгороджує їх від моєї обіцянки. Я роблю все, що можу, от тільки важко настроїтись, але ж ці кляти хлопці!..

Прославилась під самими дверима, щоб кожне лихо сюди забредало. Я говорив Едді, це нікуди не годиться — селитись над дорогою, а вона відказала — що ж ти з неї візьмеш, коли вона жінка: «То й перевирайся собі куди-інде». Говорив же я їй, це не на добро, бо господь проклав дороги, аби ними мандрувати, того ж то вони у нього й пласкі на землі. Коли він хоче чогось такого, що повсякчас було б у русі, то й робить його довгим, як от дорога, кінь або підвoda, але коли хоче чогось нерухливого, то робить його високим, як дерево чи людина. Тож він ніколи й у думці не покладав, аби люди жили на дорозі, бо що, питую я, було перше: дорога чи хата? Чи ж хто-небудь бачив, аби він проклав дорогу попри хату? Так я питию. Ні, ніхто ніколи такого не бачив, кажу, бо чоловік повік не матиме спокою, коли поставить хату в такому місці, де кожен, проїжджаючи возом, може плюнути тобі під поріг, де ніколи не маєш спочинку й тебе так і підбурює склонитися й повіятися світ за очі, тоді як бог мав на меті, аби люди пробували на місці, як дерево чи колос пшениці. Бо коли б він хотів, аби людина безнастанно снуvalа з місця на місце, то хіба б він не міг зробити її такою довгою, як от змія? Звісно, міг би.

Прокласти її так, щоб кожне лиxo до тебе просто в хату лізло, що й клопоту не об берешся! І примусили мене платити за Кеша, аби він вивчився теслярському ремесству — якби ж не дорога, він би й не додумався до цього. А там ще звалився з даху й цілих півроку ані руки не міг звести, тоді як ми з Едді так тяжко гарували, бо ж стільки-оно роботи, коли він навіть пилки не годен був утримати.

Та ще й Дарл. Хочуть мене з ним порізнати, чортяки. Не те, щоб я боявся роботи: я завжди заробляв і на себе, і на родину, і дах мав над головою, а просто ім закортіло позбавити мене помічника, бо ж його тільки своє цікавило, у нього в очах тільки й була земля. Я кажу їм: спершу то було нормально, що в очах у нього була сама земля, бо ж тоді вона вільно розпросторювалась на всі боки, але от відколи сюди прийшла дорога і перемежувала весь край, а в нього й далі в очах була сама земля, мені стали погрожувати, що спровадять його, спробують законним чином позбавити мене помічника.

І примушують мене за це платити. Вона була дужа й здорована, як тільки жінка може бути, ото якби ж не ця дорога. А тепер лягла собі, спочиває на ліжку, ні в кого нічого не просить.

— Ти хвора, Едді? — питую її.

— Ні, не хвора, — відказує.

— То полеж та відпочинь, — кажу. — Я так і знав, що ти не хвора. Просто втомлена. Полеж відпочинь.

— Я не хвора, — вона каже. — Зараз я встану.

— Лежи спокійно й відпочивай, — кажу я. — Ти просто втомилася. Завтра встанеш.

І так вона й лежала, дужа й здорована, як тільки жінка може бути, якби не ця дорога.

— Зовсім я по вас не посилив, — кажу я йому. — Хто завгодно може посвідчити, що я не посилив.

— Я знаю, що ти не посилив, — відказує мені Пібоді. — Я й не сумніваюся. Де вона?

— Лягла собі полежати, — кажу я. — Просто притомилася трохи, але вона...

— Вийди звідси, Енсе, — він мені. — Вийди посидь на ганку.

І тепер я мушу платити за це, коли в мене жодного зуба в роті нема, і тільки надія колись спромоглася на вставні зуби, аби я міг

споживати божий харч, як людині годиться, а вона була дужа й здорована, як тільки жінка може бути, до того самого дня... Мушу платити, коли припекла потреба мати тих три долари. Платити за цю дорогу, якою подалися хлопці, аби заробити ті гроші. А тепер я ніби в живі очі бачу, як поміж нами постає стіна дошу, насувається дорогою, мов мана, наче на всій людній землі немає десь іншої хати, яку міг би заливати дош.

Я чував, як люди кленуть свій талан, але ж то грішники — що заробили, те й мають. А на мені нема ніякого прокляття, ніякої шкоди я нечинив, аби мене проклинати. Я не дуже побожний, це правда. Але я знаю, що в серці у мене мир. Що я робив у житті, то воно — ні краще й не гірше, ніж інші робили, ті, які вдаються із себе бозна-що, і я знаю, що господь бог подбає за мене, як за горобця, втомленого від знесилля. Та все-таки негаразд це, коли людині у скруті так може дошкуляти дорога.

Вардаман з'являється з-за хати, в крові по коліна, як свиня, а турибину, мабуть, порубали сокирою на шматки, а може, й ні, може, викинули геть, аби він міг збрехати, що її зжерли собаки. Що ж, я й не можу сподіватись від нього чогось іншого, як від його дорослих братів. Він нікає туди-сюди, дивиться на хату, тихенько сідає на приступку.

— Х-ху, — каже, — я так наморився.

— Іди помий руки, — я йому кажу.

Жодна жінка не здужала б так тримати їх у руках, — що дорослих, що малого, — як Едді, це вже правда.

— У ній було повно крові й нутрощів, як у свині, — каже він.

Але ця погода так доймає, що у мене просто душа ні до чого не лежить.

— Тату, — питає він, — то мамі гірше?

— Іди помий руки, — кажу я.

Таки не лежить душа.

ДАРЛ

Він був цього тижня в місті: чуприна на потилиці рівненько підстрижена і між волоссям та засмаглою шию — біла смужка, мов біла кісточка. Ні разу він і не оглянувся.

— Джуеле, — кажу я. Дорога біжить назад між рухливими вухами мула, як у проймі, зникає під півводою, наче вона стрічка, а передня вісь — це шпулька. — Ти знаєш, що вона помирає, Джуеле?

Треба двох, щоб створити тебе, і ось один з них помирає. Так світ доходить до кінця.

Я кажу Дьюї Делл:

— Ти ж хочеш, щоб вона померла, бо тоді зможеш поїхати до міста, хіба ні?

Вона не скаже того, що ми двоє й без слів знаємо.

— А не говориш ти тому, що коли скажеш, бодай самій собі, то побачиш, що це правда, — хіба ні? Але ти, однак, знаєш, що це таки правда. Я можу тобі мало не самий день назвати, коли ти в цьому переконалася. То чого ж ти цього не хочеш визнати, бодай сама перед собою?

Але вона не скаже. У неї тільки одне на язиці: «Хочеш татові виказати? Хочеш його вбити?»

— Ти не можеш повірити, що це правда, бо тобі в голові не вкладається, щоб Дьюї Делл, Дьюї Делл Бандрен, виявилася така безсталина, хіба ні?

Сонце вже з годину над обрієм, воно зависло кривавим обводом вище грозяних хмар — світло набрало мідяної барви, на око зловісне, в ніс ударє сірчастим духом близнаки. Коли приде Пібоді, без музик не обійтися. Розбух черевом від холодної городини. На просяк-

лому сіркою повітря доведеться їм витягувати цього пухиря мотузкою по крутій стежці.

— Джуеле, — кажу я, — ти знаєш, що Едді Бандрен помирає? Що Едді Бандрен помирає?

ПІБОДІ

Коли Енс нарешті покликав мене з власної своєї волі, я сказав:

— Тепер він уже доконав її.

І ще я вилася добряче й вирішив спершу, що не пойду, бо ну ж раптом вдастся щось зробити, підлікувати її? І якщо й на небі така сама ідіотська етика, як у медичному коледжі, і якщо це знову Вероні Талл викликає мене в останню хвилину, як він має звичку робити, заправляючи Енсовими грішами як своїми власними? Але коли добре розвідиніло і можна було завбачити, куди погода хилиться, я зрозумів, що це не хто, як Енс посилає. Бо ніхто, крім найбільшого невдахи, не може потребувати лікаря перед самою бурею. І ще я зрозумів, що якщо кінець кінцем сам Енс вирішив викликати лікаря, то вже запізно.

Коли я добралася до джерела, зліз із брички й прив'язав коней, сонце сковалося за краєм чорної хмари, схожої на важений гірський хребет, притрущений зверху попелом; було зовсім безвітряно. Дзижчання Кешевої пилки чулося за цілу милю. На вершині кручин над стежкою стоять Енс.

— А де кінь? — питав я.

— Джуел забрав і поїхав, — відповідає він. — Він один тільки може дати юному раду. Доведеться вам, либонь, пішака сюди вибиратись.

— Це мені пішака вибиратись, маючи двісті двадцять п'ять фунтів ваги? — кажу я. — Вибиратись на цю лису гору?

Він стовбичить собі там біля дерева. Великої помилки допустився бог, що дав деревам коріння, а цим енсам бандренам ноги... Якби помінти іх місцями, можна було б не боятися, що колись не стане лісів у цій країні. Та й у будь-якій іншій.

— То що ж ти хочеш, щоб я робив? — кажу я. — Щоб я стримів тут, коли з цієї хмари сипне злива і зміє мене геть?

Навіть верхи на коні мені треба було б із чверть години, щоб піднятися через пасовище на верхів'я і дістатись до хати. Стежка кривулясто вигинається крутим схилом. Енс не був у місті років дванадцять. І як тільки його маті вибралася сюди, щоб його спородити, коли він син своєї матері!

— Вардаман несе мотузку, — каже він.

Перегодом з'являється Вардаман з мотузкою від плуга. Один кінець він дає батькові, а сам, розмотуючи другий кінець, спускається стежкою.

— Тільки міцно тримай, — кажу я. — Я вже записав цей виклик у свою книжку, тож тобі все одно доведеться платити, доберуся я до вас, чи ні.

— Та тримаю, — каже Енс. — Можете дертись нагору.

Щоб мене черти взяли, коли я розумію, чому не покинув усе це діло. Чоловікові сім десятків років, важить він понад двісті фунтів, і оце щоб його отак тягали цими клятими горами вгору-вниз на мотузці! А все, мабуть, тільки тому, що кортить довести рахунок у банку до п'ятдесяти тисяч доларів, перше ніж облишу роботу.

— Що це твоя жінка думає, — кажу я, — хворіти на вершині такої гемонської гори?

— Та вже вибачайте, — каже він.

Він попускає мотузку й просто кидає її, завернувши додому. Тут нагорі ще є трохи денного світла, такого кольору, як сірчасті сірники. Дошки скидаються на смужки сірки. Кеш не оглядається. Вероні Талл каже, що він кожну дошку підносить до вікна, щоб вона побачила і сказала, чи добре виходить. Нас доганяє хлопець. Енс переводить на його додгляд.

— А де мотузка? — питає він.

— Там, де ти її покинув, — відповідаю я. — Але не мороч нею голови. Мені ж однаково ще спускатися. Я не хочу попасти тут під негоду, а то ще закине мене чортзنا як далеко.

Над ліжком стоїть дівчина, обмахує її. Коли ми входимо, Едді обертається й дивиться на нас. Вона вже десять днів мертвa. Я гадаю, вона надто довго була частиною Енса, отож і не могла змінитися, якщо це таки зміна. Пам'ятаю, замолоду я вірив, що смерть — явище тілесне; а тепер я знаю, що це всього-на-всього функція душі, і то саме душі тих, хто зазнає втрати. Нігілісти вважають це кінцем, ті, котрі беруть глибше, — початком, тоді як насправді воно просто щось таке, як ото коли один пожилець чи й ціла родина покидають своє мешкання або місто.

Вона дивиться на нас. Здається, тільки очі в неї їй живуть. Ті очі наче торкаються нас, але не зором або чуттям, а так як от струмінь зі шланга торкається, пружно вирвавшись із отвору. На Енса вона зовсім не дивиться. Вона дивиться на мене, потім на хlopця. Її тіло під ковдрою, мов оберемочок трухлих прутників.

— То як, міс Едді? — питаю я. Дівчина не перестає махати віялом. — Як себе почуваєте, сестричко? — Схудла її голова лежить на подушці, погляд звернений до хlopця. — І вибрали ж ви годину, щоб затягти мене сюди й накликати бурю!

Потім я випроваджу Енса і хlopця. Вона дивиться, як малий виходить з кімнати. Живуть лише її очі.

Вони вдвох на ганку, коли я виходжу, — малий сидить на сходинці, а Енс стоїть біля стовпця, навіть не прихилившись, руки у нього звисають, волосся розчухране і скуйовдане, мов пір'я у мокрого півня. Він повертає голову і бликає в мій бік.

— Чому ти раніше по мене не послав? — питаю я.

— Та все то одне, то інше, — відказує він. — Ми з хlopцями курурудзу мали зібрати, а Дьюї Делл непогано її доглядала, та ще й люди без кінця ходили — підсобити й усяке таке, але зрештою я подумав...

— Хай ім чорт, цим грошим, — кажу я. — Ти коли чув, щоб я напосідавсь на людину, в якої сутужно з готівкою?

— Та воно їй не те, щоб школа грошей, — каже він. — Просто я думав... То з нею таки направду погано, ге?

На горішній сходинці сидить той бідолашний малюк, ще дрібніший у сірчасто-барвистому смерку. Одна велика морока з нашим краєм: усе тут, погода, що завгодно — завжди запізнюються. Наш край такий, як і наші річки: тъмні, повільні й свавільні, — і все це формує і витворює життя людини за своєю невблаганною й похмурою подобою.

— Я так і зінав, — каже Енс. — Ще відколи побачив. Вона вирішила, що вже пора.

— То їй добре, хай йому чорт! — кажу я. — З таким нікчемним...

Малий сидить на горішній сходинці, дрібний, непорушний у вицвідому комбінезоні. Коли я вийшов, він підвів погляд на мене, тоді на Енса. А тепер уже перестав на нас дивитись, просто сидить собі.

— То ви їй ще не сказали? — питає Енс.

— А навіщо? — відказую я. — Якого чорта?

— Вона їй сама здогадається. Я ж таї і зінав, що вона як побачить вас, то їй зрозуміє, як з писаного прочитає. Їй і казати не треба. Вона...

Позад нас дівчина озивається:

— Тату!

Я обертаюсь до неї.

— Та хутчіш, — кажу я.

Коли ми входимо в кімнату, зір її втуплений на двері. Вона дивиться на мене. Очі в неї горять, мов лампи за мить перед тим, як скінчиться гас.

— Вона хоче, щоб ви вийшли, — каже дівчина.

— Послухай, Едді, — каже Енс, — він же добирався сюди з самого Джефферсона, щоб тебе вилікувати.

Вона втупилася в мене, я відчуваю її погляд. Вона наче виштовхує мене тим поглядом. Я не раз бачив таке у жінок. Бачив, як вони випроваджують з кімнати тих, хто приходить із жалістю й співчуттям, хто широ хоче допомогти, а самі чіпляються за яку-небудь нікчемну тваринку, для якої вони були не більш як робочою худобиною. Ось що вони розуміють під любов'ю, якої й розумом не осягнеш: оці гордощі, оце ревне бажання приховати жалюгідну оголеність, що іх ми приносимо з собою у світ, що іх ми несемо з собою в операційні, і вперто й затято забираємо з собою назад у землю. Я виходжу з кімнати. За ганком Кешева пилка уперто скречогче по дошці. Хвилиною згодом чути, як вона гукає його; голос її звучить голосно й різко:

— Кеше! Гей, Кеше!

ДАРЛ

Тато стоїть біля ліжка. З-поза його ноги виглядає Вардаман, голова у нього кругла, очі круглі, рот розтулюється. Вона дивиться на тата, здається, все її напівпригасле життя стяглося у неї в очах, таких настійливих і невідпорних.

— Це вона хоче Джьюела, — каже Дьюї Делл.

— Але ж, Едді, — каже тато, — вони з Дарлом вирішили ще один раз з'їздити. Вони думали, що встигнуть. Що ти їх почекаєш, ну, і три долари ж таки...

Він змовкає і кладе долоню на її руку. Якийсь час вона й далі дивиться на нього, без усякого докору, без нічого, ніби вслушаючись очима, як безповоротно стих його голос. А потім раптом підводиться, вона, що десять днів перед тим лежала непорушно. Дьюї Делл нахиляється і пробує вклести її назад.

— Мамо, — каже вона, — мамо.

Вона дивиться у вікно, на Кеша, невтомно схиленого над дошкою в присмерку дня, розохоченого працювати до темряви й по тому, так наче пилка сама собі рухом освітлює дорогу, наче дошка й пилка підганяють одна одну.

— Гей, Кеше! — гукає вона, голос її різкий, лункий і неослабний. — Гей, Кеше!

Він дивиться вгору на виснажене обличчя в рамі сутінкового вікна. Така картина пам'ятна йому з самого дитинства. Він відкладає пилку й підносить рукою дошку, щоб її було видно, сам приглядається до її непорушного обличчя у вікні. Потім притуляє до першої дошки другу, так як вони мають бути припасовані, тицяє на ті дошки, що на землі, тоді другою рукою обводить обриси майбутнього готового виробу. Часину вона ще дивиться на нього зі своєї наче картинної рами, в погляді ні орудії, ні схвалення. Потім її обличчя зникає.

Вона лягає горілиць і одвертає голову, ледве чи й глянувши на тата. Дивиться вона на Вардамана; все, що лишилося живого в ній, раптом проривається назовні й спалахує на мить двома пломінцями в її очах. І тут таки никне, мовби хтось нахилився й загасив їх.

— Мамо, — вигукує Дьюї Делл, — мамо!

Схилившись над ліжком, вона мало не торкається постелі, віяло все ще в русі, як усі ці десять днів, голос її зривається на голосіння. Він у неї дужий, молодий, тримливий і ясний, своєрідний забарвленням і силою, віяло все ще рухається вгору-вниз, розганяючи без потреби повітря. Потім вона припадає до колін Едді Бандрен, обхоплює їх, трясе з шаленою силою молодості, тоді кидается ницьма на горстку перетрухлих кісток, що лишились від матері, аж шурхотить кукурудзиння, яким набито матрац, — руки її розкинені й віяло в одній долоні досі ще тріпотливо доторкається до ковдри.

З-поза татової ноги виглядає Вардаман, рот широко розтулений, вся барва з обличчя зійшла на цей рот, наче він, втягуючи губи, за-

плямив його власною кров'ю. Він повільно задкує від ліжка, очі у нього круглі, бліде обличчя блякне в сутінках, як папірець, приліплений до ледь видної стіни, і так він вислизає з кімнати.

Тато у присмерку нахиляється над ліжком, його згорбатілій обрис нагадує щось совине своїм настовбурченим сердитим обуренням, в якому криється мудрість, чи то занадто глибока, чи то занадто інертна, що й у думку вона не вкладається.

— Кляті хлопці,— озивається він.

Джуле, кажу я. Понад нами день тягнеться байдужий і сірий, заступивши сонце хмарою сірих списів. Мули під дощем аж димлять, вони пожовкli від багнюки, правий пристяжний раз у раз ковзає до рову на узбіччі дороги. Перехилені колоди полискують тъяною жовта вісто, вони просякли водою і важкі, як свинець, круто перехилені над поламаним колесом біля рову; над розкиданими списцями від колеса, над кісточками Джузелювих ніг вихриться потічок жовтої і не води, і не землі, звертає разом з жовою дорогою, яка й не земля і не вода, і збігає в діл, розчиняючись у прудкій темно-зеленій мішанці, яка й не земля й не небо. Джуле, кажу я.

Кеш підходить до дверей з пилкою в руках. Тато стоїть біля ліжка, згорбатілій, руки обвисли. Він повертає голову, свій зморшкуватий профіль, і підборіддя його дрібно третить, коли він закладає тютюну під ясна.

— Померла,— каже Кеш.

— Відійшла й покинула нас,— каже тато.

Кеш не дивиться на нього.

— Ти вже скоро кінчаеш? — питает тато.

Кеш не відповідає. Він входить у хату, все ще з пилкою.

— Ти б краще, гадаю, вернувся до роботи,— каже тато.— Тобі доведеться зробити все, що в силі, самому, бо хлопці ж далеко.

Кеш дивиться на її обличчя. Тата він зовсім не слухає. І до ліжка не підходить. Просто зупиняється серед кімнати, пилка при нозі, зіпрілі руки припорощені тирсою, обличчя поважне.

— Коли ти не встигнеш скінчти, завтра, може, хтось прийде й допоможе,— каже тато.— Хоча б Вернон.

Кеш не слухає. Він дивиться на її умиротворене й застигле обличчя, що розплівається у присмерку, немов темрява — це передвісниця тієї землі, куди настанку ми всі відходимо, аж урешті здається, що обличчя підноситься вгору, легенько, як відбиток висохлого листка.

— Знайдеться досить християнських душ, щоб допомогти тобі,— каже тато.

Кеш не слухає. Трохи згодом він обертається і, так і не глянувши на тата, виходить. Пилка знову починає ширкати.

— Вони допоможуть нам у нашему горі,— додає тато.

Скргіт пилки впевнений, вправний, неспішний; він розворушує напівпригласле світло, і здається, що при кожному ході пилки її обличчя ледь оживає і набирає такого вигляду, наче вона прислухається й дождає, наче рахує ті ходи. Тато дивиться вниз на її обличчя, на чорний розсип волосся Дьюї Делл, на її розкинені руки, на стиснуте в руці віяло, тепер непорушне на вицвілій ковдрі.

— Ти б краще вечерю приготувала,— каже він.

Дьюї Делл не рухається.

— Справді, йди приготуй вечерю,— каже він знову.— Нам треба підкріпитися. Доктор Пібоді, гадаю, добре зголоднів по такій довгій дорозі. Та й Кешеві треба швидше поїсти і знов за роботу, щоб учасно скінчти.

Дьюї Делл зводиться, важко стає на ноги. Погляд її спрямований вниз, на обличчя. Воно на подушці наче відлите з бронзи, самі лише руки скожі на живі, зігнуті й вузлуваті у своїй розслабленості, спрацьовані, але й насторожені, бо втома, вичерпаність, муки ще не покинули їх, так наче вони не певні, чи справжній цей спочинок, і пильно й

сторожко бережуть нагоду передихнути, добре знаючи, що вона не може тривати довго.

Дьюї Делл схиляється й висмікує ковдру у неї з-під рук і натягує до самого підборіддя, розпростує і вигладжує. Тоді, так і не глянувши на тата, обходить ліжко і виходить з кімнати.

Вона вийде туди, де Пібоді, де вона зможе стати у присмерку й подивитись йому в спину з таким виразом, що він відчує її погляд і обернеться і скаже: не треба так перейматися горем. Вона була стара, та їй хвора. Страждала дужче, ніж ми уявляємо. Вона їй не могла одужати. А Вардаман уже підростає, і ти зуміеш про всіх подбати. Не треба так перейматися. Краще піді приготуй вечерю. Не конче багато. Але їй треба поїсти, а вона дивитиметься на нього і казатиме: «Ви так багато могли б зробити для мене, якби захотіли. Якби ви хотіли здогадатися. Я — це я, і ви — це ви, тільки я знаю це, а ви ні, але ви могли б так багато зробити для мене, якби захотіли, і якби ви захотіли, я могла б усе розповісти, і тоді ніхто б цього не знав, окрім вас, та мене, та Дарла».

Тато стоїть над ліжком, руки обвисли, сам згорбатій, непорушний. Він підносить руку до голови, чухрає волосся, прислухається до пилки. Потім підступає близче, витирає руку з обох боків об полу і кладе їй на обличчя, а тоді на горбик ковдри, під яким її руки. Він доторкується до ковдри, як то, він бачив, Дьюї Делл робила, пробує розправити її до підборіддя, але замість того тільки мне все. Він знову пробує розгладити, тільки ж його рука незграбна, мов пазур, і ледве він вирівняє складки, як вони тут-таки з нав'язливою поспідовіністю наново набігають під його неоковирною рукою, аж нарешті він відмовляється від марних спроб, безсило опускає руку і знов витирає об полу її, з одного боку і з другого. Вищання пилки без угаву напливає на кімнату. Тато дихає тихо й хрипувато, жмакає яснами пучку тютюну.

— Хай діється воля божа,— каже він.— Тепер я зможу зуби вставити.

Криси капелюха обвисають Джсуелові на плечі, вода крапотить на промоклий заплечник; він стоїть по самі кісточки в прудкому рові й підважує вісь підводи слизькою дошкою два на чотири пальці зав-грубшки, сперши її на гнилу колоду. Джсуеле, кажу я, вона померла, Джсуеле. Едді Бандрен померла.

ВАРДАМАН

Потім я починаю бігти. Я добігаю до задніх дверей, вихоплююсь на ганок і зупиняюся. Там я починаю плакати. Я відчуваю, де в поросі валялася та рибина. Тепер її порізано на шматки не-рибини, і на руках і на комбінезоні у мене не-кров. Тоді було не так. Це трапилось не тоді. А тепер вона так далеко зайдла, що мені її не схопити.

У спеку дерева стають схожі на курей, коли ті купаються в прохолодній пілюзі. Якщо скочити з ганку, опинишся там, де лежала рибина, пошматована тепер на не-рибину. Мені чутно ліжко, видно її обличчя, іхні, я відчуваю, як підлога трясеться, коли по ній ступає той, хто приїхав і це все накоїв. Він приїхав і накоїв це все, з нею було все гаразд, але він приїхав і накоїв.

— Цей гладкий сучий син.

Я зіскакую з ганку, біжу. З сутінок насувається дах клуні. Якщо підскочити, можна перелетіти — як та рожева леді у цирку. — прямісінко в теплий запах, і зовсім не треба чекати. Руки чіпляються за кущі, камінці й земля з-під моїх ніг сповзають униз.

Потім я знову можу дихати тим теплим запахом. Я заходжу в стійло, пробую доторкнутись до нього, і вже я можу плакати, можу вивергати з себе цей плач. Як тільки кінь перестає хвицятись, я можу плакати, плач може плакати.

— Він убив її. Він убив її.

В ньому нуртує життя під шкірсою, я чую його рукою крізь ту плямистість, воно вдаряє мені в ніздрі, аж нудота підступає плачем до горла, і я вивергаю з себе плач, і вже я можу дихати, вивергаючи цей плач. Такий він голосний! Я відчуваю, як життя тягнеться мені до рук, під пахви, тепер і вже можу вийти зі стіла.

Я не можу знайти її. Темно, пилюга, стіни — ніяк не можу знайти. Плач такий голосний. Якби він був тихіший. Але ось я знаходжу її у возвінні, в пилузі, збігаю через двір на дорогу, палиця товче мене в плечі.

Вони дивляться, як я підбігаю, починають сахатись, очі викочені, хропуть, шарпаються на прив'язу. Я луплю. Я чую, як гуває палиця, бачу, як вона телюща по головах, по упряжі, а то й мимо, коли вони ухиляються назад чи вбік, але я радий.

— Ви вбили мою маму!

Палиця ламається, вони відступають і хропуть, ноги їхні лунко тупають по землі — лунко, бо збирається на дощ, і повітря спорожніло перед дощем. Але вона й коротша годиться. Я наскакую до них відти й відсі, луплю, а вони шарпаються і сахаються на прив'язу.

— Ви вбили її!

Я луплю їх, луплю, вони ухиляються, наскільки прив'яз дозволяє, бричка крутиться на двох колесах і все на місці, наче припинута до землі, коні так само на місці, наче припинуті за задні ноги до дзиги.

Я бігаю в пилузі. Я нічого не бачу в цій хмарі пилуги, що поглинула бричку, поставлену на два колеса. Я луплю, палиця бухає об землю, відскакуючи, збиваючи порох, і знов знімається в повітря, і порох застилає всю дорогу швидше, ніж якби від машини. Тепер я можу плакати, дивлячись на палицю. Вона розламалась у мене біля самої руки, стала коротенька, як цурпалок, а була ж така довга. Я кидаю її геть і плачу. Тепер уже плач не такий голосний.

Корова стоїть на порозі клуні й жує жуйку. Коли вона бачить, що я приходжу на двір, вона мукає, в роті повно розплесканої жуйки, язик пlessкатий.

— Я не доїтиму тебе. Я нічого для них не робитиму.

Я чую, як вона обертається, коли я проходжу. Я обернувся, а вона саме за спину у мене, подих її солодкий, гарячий, важкий.

— Не чула, що не доїтиму?

Вона підштовхує мене, форкає. Глибоко в ній чути стогін, рот стулений. Я відштурхую її рукою, сварячись, як то Джуел робить.

— Геть відсі!

Я нахиляюсь рукою до землі й замахуюсь на неї. Вона відступає, ухиляється і знов стає, приглядаяться до мене. Вона стогне. Тоді підходить до стежки й зупиняється там, дивлячись удалину.

У клуні темно, тепло, пахуче, тихо. Я можу тихенько плакати, втішившись на вершину пагорба.

Там показується Кеш, накульгуючи, бо він звалився з даху церкви. Він дивиться вниз, де джерело, потім далі на дорогу, тоді оглядається на клуню. Силувано прямою хodoю він спускається по стежці, дивиться на обірваний прив'яз, на дорожню пилугу близько й ген далі на дорогу, де пилуги немає.

— Сподіваюсь, вони встигли проїхати Таллову ферму. Я так сподіваюся.

Потім обертається й шкутильгає стежкою підгору.

— Чортів йолоп. Я ж йому наказував. Чортів йолоп.

Я вже не плачу. Я просто стою. Дьюї Делл підходить до пагорба й гукає мене:

— Вардамане!

Я просто стою. Я спокійний.

— Гей, Вардамане!

Я тепер можу тихенько плакати, чуючи їй прислухаючись до своїх сліз.

— Тоді її не було. Це не тоді сталося. Вона лежала просто на землі. А тепер її збираються зварити.

Темно. Я чую ліс, тишу — я знаю їх. Але немає тут звуків чогось живого, хоча б коня. Це так наче темрява ділить його на складові частини — окрім форкання піздрів і тупіт копит, запахи прохололої плоті й потний дух шерсті, — коли тільки здається, що воно зв'язане в ціле, ця плямиста шкура їй міцні кістки, в яких самостійні, приховані, але з певністю відомі нам органи існують окрім від моого існування. Я бачу, як він розпався — ноги, вибалущені очі, яскраві плями на шкурі, мов холодні язики полум'я, — усе це напливає з темряви й розчиняється, все в одному, але воно їй не те, їй не друге, воно і є, і його нема. Я бачу, як слух надить мене до нього, я ніби гладжу його, відтворюю чіткий його обрис — мичка на нозі, плече, голова, я відчуваю запах його і звук. Я не боюся.

— Зварити і з'єсти! Зварити і з'єсти!

ДЬЮІ ДЕЛЛ

Він бі міг так багато зробити для мене, якби захотів. Він міг би все для мене зробити. Здається, весь світ для мене вмістився в барилі, де самі кишкі, що аж дивно, як там знаходиться місце на щось інше, дуже важливе. Він — це велике барило з кишками, а я — маленьке з кишками, і якщо у великому барилі нема місця на щось інше, дуже важливе, то як місце може бути у маленькому? Але я знаю, що воно там, бо господя дає жінці знак, коли щось негаразд трапляється.

Це тому, що я самотня. Якби тільки я могла хоча б відчувати його, було б інакше, я не була б самотня. Але якби я не була самотня, про це знав би кожен. І він міг би так багато зробити для мене, і я тоді не була б самотня. Тоді мені їй самотній було б добре.

Нехай би він став поміж мною і Лейфом, як от Дарл став поміж мною і Лейфом, отож Лейф також самотній. Він — це Лейф, а я — Дьюі Делл, і коли мама померла, я так затужила, що забула і про себе, і про Лейфа, і про Дарла, а він же міг би так багато зробити для мене, хоч він цього їй не знає. Навіть не згадується!

Із заднього ганку мені не видно клуні. Потім з того боку доноситься дзвижчання Кешевої пилки. Це так наче пес снує навколо хати, підбігає до кожних дверей, куди ти підходиш, усе сподівається ввійти всередину. Він сказав: я більше переживаю, ніж ти, а я сказала: ти не знаєш, що таке переживання, отож я тепер не можу переживати. Я прошу, але не можу довго про щось одне думати, щоб переживати.

Я запалюю в кухні лампу. Рибина, порізана нерівними шматками, тихо спливає кров'ю на сковороді. Я швидко ховаю її у буфер, прислухаючись до сіней, що звідти чути. Й треба було десять днів, щоб помертві, може, вона ще їй не знає, що вже мертві. Може, вона не відійде, поки Кеш не скінчить. А може, поки Джул не повернеться. Я дістаю з буфета миску городини, а з холодної пічки — деко з хлібом, і зупиняюся, стежачи за дверима.

— Де Вардаман? — питає Кеш. При свіtlі лампи його притрушені тирсою руки наче виваляні в піску.

— Не знаю. Я його не бачила.

— Бричка й коні Пібоді десь поділися. Пошукай-но Вардамана. Той кінь його послухає.

— Добре. Скажи їм, нехай ідуть вечеряті.

Мені не видно клуні. Я ж кажу, що не вмію переживати, не вмію плакати. Я пробувала, та не виходить. Трохи згодом чути звук пилки, він долинає сюди у закуреному присмірку. А потім я бачу його, як він ходить туди-сюди понад дошкою.

— Ідіть вечеряті,— кажу я.— Покличте його.

Він усе для мене міг би зробити, а він і не згадується. У нього

свої кишки, у мене — свої. А я — це Лейфові кишки. Ось так. Не розумію, чому він не лишився у місті. Ми, сільські люди, гірші за міських. Не розумію, чому не лишився. Тепер мені видно дах клуні. Край стежки стойти корова й мукає. Коли я оглядаюся, Кеша вже нема.

Я несус в хату сколотини. Тато, Кеш і він сидять за столом.

— А де та здорова рибина, що малий зловив, сестричко? — питає він.

Я ставлю сколотини на стіл.

— Мені не було коли її приготувати.

— Проста ріпа — найкраща їжа для такого огядного чоловіка, як я,— каже він.

Кеш єсть. На голові у нього — пітна смуга від капелюха. Сорочка в плямах поту. Він не помив рук.

— Треба було викрасти час, — каже тато. — А де Вардаман?

Я йду до дверей.

— Та ніяк не знайду його.

— Нічого, сестричко, — каже він. — Не мороч голови рибою. Либонь же, не зіпсується. Сідай-но поїж.

— А я й не морочу, — відказую я. — Мені треба корову подоїти, поки не задощило.

Тато накладає собі й пересовує миску далі. Але він не єсть. Руки його мало не скрещені обабіч тарілки, голова трохи нахиlena, волосся куйовдиться при світлі лампи. Вигляд у нього такий, як у бичка, пристукнутого довбешкою: він уже неживий, та ще не знає, що він мертвий.

Але Кеш єсть, і він теж єсть.

— Краще поїж. трохи, — каже він. Він дивиться на тата. — Як-от ми з Кешем. Тобі треба.

— Атох, — погоджується тато. Він підводиться, як той бичок, що стояв навколошки в ставку, поки його не підбатожили. — Вона б не дорікала мені за це.

Коли вже мене не видно з дому, я йду швидко. Під горою мукає корова. Вона тикається до мене мордою, нюхає, подих її солодкий і гарячий, крізь сукню чути моєму гарячому голому тілу, стогне.

— Почекай трошки. Потім я тебе впораю. — Вона йде за мною до клуні, я ставлю там відро. Вона дихає у відро, стогне. — Я ж сказала тобі — трошки почекай. У мене багато роботи, я не встигаю.

У клуні темно. Коли я проходжу, він б'є ногою в стіну, один раз. Я йду далі. Зламана дошка стримить, мов білясті обробок, поставлений стойма. І вже мені видно схил, вітер знову шугає в обличчя, повільнішає і стихає, тут не так темно, хоч нема на що дивитись, купи сосен поцяткували положисті схили, потайні й насторожені.

Обрис корови у дверях, вона тицяється мордою у відро, стогне.

Я проходжу повз стіло. Я вже майже пройшла. І довго наслухаю, як це слово вимовляється, перш ніж воно прозвучить, і те, що слухає в мені, бойтися, чи стане часу висловитись. Я відчуваю, як мое тіло, кістки й плоть починають розділятись і відкриватися перед тим самотнім, і це роздвоєння таке жахливе. Лейф, Лейф.

— Лейфе. — Лейф. Лейф. Я нахиляюсь трохи вперед, одна нога рухнулася й заціпніло завмерла. Я відчуваю, як пітьма несеться повз мої груди, повз корову. Я кидаюсь на пітьму, але корова затримує мене, і пітьма кидається на солодкий запах її болісного віддиху, в якому чути відгомін дерева й мовчання.

— Вардамане! Гей, Вардамане!

Він показується із стійла.

— Підслухач нещасний. Підслухач нещасний!

Він не опирається. Рештки нападницею пітьми з посвистом розлітаються геть.

— Шо таке? Я нічого не робив.

— Підслухач нещасний!

Мої руки щосили шарпають його. Я, мабуть, і не могла б їх стримати. Я й не знала, що вони можуть так сильно шарпати. Через ці руки ми обое третимо.

— Я нічого такого не робив,— каже він.— Я навіть не торкався їх. Мої руки перестають його шарпати, але я все тримаю його.

— Шо ти тут робиш? Чому ти не озивався, коли я тебе гукала?

— Я нічого не роблю.

— Марш у хату, повечеряєш.

Він випручується, я не пускаю.

— Іди звідси. Залиш мене самого.

— Та що ти тут робиш? Ти не підслухувати мене прийшов?

— Та ні ж, ні! Іди звідси. Я навіть не знав, що ти тут. Залиш мене. Я тримаю його, нахиляюся, щоб побачити його обличча, обмазати очима. Він мало не плаче.

— Ну добре, марш у хату. Я вже дала їм вечеряти, а як подою, теж прийду. Ти радше поспіши, поки він усього не вийв. Маю надію, ті коні гайнули аж до Джейферсона.

— Він убив її,— каже він. І починає плакати.

— Цить.

— Вона ніколи йому нічого поганого не зробила, а він прийшов і убив її.

— Цить.— Він борсається. Я тримаю його.— Цить.

— Він убив її.

Ззаду підходить корова, стогнучи. Я знову шарпаю його.

— Ну, перестань. Зараз же. А то розхворієшся і не зможеш їхати до міста. Іди в хату й повечеряй.

— Не хочу я вечеряти. Не хочу я до міста.

— Тоді залишишся тут. Погано будеш поводитись — ми тебе залишимо тут. А тепер марш у хату, поки це травоїдне барило не прибрало всієї твоєї пайки.

Він іде, поволі розчиняється під горою. На тлі неба вимальовується вершина гори, дерева, дах будинку. Корова, стогнучи, тицяється мені в коліна.

— Почекай ще. Те, що тебе розпирає, нішо проти того, що у мене, хоч ти теж жінка.

Вона йде за мною, стогнучи. Тоді мертвє бліде повітря знов гаряче пâхає мені в обличчя. Він би міг це залагодити, якби хотів. А він навіть не здогадується. Він би міг усе для мене зробити, якби тільки здохався. Корова дихає мені в ноги й спину, подих її теплий, солодкий, хрипучий, чути в ньому стогін. Небо пласко зависає на скелі, над таємничими купинами. За горою спалахує і гасне зірниця. Мертвє повітря витворює мертву землю у мертвій пітмі, і поглядом не охопити цієї мертвої землі. Вона, мертвія тепла, налягає на мене, крізь одяг сягає до тіла. Я кажу — ти не знаєш, що таке неспокій. І я не знаю, що це. Я не знаю, в неспокій я чи ні. І чи можу я непокоїтись. Не знаю, чи можу я плакати. Я навіть не знаю — було це зі мною чи ні. Я немов вогка набувнявіла насініна в гарячій сліпій землі.

ВАРДАМАН

Вони збираються покласти її туди, коли домайструють, а я ніяк не можу цього сказати. Я побачив, як темінь знімається вгору й суне, колихаючись, геть, і спітав:

— Ти що, хочеш забити її цвяхами, Кеше? Кеше! Кеше!

Я замкнувся у засіку в клуні, ці новенькі двері заважкі для мене, вони захряпнулись, і я не міг дихати, бо там усе повітря просякло папюками. Я спітав:

— Ти хочеш забити її цвяхами, Кеше? Хочеш забити? Забити її?

Тато снує туди-сюди. Тінь його снує туди-сюди, над Кешем, що тупцює взад-уперед понад пилкою, і дошка спливає тирсою.

Дьюї Делл сказала, що ми купимо бананів. Поїзд за вітриною, червоний на рейках. Коли він іде, рейки зблискують і гаснуть. Тато сказав, що борошно, і цукор, і кава такі дорогі. Бо я сільський хлопчик, бо є хлопчаки у місті. Велосипеди. Чому борошно, і цукор, і кава такі дорогі, коли ти сільський хлопчик?

— Може, ти краще купив би замість цього бананів?

Бананів нема, іх уже з'їли. Нема. Коли він іде, рейки знову зблискують.

— Тату, чому я не міський хлопчак?

Я сказав: бог мене створив. Я не просив бога, щоб створив мене в селі. Якщо він може створити поїзд, чому він не може створити всіх міськими задля цих борошна, і цукру, і кави?

— Може, ти б купив трохи бананів?

Він снує туди-сюди. Його тінь снує.

То не вона була. Я там був і дивився. Я бачив. Я подумав, що то вона, але ні. То була не моя мама. Моя мама поїхала кудись, то якось інша тітка лежала на її ліжку й натягувала на себе ковдру. Мама поїхала.

— Вона поїхала аж у місто?

— Вона поїхала ще далі.

— А всі ці кролики й опосуми тепер теж далі, як у місті?

Бог створив кроликів і опосумів. Він створив поїзд. Навіщо йому створювати якесь інше місце, куди вони мають вибиратися, коли вона така сама, як кролик?

Тато снує туди-сюди. Його тінь теж. Пилка звучить, немов сонна.

Отож якщо Кеш заб'є цвяхами труну, то вона не кролик. А якщо вона не кролик, я не міг дихати у засіку, а Кеш таки збирається її забити цвяхами. Отож якщо вона дозволить йому себе забити, значить, то не вона. Я знаю. Я був там. Я бачив, коли вона перестала бути нею. Я бачив. А вони думають, що то вона, і Кеш збирається забити її цвяхами.

То була не вона, вона лежала там на землі. А тепер її всю порізано на шматки. Я сам її порізав. Вона лежить у кухні на закриваленій сковороді, чекає, коли її підсмажать і з'їдять. Тоді то була не рибина, то вона була, а тепер рибина є, а її нема. А завтра її підсмажать і з'їдять, і вона стане ним, і татом, і Кешем, і Дьюї Делл, а в труні нікого не буде, і вона зможе дихати. Вона лежала там на землі. Я можу привести Вернона. Він був там і бачив це, і коли ми обидва прийдемо, рибина буде, а потім не буде.

ТАЛЛ

Була вже майже північ і починався дощ, коли він розбудив нас. То був лиховісний вечір, розгулялося на бурю, а дощ збирався такий, що й найгіршого можеш сподіватись, поки встигнеш нагодувати худобу, вернутись у хату, повечеряти й лягти, аж це прибіг запряг Пібоді, коні в милі, порвана упряж волочиться по землі, у правого коня хомут між ногами, Коря тоді й каже:

— Це Едді Бандрен. Упокійлась нарешті.

— Тут же по сусіству кільканадцять осель, куди міг би приїхати Пібоді,— кажу я.— І звідки ти певна, що це коні Пібоді?

— А хіба ж ні?— каже вона.— Запрягай-но краще.

— Навіщо?— кажу я.— Якщо вона померла, ми нічого до ранку не зможемо зробити. Та й буря ж насувається.

— Це мій обов'язок,— каже вона.— Ти тільки запряжи.

Але мені щось не хотілося.

— Та ти сама зміркуй: якби ми їм були потрібні, вони б покликали. І ти ж навіть не знаєш, чи вона таки померла.

— Хіба ти не бачиш, що це коні Пібоді? Скажеш, що ні? Ну, подивись.

Але мені таки не хотілося. Коли ти комусь потрібен, то краще все-таки почекати, поки тебе покличуть, така моя думка.

— Це мій християнський обов'язок,— каже Кора.— Ти станеш мені мною і моїм християнським обов'язком?

— Можеш там хоч і ввесь день завтра пробути, коли охота,— кажу я.

Оточ коли Кора мене розбуркала, пішов дощ. А стукіт не припиняється й тоді, коли він міг бачити, що я підходжу до дверей з ліхтарем у руці, бо ж світло відбивалось у вікні. Не голосний стукіт, але безупинний, мовби він заснув, усе стукаючи, і я й не звернув уваги, як низько тарабанили пальці, поки не відімкнув дверей і не побачив нікого. Я підніс ліхтаря вище, краплі дощу зблиснули на ньому, позад мене в сіння стояла Кора й запитувала: «Хто там, Вероне?» — але я спершу анікогісінко не побачив,— побачив лише тоді, коли опустив ліхтаря й глянув униз і за двері.

Він був наче змокле щеня — в комбінезоні, без шапки, забрьоханий по коліна, бо ж чотири мілі пішки болотом.

— А щоб тобі грець! — кажу я.

— Хто там, Вероне? — питав Кора.

Він звів на мене погляд, очі округлі й чорні посередині, як у сови, коли блімнути їй у морду світлом.

— Ви ж пам'ятаєте ту рибину,— каже він.

— Заходь сюди,— кажу я.— Що сталося? Твоя мама?..

— Вероне,— каже Кора.

Він стояв боком у темряві за дверима. По ліхтарю порошив дощ, сичав на нього — я вже боявся, що його ось-ось розіб'є.

— Ви там були,— каже він.— Ви бачили.

Тоді й Кора піdstупила до дверей.

— Заходь же сюди з дощу,— каже вона, втягуючи його всередину, а він усе не зводить з мене очей. Виглядав він ну геть як змокле щеня.— Я ж казала тобі,— каже Кора.— Я ж казала, що це сталося. Іди запрягай.

— Та він же нічого не сказав...— кажу я.

Він дивиться на мене, вода з нього капотить на підлогу.

— Він доріжку зіспує,— каже Кора.— Іди запряжи мулів, а я візму його на кухню.

Але він ухилився, вода капотить з нього, очі втуплени в мене.

— Ви були там. Ви бачили, як вона лежала. Кеш хоче забити її цвяхами, а вона ж лежала там на землі. Ви бачили це. Бачили слід у багноті. Коли я сюди виходив, дощу ще не було. То ми можемо встигнути назад.

Хай йому грець, але мене аж морозом обсипало від цих слів, хоч я й не зінав ще. А от Кора знала.

— Зараз же запрягай,— каже вона.— Йому просто в голову вдалило від горя й переживань.

А таки обсипало, хай йому грець! Вряди-годи людині доводиться помізкувати. Про всі ці знесоги й болесті світові, як воно тебе може огріти невідь звідки, мов блискавка. Я гадаю, треба великої віри в бога, щоб уберегти людину, хоч іноді мені здається, що Кора трохи занадто вже завбачлива, коли намагається відсторонити всіх інших і стати найближче до тебе. Але коли щось отаке трапляється, я гадаю, вона має слушність: тоді треба чинити, як обставини підказують, і це мій добрий талан, гадаю, що у мене жінка, яка прагне жити у праведності й чистоті, якщо вірити її словам.

Вряди-годи людині доводиться помізкувати над цим. Правда, не часто. І це добре. Адже господь велить нам робити, а не розважати надміру, бо мозок у людини, мов той механізм, він не витирає цього громаддя мук. Найкраще, коли все йде своїм усталеним строем, коли ти виконуєш свою кожноденну роботу й не натруджуєш себе більше, ніж то конче треба. Я вже не раз казав і скажу знову, що оце ж і при-

чина з Дарлом: він забагато сушить голову.. Кора слухно каже, що йому тільки одного треба: жінки, яка привела б його до ладу. А я коли думаю про це, то доходжу висновку, що як чоловікові може зарадити тільки одруження, справи його кепські. Але Кора, гадаю, таки слухно каже, що господь лише задля того й створив жінок, що чоловік сам не бачить власного добра.

Коли я з мулами підходжу до хати, вони сидять на кухні. У неї хустка поверх нічної сорочки, в руках парасолька й біблія, загорнута в церату, а він сидить на перекинутому відрі бля пічки, де вона його посадила, і вода з нього скапує на оцинковану бляху.

— Я нічого не можу з нього витягти, він одно товче про ту рибину,— каже вона.— Це кару таку наслано на них. Я бачу руку господню на цьому хлопцеві, це кара й пересторога Енсові Бандрену.

— Дощу не було, коли я виходив,— каже він.— Я пішов. Я був на дорозі. І вона лежала в поросі. Ви бачили її: Кеш хоче забити її цвяхами, але ж ви її бачили.

Коли ми туди доїхали, дощ лив страшений, а він сидів на передку поміж нами, закутаний у Корину хустку. Більш нічого він так і не сказав, тільки сидів там, а Кора тримала над ним парасольку. Вряди-годи Кора уривала свій спів, щоб сказати:

— Це кара божа Енсові Бандрену. Нехай покаже йому, на якій він стезі гріховній.

Тоді знов починала співати, а він сидів поміж нами, трохи нахилившись перед, наче кваплячись перегнати мулів у своєму поспіху.

— Вона лежала отам-о,— каже він,— але як я зібрався й пішов, почався дощ. Отож я можу піти й відчинити вікна, бо Кеш ще не забив її цвяхами.

Було вже геть з півночі, коли ми загнали останнього цвяха, і зовсім близько до світанку, коли я повернувся додому, розпряг мулів і знову ліг спати, а на подушці поруч лежав Корин нічний чепець. І щоб мене грець побив, коли я й тоді не чув, як Кора виспівує, і не бачив, як хлопець сидить поміж нами, нахилившись перед, наче обганяючи мулів, як Кеш ходить туди-сюди з пилкою, і Енс стовбичить опудалом, немов бичок, що загруз по коліна у ставку,— хтось прийшов і вже вигріб усю воду, а він цього й не зауважив.

Вже майже світало, коли ми забили останнього цвяха й занесли труну в хату, де вона лежала на ліжку,— вікно було відчинене, і на неї знов завівало дощем. Малий двічі відчиняв вікно, а сам насили на ногах стояв, так спати хотів,— Кора каже, що обличчя його було, як у того тутешнього різдвяного стовпця, закопаного в землю, а опісля викопаного,— аж нарешті її таки поклали в труну й забили віко, і йому вже не треба було відчиняти для неї вікно. А вранці його знайшли на підлозі — сорочина на ньому була задерта, і спав він, мов зморене теля, а верх труни був весь поколупаний, і в останньому отворі стирчало зламане новеньке Кешеве спердло. Коли зняли віко, побачили, що дві дірки вгородилися її у саме лицце.

Якщо це кара божа, то несправедливо. Бо ж у бога є й поважніші справи. Мусять бути! Бо он Енсові Бандрену тільки одне обтяжувало життя — це він сам. Але хоча люди говорять про нього погане, я все-таки собі думаю, що він не може бути аж настільки зіпсуютий, інакше він би сам себе так довго не витримав.

Несправедливо це. Щоб мене грець побив, якщо це справедливо. І не поможет тут те, що він сказав: Страждущі немовлята, прийдите до мене. Кора сказала:

— Мені судилося терпіти тебе, бо так вирішив господь бог. Я прийняла цю долю без побоювань і страху, бо сильна моя віра в господа, вона мені опорою й підтримкою. Коли ти не маеш сина, то це тому, що господь так вирішив у своїй премудрості. А мое життя є і завжди будо розгорнутою книгою для кожного чоловіка й жінки з-посеред його створінь, бо я вірю в господа свого і в майбутню нагороду.

Певно, вона таки має слухність. Певно, як і знайдуться де-небудь чоловік чи жінка, яким би він міг припоручити свої клопоти, аби собі відпочити, то це саме Кора. І вона, певно, дещо б змінила, хоч це, можливо, й суперечило б його замірам. А от для людини ці зміни, певно, були на краще. В усякому разі, нам би вони сподобалися. В усякому разі, ми могли б з ними й далі жити і чинити те саме, що досі чинили.

ДАРЛ

Ліхтар стоїть на пеньку. Іржавий, покритий лепом, з надбитим склом, у клаптях сажі з одного боку, він благенько й миготливо освітлює кобилицю, дошки й землю навколо. На темному ґрунті стружки виглядають, мов натрушені де-не-де на чорне полотно цятки білуватої фарби. Дошки схожі на довгі смужки ганчір'я, видерти з пласкої пітми й покладені навиворіт.

Кеш працює на кобилиці, рухається взад-вперед, він бере й кладе дошки з таким розкотистим стукотом у мертвому повітрі, наче підіймає і кидає їх на дно невидимої криниці; звуки тут таки й завмирають, немов боючись, що перший-ліпший необережний порух міг би збудити в навколишньому повітрі нескінченну луну. Він знов пиляє, лікоть його повільно миготить, вістрям пилки пробігає тоненька ногняна ниточка, вона меркне й оживає при кожному ході туди-сюди, зливаючись у суцільну лінію, аж здається, що пилка видовжується до шести футів і раз за разом розтинає навпіл обшарпаний і безпорадний силует тата.

— Дай мені оту дошку, — каже Кеш. — Ні, ту другу.

Він кладе пилку, підходить і сам бере потрібну дошку, змітаючи тата замашистим її побліском, коли вона обертається у нього в руках.

Повітря відгонить сіркою. На його невловимій площині, мов на стіні, проступають їхні тіні, наче, як і звук, вони не відійшли далеко, падаючи, а зразу ж застигли на мить, пойняті задумою. Кеш далі працює, боком до благенького світла, одне стегно й худа, як стеблина, рука злиті воєдино, обличча схилене до світла, гостро й рвучко застигле над невтомними порухами ліктя. Десь за обрієм сонно спалахують зірниці, дерева на тлі неба непорушні і тільки ледь поколихуються кожною гілочкою, набряклі й розбухлі від поштовхів молодечого живчика.

Задощило. Перші різкі, нечасті, поривисті краплі порснули крізь листя на землю у тривалому зітханні, немовби звільнившись від нестерпного тягара. Вони здорові, як дробини, теплі, так наче вистрелені з рушниці, і люто сичать, цокаючи по ліхтарю. Тато підводить голову, мляво обвислий рот, чорна тютюнова жуйка розплескалась по яснах, у глибині його млявого здивованого обличчя десь ніби з-поза часу виринає роздум над цим буянням стихії. Кеш тільки раз зиркнув на небо, тоді на ліхтар. Пилка ні на мить не затнулася в бігу, полиск на її вістрі, рухливому, як у поршні, неперервний.

— Принеси чимось прикрити ліхтаря, — каже він.

Тато йде до хати. Раптом зривається злива, без грому, без будь-якої перестороги. Тата вона загнала на краєчок ганку, Кеша в одну мить змочила до рубця. Але рух пилки не затнувся, так наче пилка й рука діяли в твердій переконаності, що злива — це тільки омана. Потім Кеш опускає пилку, підходить і нахиляється над ліхтарем, прикриваючи його власним тілом — худа й кістлява脊ина випинається під мокрою сорочкою, немов його рвучко вивернуло на другий бік, разом із сорочкою й усім.

Тато повертається. На ньому Джузелів плащ, у руках плащ Дьюї Делл. Присівши над ліхтарем, Кеш простягає руку назад, дістає чотири жердki втикає в землю, тоді бере у тата плащ і натягує на них жердках, ліхтар опиняється під дашком. Тато дивиться на Кеша.

— А що тобі робити, я й не знаю, — каже він. — Дарл узяв свого плаща з собою.

— Мокнути,— відказує Кеш.

Він знову береться за пилку, і знову вона рухається взад-вперед, туди й назад у своїй неквапливій неприступності, як-то поршеньходить у мастилі, а сам він змоклий, кістлявий і невтомний, з худеньким тільцем, як у хлопчика чи дідка. Тато стежить за ним, кліпає очима, лице стікає дощем, тоді знов підводить погляд угору з виразом німого й понурого обурення і водночас без осуду, неначе він нічого іншого й не сподіався. Час від часу він ворухнеться, зрушить з місця, довготелесій і промоклий, підніме то дошку, то інструмент, який зразу ж і покладе назад. Тепер і Вернон Талл тут, і Кеш накинув плаща його дружини, вони з Верноном шукають пилку. Аж це бачать, що вона в руках у тата.

— Чом ти не підеш з дошу в хату?— каже Кеш. Тато дивиться на нього, з обличчя поволі спливає вода. Це обличчя таке, немов його вирізьбив безжалійний карикатурист, як страхітливу пародію на всіляку можливу спустошеність.— Іди всередину,— каже Кеш.— Ми з Верноном самі скінчимо.

Тато дивиться на них. Джгуелів плащ закороткий для нього в рукавах. На обличчі його струмінці дошу, ледь рухливі, мов холодний гліцерин.

— Я не дорікаю їй, що промокну,— каже тато.

Він знову зрушує з місця, нахиляється, піднімаючи дошки і тут таки й кладучи так обережно, ніби вони скляні. Він підступає до ліхтаря і смикає напнутого плаща, аж поки все звалює, і тоді підходить Кеш і поправляє накриття.

— Іди в хату,— каже Кеш.

Провівши тата до хати, він повертається з плащем, згортає його й кладе під дашком, де ліхтар. Вернон усе працює. Він підводить погляд, не перестаючи пиляти.

— Треба було тобі зразу його відвести,— каже він.— Ти ж бачив, що починається дощ.

— Це все його збудження,— каже Кеш. Він дивиться на дошку.

— А є правда,— каже Вернон.— Однаково він би вийшов.

Кеш міряє примурженим оком дошку. На довгій її боковині тисячами скалок прискає дощ, безупинний і мілливий.

— Я хочу тут накосяк сточити,— каже він.

— Це забере більше часу,— каже Вернон.

Кеш ставить дошку на ребро; Вернон хвильку дивиться на нього, тоді подає йому рубанок. Він міцно тримає дошку, а Кеш знімає фаску на ній, працюючи з педантичною ретельністю ювеліра. На ганку з'являється місіс Талл і гукає чоловіка.

— Ви там скоро? — питает вона.

Вернон не підводить погляду.

— Вже недовго. Ще трохи.

Він дивиться на Кеша, схиленого над дошкою,— при кожному по-русі на його плащі химерно зблискують відсвіти ліхтаря.

— Сходи візьми кілька дошок з клуні та кінчайте, щоб уже скорше з дошу в хату,— каже вона.— Ви обое застудитесь на смерть.— Вернон не озивається.— Верноне,— додає вона.

— Нам недовго,— каже він.— Ще якусь часинку і вже.

Mісіс Талл дивиться на них з хвильни. Тоді вертається до хати.

— Якщо не вистачить, можемо взяти з он тих дошок,— каже Вернон.— Я допоможу тобі прибрати їх назад.

Кеш перестає стругати й примуржено змірює дошку, обтерши її край рукою.

— Дайте ту, що далі,— каже він.

Близиче до світанку дощ пересідається. Ще й день не настав, як Кеш забиває останнього цвяха, натужно випростується й оглядає за-кінчену труну, а всі інші дивляться на нього. У відблиску ліхтаря обличчя його спокійне й задумливе; він звільна оправляє на собі плаща —

стриманим, розважливим і завершальним рухом. Тоді вони четверо — Кеш, тато, Вернон і Пібоді — беруть труну на плечі й рушають до хати. Вона легка, а проте ступають вони поволі, порожня, а проте несуть її обережно; нежива, а проте рухаються вони, притишено застерігаючи один одного перед необережним кроком, немовби труна шоквілі може прокинутися зі своєї дрімоти. На темній підлозі ноги їхні незграбно човгають, наче вони бозна-як давно ступали на неї.

Вони ставлять труну біля ліжка. Пібоді тихо каже:

— Треба б трохи перекусити. Вже майже світає. А де Кеш?

Кеш вернувся до кобилиці, знов схилився при благенському світлі ліхтаря, збирає інструмент, дбайливо витирає ганчіркою і складає у скриньку з шкіряним паском, щоб носити через плече. Потім бере скриньку, ліхтаря й плаща і вертається до хати, його блідий силует проступає на тлі порожевілого неба на сході, коли він підіймається сходинками ганку.

Заснути в незнайомій кімнаті можна тільки зовсім спустошившись. Якщо ти не спустошений, ти існуеш. А коли тебе спустошило, ти вже не існуєш. Коли ж тебе здолав сон, ти й узагалі не існував. Я не знаю, хто я. Я не знаю, є я чи мене нема. Ось Джул знає, що він є, бо не знає, що він не знає, є він чи ні. Він не може спустошити себе для сну, бо він не той, ким здається, він здається не тим, ким є. За неосвітленою стіною мені чути, як дощ створює підводу, яка належить нам, дерево, яке вже не належить тим, що спилили його й порізали на дошки, але ще не стало належати й тим, хто його купив, та й не наше воно, дарма що лежить на підводі у нас, бо це просто вітер і дощ його створюють для нас із Джулом, адже ми не спимо. А оскільки сон — це те, чого нема, а дощ і вітер — це те, що було, то й підводи нема. Хоча підвода таки є, бо якби вона — це те, що було, тоді Едді Бандрен не буде. І Джул є, отож повинна бути й Едді Бандрен. І я теж повинен бути, бо інакше я б не міг спустошити себе для сну в незнайомій кімнаті. Отож якщо я ще не спустошився, я є.

Як часто я лежав дощової пори під незнайомим дахом і думав про домівку.

КЕШ

Я зробив її з укосами.

1. Так більше місця, щоб трималися цвяхи.
2. Кожний стик вийшов удвічі ширший.
3. Вода стікатиме по скісних боках. Воді легше бити вгору й падати вниз або ж розливатись по рівному.
4. У домі люди дві третини часу у вертикальному положенні. Чезрез це стики й з'єднання підігнано згори вниз. Бо тиск же згори.
5. У ліжку люди весь час лежать, тому стики й з'єднання тут бічні, адже тиск розходиться по боках.
6. Окрім.
7. Тіло ж бо не прямокутне, як шпала.
8. Тваринний магнетизм.
9. Через тваринний магнетизм мертвого тіла тиск іде під нахилом, тому стики й з'єднання труни зроблено з укосами.
10. На старих могилах кожен може побачити, що земля просідає по боках.
11. Тоді як у природній ямі вона просідає посередині, бо тиск згори вниз.
12. Отож через це я й зробив її з укосами.
13. Так вони зgrabніше.

ВАРДАМАН

Моя мама — рибина.*

ТАЛЛ

Було десять годин, коли я вернувся з кінами Пібоді, прив'язаними ззаду до підводи. Бричку вже приволокли звідти, де Квік знайшов її перекинутою в канаві, за милю від джерела. Її стягли з дороги, де джерело, і після того вже більше десятка возів там проїхало. Знайшов її Квік. Він сказав, що вода в річці піднялася й далі прибуває. І що вона вже покрила найвищу позначку на опорі мосту, це вперше на віку він таке бачив.

— Міст не витримає такої великої води,— сказав я.— Хто-небудь говорив про це Енсові?

— Я говорив йому,— озвався Квік.— Він гадає, що хлопці, мабуть, чули про це й досі вивантажились і вже йдуть назад. Він сказав, що вони зуміють перебратися через річку з нею на підводі.

— Одвіз би та поховав її у Новій Надії,— сказав Армстід.— Цей міст старий. Я б із ним не ризикував.

— Він затяvся відвезти її до Джефферсона,— сказав Квік.

— Тоді чим швидше він виrushить, тим краще,— зауважив Армстід.

Енс зустрів нас на порозі. Він був поголений, але недбало — довгий поріз на підборідді. На ньому вихідні штані й біла сорочка з краваткою-метеликом. Сорочка шільно обтягнена, через що горб ще дужче випинається, та й вираз на обличчі інший. Він дивиться людям в очі з гідністю, лице його трагічне й умиротворене, він потис кожному руку, коли ми піднялися на ганок і втерли черевики, трохи незgrabно почувавшись у вихідній одежі, вона шурхотить, ми не дивимось прямо на нього, коли він зустрічає нас.

— Бог дав, бог узяв,— кажемо ми.

— Бог дав, бог узяв.

Малого немає. Пібоді розказав, як він з криком вбіг на кухню, накинувся на Кору і став її шарпати, коли побачив, що вона смажить ту рибину, і як Дьюї Делл відвела його до клуні.

— Мої коні цілі? — спитав Пібоді.

— Цілі,— відповів я.— Я нагодував їх уранці. І бричка ваша на че ціла, нічого їй не сталося.

— І ніхто в цьому не винен,— сказав він.— Я б дав десять центів, щоб дізнатись, де був цей малий, коли коні понесли.

— Якщо там що-небудь поламалося, я полагоджу,— сказав я.

Жінки йдуть до хати. Чутно, як вони гомонять і обмахуються віялами. Віяла тільки вжж, вжж, вжж, і стойті гул від їхньої розмови, як від бджіл, що гудуть у відрі. Чоловіки поставали на ганку, стиха пемовляються, не дивлячись один на одного.

— Добриден, Верноне,— чую я.— Добриден, Талле.

— Дощ наче знов буде.

— Таки факт.

— Ато ж, чоловіче. І ще й дужчий сипоне.

— А вода так швидко піднялась.

— Але сходить повільно. Вона довго тримається.

Я йду по другий бік хати. Там Кеш закладає дірки, що малий на-колупав у віку. Він обтісує по клінцю для кожної дірки, а це ж морока, бо дерево мокре. Можна було б нарізати кружечки з бляхи і по-закривати, ніхто б і не помітив різниці. Та љ яке то має значення! Я бачив, як він цілу годину провозився з одним клінцем, наче скло обточував, коли міг би назбирати скільки хоч цурпалків і позатикати отвори, і було б нормальну.

Коли з цим упорались, я повернувся до ганку. Чоловіки одійшли вже трохи далі від хати, посидали на дошках і на кобилиці, там, де ми вночі майстрували труну,— хто сидів так, а хто накарячки. Уїтфілда ще не було.

Вони обернули на мене погляди, в очах запитання.

— Майже готово,— сказав я.— Можна б і забивати.

Поки вони попідводилися, на поріг вийшов Енс, подивився на нас,

і ми вернулись на ганок. Ми знову протерли черевики, ретельно так, пропускаючи один одного вперед, переминаючись при вході. Енс стояв на дверях, вигляд у нього був гідний і умиротворений. Він запросив нас жестом, проводячи до кімнати.

Її поклали навпаки. Кеш зробив ту штуку такої форми, як у на-

стінного годинника — кожен стик і шов на дошках скошені й підігнані; все так щільно, як у барабані, охайно, як у кошику з шиттям,— а поклали її там головою в ноги, щоб не зім'ялась одежда. На ній була весільна сукня, що розширюється донизу, отож її поклали головою в ноги, щоб розрівняти сукню, а обличчя покрили вуаллю, щоб не видно було, як його поколупав малий.

Коли ми виходимо, з'являється Уїтфілд. Входить мокрій, забръханий до пояса.

— Хай ласка господня спаде на сей дім,— каже він.— Я спізнився, бо моста знесло. Довелося спуститись до старого броду й перебратися вплав на коні, господь не дав мені загинути. Благословення гospоднє сьому домові.

Ми повертаємося туди, де козли, і хто сідає на дошки, хто накарячки.

— Я знат, що його знесе,— озвався Армстід.

— Він так довго стояв, цей міст,— зауважив Kvіk.

— Ти хочеш сказати — господь його підтримував,— докинув дядько Біллі.— Я не знаю, щоб хто-небудь хоч раз торкнувся його молотком за двадцять п'ять років.

— Скільки він часу простояв, дядьку Біллі? — спитав Kvіk.

— Іого збудували... дай-но подумаю... Збудували 1888 року,— відповів дядько Біллі.— Я пам'ятаю це, бо першим проїхав по мосту Пібоді, добираючись до моого дому. У мене саме народився Джоді.

— Але він давно б уже розвалився, якби відтоді я проїздив по ньому кожного разу, коли твоя жінка бувала при надії,— зауважив Пібоді.

Ми засміялися раптом угорос і так само раптом стихли.

— Скільки людських душ по ньому пройшло, що вже ні по яких мостах не ходитиме,— сказав Гаустон.

— Факт,— погодився Літлджон.— Що й казати.

— І іншого моста нема поблизу,— сказав Армстід.— Доки її під водою довезуть до міста, мине два-три дні. А доки назад з Джейферсона вернеться, то й цілій тиждень збіжить.

— Але чого це Енсові так закортіло везти її до Джейферсона? — запитав Гаустон.

— Він дав їй слово,— відказав я.— Вона так хотіла. Вона родом звідти. Отож і затялася на цьому.

— Та й Енс не менш затявся,— докинув Kvіk.

— Справді,— озвався дядько Біллі.— Він веде себе як чоловік, що пустив за водою усе своє життя, а тоді затявся на чомусь, аби лише більше клопоту близжнім.

— Але як тепер така річка, то тільки господь зможе перевезти її на той бік,— промовив Пібоді.— Енсові це не по силі.

— І господь, гадаю, ще зробить,— сказав Kvіk.— Усе життя він має Енса у своїй опіці.

— Це факт,— підтвердив Літлджон.

— Тож-бо запізно було б тепер його кидати,— додав Армстід.

— Я гадаю, що й усіх нас тут він не обділив своєю ласкою,— сказав дядько Біллі.— І це триває так довго, що тепер він уже не зможе нас покинути.

Виходить Кеш. На ньому чиста сорочка; його волосся, ще мокре, гладенько зачісане на чоло, воно в нього гладеньке й чорне, мов на-мальоване. Він важко присідає у нашому колі, ми вдивляємося у нього.

— Як на тебе ця погода, діє? — запитує Армстід.

Кеш мовчить.

— Поламана кістка озивається на всяку зміну,— каже Літл-джон.— Як хто з поламаною кісткою, то може передчувати погоду.

— Щастя Кешеве, що він тільки ногу зламав,— зауважує Армстід.— Бо міг же так ушкодитись, що все життя б у ліжку пролежав. Звисока ти впав, Кеше?

— З висоти двадцять вісім футів і чотири з половиною дюйми, десь так,— каже Кеш. Я підсовуюся до нього.

— На мокрих дошках запросто послизнутися,— докидає Kvіk.

— Погано,— кажу я.— Але тут нічого не вдіш.

— Ця чортова жінота,— озивається Кеш.— Я зробив так, щоб було її по розміру. Щоб підходило й на зріст, і за вагою.

Якщо через якісь мокрі дошки люди падають, скільки ж то їх напає, поки зійде ця висока вода!

— Нічого тут не вдіш,— кажу я.

Мене не обходить, що люди падають. Мене обходять бавовна й кукурудза.

І Пібоді не обходить, що люди падають. Чи не правда, док?

Факт. Геть дощенту вимie з ґрунту. Вічно ця негода щось накoїть.

Оточ-бо й є. Тим-то й мусили докладати рук. Бо якби ніякої негоди і кожен збирав великий урожай, хто б його там дуже долядав?

Та хай йому дідько, але кого ж це втішить, коли вода змиває його працю, над якою він потом умивався!

Факт. Хто б журився, що піднімається вода, якби змога самому й спустити!

Але де такий умілець на світі? І якого кольору в нього очі?

Еже ж. Господь звелів, щоб воно росло. І його ж воля змити, коли він гадає, що воно для цвого доспіло.

— Нічого тут не вдіш,— знov кажу я.

— Ця чортова жінота,— знov каже Кеш.

У хаті жінки починають співати. Ми чуємо перші слова — голоси тягнуться вгору,— тоді підводимось і підступаємо до дверей, скидаючи дорогою капелюхи й випльовуючи жуйку. Всередину ми не заходимо. Зупиняємося гуртом на приступках, у негучних руках тримаємо капелюхи на животі чи за спину, одна нога виставлена наперед, голови склонені, дивимось ми то вбік, то вниз на капелюхи в руках, то на землю чи інколи в небо, то на споважнілі стримані обличчя одне одного.

Спів кінчається, і голоси стихають після розкішного останнього акорду. Починає Уїтфілд. Його голос дужчий, ніж він сам. Це так, немов голос існує окремо від нього. Наче він — щось одне, а голос — щось зовсім інше, верхи на двох конях бік-о-бік вони перебираються вплав через річку і входять у хату, один заболочений, а другий навіть і не змоклий, уроочистий і сумний. Якась жінка у хаті заходитьться плачем. Коли слухаєш, то здається, що вона очима й голосом сама в себе звернена; ми переступаємо з ноги на ногу і, стикаючись поглядами, вдаємо, ніби очі наші не зустрічаються.

Нарешті Уїтфілд кінчає. Жінки знovу співають, їхні голоси в цій задусі неначе зроджуються з самого повітря, сходяться разом і пливуть далі сумною, заспокійливою мелодією. Коли голоси стихають, то таке враження, що вони не зникли, а тільки розчинилися в повітрі й чекають, щоб ми пішли,— тоді вони знov оживуть і зіллються воєдино, сумні й заспокійливі. Та ось вони таки доспівали, ми надягаємо капелюхи, руки наші незgrabні, немов ми й капелюхів зроду не носили.

Дорогою додому Кора ще співає.

— Я до бога йду і нагороди собі жду,— співає вона, сидячи на возі, хустка на плечах, розкрита парадолька над нею, хоча дощу нема.

— А вона свою вже дістала,— кажу я.— Хоч куди вона там пішла, а нагороду вже дістала — звільнилася від Енса Бандрена.

— Трьох днів вона дежала в труні, чекаючи, поки Дарл і Джузел вер-

нуттєся голіруч, дістануть нове колесо й знов підуть туди, де застряла підвіда в рові.

Візми моїх коней, Енсе, кажу йому.

Ми своїх почекаєм, відказує він. Вона хотіла б так. Вона завжди на своєму стояла.

На третій день вони вернулися, поклали її на підводу й рушили, але було вже надто пізно.

Вам же доведеться об'їжджати довкруги через Самсонів міст. Цілий день, поки туди добереться. А там ще сорок миль до Джейферсона. Візми моїх коней, Енсе.

Своїх почекаєм. Вона хотіла б так.

Ми побачили його за милю від дому, він сидів над болітцем. Зродувіку риби там не водилося. Він підвів на нас погляд, очі круглі й спокійні, обличчя в багнюці, на колінах прут. Кора все співала.

— Сьогодні не добра пора ловити рибу,— сказав я.— Ходи з нами, завтра раненько-вранці ми вдвох виберемось на річку й наловимо її.

— Одна рибина й тут є,— відказав він.— Дьюї Делл бачила.

— Ходімо з нами. На ріці краше ловиться.

— Тут теж є,— повторив він.— Дьюї Делл бачила.

— Я до бога йду і нагороди собі жду,— співала своє Кора.

ДАРЛ

— Це не твій кінь здох, Джуеле,— кажу я.

Він сидить випростано, ледь схилившись уперед, спина мов дерев'яна. Криси його намоклого капелюха у двох місцях відстали від наголовка й нависли на його здерев'яніле обличчя, і коли він потуплює голову, то дивиться крізь щілини, наче крізь забороло шолому, погляд звернений через долину туди, де клуня приліплена на схилі, в уяві його постає невидимий кінь.

— Бачиш? — пытаю я.

Високо над хатою, на тлі густого рухливого неба, вони зависають дедалі вужчими колами. Звідси вони як цяточки, невблаганні, терплячі, зловісні.

— Але це не твій кінь здох.

— Хай тобі біс,— каже він.— Хай тобі біс.

Я не можу любити свою матір, бо у мене нема матері. Джуелова маті — коняка.

Канюки зависають непорушно в тому своєму ширянні, через хмари здається, ніби вони даленіють.

Він застигає непорушно, спина здерев'яніла, обличчя теж, і в уяві його постає кінь, стрімкий у русі, схожий на яструба з гачкуватими крильми. Вони чекають нас, готові рушати, чекають його. Він входить у стійло й чекає, поки кінь спробує його копнути, тоді він встигає просмигнути повз нього й забирається до ясел, застриє там, поглядаючи через шпарини понад стійлом на безлюдну стежку, а потім вилазить на піддашшя.

— Хай йому біс. Хай йому біс.

КЕШ

— Вона нерівно лежить. Коли ви хочете її нести й везти в рівновазі, то треба...

— Піднось. Піднось, хай тобі біс.

— Кажу тобі, що вона не втримається у рівновазі, якщо...

— Піднось! Піднось, дияволе носатий, піднось!

Вона нерівно лежить. Якщо вони хочуть нести її й везти у рівновазі, то треба...

ДАРЛ

Він схиляється над нею разом з нами, дві руки з вісмох. Кров хвилями приливає йому до обличчя. У проміжках шкіра у нього зеленіє.

нава, такою рівною, густою зеленавістю, як у коров'ячої жуйки, обличчя його захлинається, шаленіє, верхня губа задерта.

— Піднось! — кричить він. — Піднось, дияволе носатий!

Він хапає, підносять увець бік так раптово, що й нас усіх пориває швидше підхопити її, щоб він не перекинув дороги ногами. З хвилину труна чинить опір, немов з власної волі, немов усередині її схудле на тріску тіло, хоч і мертве, шалено протистоять наразі, силкуючись приховати забруднену одежду, коли вже вона не змогла вберегти від забруднення тіло. Тоді раптом труна попускає і ручкою зноситься вгору, так ніби худорба небіжчиці збільшила підіймальну силу дошок або наче вона сама всупереч власному бажанню й потребі ринула навздогін за одягом, злякавшись, щоб її не здерто з неї. Обличчя Джуела стає зовсім зеленим, і я чую, як свистять його зуби при кожному подиху.

Ми виносимо труну в сіни, наші ноги шарпливо, незgrabно тупають по підлозі, ми човгаємо підошвами і так виходимо за поріг.

— Стривайте хвилинку, — каже тато, відпускаючи свій кінець.

Він обертається причинити й замкнути двері, але Джуел не хоче чекати.

— Ходімо, — командує він задиханим голосом. — Ходімо.

Ми обережно зносимо її сходинками. Ступаємо ми так обережно, мов несемо безцінну коштовність, обличчя відвертаємо вбік, дихаємо крізь зуби, не ніздрями. Ідемо стежкою до схилу.

— Краще почекаймо, — каже Кеш. — Кажу вам, вона ж не в рівності. На цій горі нам треба, аби ще хтось підсобив.

— То пускай, — каже Джуел.

Він не зупиняється. Кеш іззаду починає спотикатися, накульгує, пробуючи втриматись на ногах, захекується. Потім він відстає, і Джуел несе передній кінець сам-один, тож там, де стежка йде вниз, труна нахиляється й починає вислизати у мене з рук і сковзує, наче санки по нсвидимому снігу, плавно пливучи в повітрі, де не встигає розвіятись її обрис.

— Стривай, Джуеле, — кажу я.

Але він не хоче чекати. Він майже біжить тепер, і Кеш зовсім відстав. Мені здається, що кінець, який я теж несу сам, нічого не важить, наче це соломина, яку жене шалений вихор Джуелового розпачу. Я на вітві не встигаю докласти рук, коли Джуел, обернувшись, одним вимахом завдає її через себе на підводу й тоді оглядається на мене, обличчя йому душать лютъ і розпач.

— Хай тобі біс. Хай тобі біс.

ВАРДАМАН

Ми збираємося у місто. Дьюї Делл каже, що він не продається, бо належить Санта Клаусові, і той забрав його з собою до наступного різства. Тоді він знов з'явиться у вітрині, новенький і бліскучий.

Тато й Кеш спускаються з пагорба, але Джуел іде до клуні.

— Джуеле, — каже тато. Джуел не зупиняється. — Ти куди? — каже тато. Але Джуел не зупиняється. — Залиш цього коня тут, — каже тато. Джуел зупиняється й дивиться на тата. Очі у Джуела, як мармурові кульки. — Залиш цього коня тут, — каже тато. — Ми всі поїдемо на підводі з мамою, так вона хотіла.

Але моя мама — рибина. Веронн бачив її. Він там був.

— Джуелова мама — коняка, — сказав Дарл.

— Тоді моя мама може бути рибиною, правда, Дарле? — сказав я. Джуел — мій брат.

— Тоді моя теж буде конякою, — сказав я.

— Чому? — спитав Дарл. — Якщо тато — твій тато, то чому твоя мама має бути конякою тільки через те, що Джуелова мама — коняка?

— Але чому? — спитав я. — Чому так, Дарле?

— Мій брат.

— Тоді хто ж твоя мама, Дарле? — спитав я.

— У мене її вже нема,— сказав Дарл.— Бо якби я мав її, то вона б була. А якби вона була, вона не могла б бути тепер. Чи могла б?

— Ні, не могла б,— сказав я.

— Тоді й мене нема,— сказав Дарл.— Чи я є?

— Ні,— сказав я.

Я є. Дарл — мій брат.

— Але ти є, Дарле,— сказав я.

— Я знаю,— сказав Дарл.— Через це я й не існую. Для однієї жінки забагато кількома такими розродитися, які є.

Кеш несе свою скриньку з інструментом. Тато дивиться на нього.

— Коли вертатимемось, я зайду до Талла,— каже Кеш.— Дах на клуні полагодити.

— Так не годиться,— каже тато.— Це ти просто насміхаєшся з неї і з мене.

— Ти хочеш, щоб він вертався сюди, а тоді пішки ніс інструмент аж до Талла?— каже Дарл.

Тато дивиться на Дарла, жує ротом. Тато тепер кожен день голиться, бо моя мама — рибина.

— Так не личить робити,— каже тато.

У Дьюї Делл у руці згорток. І ще кошик з обідом для нас.

— Що це?— питає тато.

— Це пироги місіс Талл,— каже Дьюї Делл, сідаючи на підвodu.— Вона просила відвезти їх у місто.

— Так не личить,— каже тато.— Це неповага до небіжчиці.

Поїзд буде там. Він буде там наступного різду, каже вона, такий же блискучий на рейках. Вона каже, що Санта Клаус не продаст його неміським хлопчакам.

ДАРЛ

Він таки йде до клуні, входить на подвір'я, спина здерев'яніла.

Дьюї Делл несе в одній руці кошик, у другій рівненький газетний згорток. Обличчя її спокійне й похмуре, в очах задума й настороженість, у них я бачу спину Пібоді, як дві круглі горошинки у наперстках, здається, у спині Пібоді сидять двоє червів, що потайки й неухильно проточать тебе наскрізь і вилізути з другого боку, і ти пробудишся раптом зі сну чи безсоння з напруженням та тривогою на обличчі. Вона ставить кошика на підвodu й зализає сама, нога її виступає з-під вузької сукні — важіль, що двигає світом, один з тих циркулів, що вимірюють довжину й широчину життя. Вона сідає на передку поряд з Вардаманом і згорток кладе собі на коліна.

Тепер він входить у клуню. Він не оглядається.

— Так не личить,— каже тато.— Хоча б цю малість міг би для неї зробити.

— Ідьмо,— каже Кеш.— Хай він лишається, як хоче. Нічого йому не станеться. Може, він до Талла зайде і там побуде.

— Він дожене нас,— кажу я.— Він подасться навпростець і перестріне нас на дорозі біля Таллової ферми.

— Він міг би й на тому коні поїхати,— каже тато,— якби я його не зупинив. Клята плямиста потвора, гірше дикої кицьки. Це ж просто насміх з неї і з мене.

Підвода рушає, вуха мулів починають стригти. За нами, над хатою, високо ширяючи непорушними колами, канюки меншають і зникають.

ЕНС

Казав я йому, щоб не брав коня з пошани до матері-небіжчиці, бо не личить гарювати на цій цирковій звірощі, коли вона хотіла, щоб ми всі були з нею на підводі, всі, хто її плоть і кров, але ще промирили ми Таллів путівець, як Дарл почав сміятися. Сидить зараз на пе-

рекладині разом з Кешем, у нього біля ніг мати-небіжчиця в труні, а він сміється. Я вже й не знаю, скільки разів казав йому, що через оце ж люди й пашеють про нього. Якщо тобі байдуже, кажу, то мені не байдуже до людської думки про мою плоть і кров, нехай навіть я винен, що такими безпутніми вас виховав, і коли ти так поводишся, щоб люди говорили про тебе всяке, то це кидає тінь на твою матір, кажу, а не на мене. Мені то що, я чоловік і можу витримати, це про наших жінок, маму й сестру, ти повинен дбати, і я обернувся й глянув, як він сидить ззаду і сміється.

— Ну нехай ти не маєш поваги до мене,— кажу я.— Але коли твоя мати в труні ще не захолола.

— Оnde,— каже Кеш, киваючи головою в бік путівця.

Кінь ще далеченько, іде шпаркою ходою, але мені не треба говорити, хто то. Я тільки оглянувся на Дарла, що сидить і сміється.

— Я роблю все, що можу,— кажу я.— Я намагався, щоб згідно з її волею. Господь простить мене й вибачить поведінку тих, ким він наділив мене.

А Дарл сидить на перекладині над нею і сміється, сміється.

ДАРЛ

Він швидко іде путівцем, але ми вже за триста ярдів від повороту, коли він звертає з путівця на дорогу, багнюка розбризкується з-під копит. Потім він трохи сповільнює біг, легкий і випростаний у сіdlі, кінь місить багнюку.

Талл у себе на подвір'ї. Він дивиться на нас, підносить руку. Ми проїжджаємо, підвода порипує, багнюка шерехтиль під колесами. Верхон усе стоїть. Стежить за Джузелом, коли той під'їжджає, кінь ступає легкою риссю, високо закидаючи копита, ярдів триста за нами. Ми ідемо далі, просування наше таке повільне, таке дрімотне, наче його й зовсім нема, немов це час, а не простір зменшується між нами і ним.

Дорога завертає під прямим кутом, вибої від коліс із минулого неділі вже зрівнялися — гладка рудувата стяга входить поміж сосен, проминаючи білий дорожовказ з побляклим написом «Церква Нової Надії, 3 милі». Він постає з-за повороту, мов непорушна рука над глибочезною прівою океану; поза ним лежить рудувата дорога, наче спиця, за обідня до якої править Едді Бандрен. Він пропливає повз нас, цей порожній гладенький білий дорожовказ, вигорілий на сонці у своєму байдужному стверджені. Кеш спокійно дивиться на дорогу, коли ми проминаємо дорожовказ, він обертає голову, як сова, на обличчі задума. Тато, зсутулений, дивиться просто себе. Дьюї Делл теж дивиться на дорогу, потім обертається до мене, її повитий поволокою погляд напружений і відсторонений, немає в ньому запитання, як у погляді Кеша. Дорожовказ лишається позаду, рівненька дорога стелеться вдалечині. Дьюї Делл знов повертає голову вперед. Підвода порипує.

Кеш спльовує через колесо.

— Днів за два вже й запах буде,— каже він.

— Скажи це Джузелovi,— відказую я.

Джуел застигає в сіdlі, він тримається випростано і вдивляється в нас так само незворушно, як цей дорожовказ, що підносить навпроти нього своє вигоріле на сонці знамення.

— Вона не досить урівноважена для довгої дороги,— каже Кеш.

— І це йому скажи,— відказую я.

За якусь милю Джузел обганяє нас, шия коня вигнута, гнуздечка натягнута в бігу. Він сидить легко, рівно, випростаний у сіdlі, лице здерев'яніле, капелюх задьористо збитий набакир. Він виривається наперед, на нас і не дивиться, кінь мчить, копита чвакають по багнюці. Шмат багнюки з-під заднього копита ляпає на труну. Кеш нахиляється, дістасе зі скриньки якийсь інструмент і дбайливо знімає ту ляпанку. Коли дорога перетинає Уайлтліф, над нами зовсім низько хиляться верблі. Вій зриває гіллячку й вирирає пляму мокрим листям.

Тяжкий цей край для людини, а таки тяжкий. Вісім миль праці й поту вкладає вона в цю господню землю, там, де сам господь звелів їй. Ніде на цьому грішному світі чесна, трудяща людина не має зиску. Все припадає тим, що держать крамниці по містах, ім і потіти нічого, вони жиріють з чужого поту. Ні, вони не знають тяжкої праці, як фермер. Часом я дивуюся, чому ми цього не кинемо. Хіба тому, що на тім світі дістанемо за це віддяку, а вони туди не зможуть забрати своїх машин і все інше. Там кожен буде рівний, господь візьме у тих, хто заможний, і віддасть тим, хто вбогий.

Але щось воно довгенько цього чекати. Погано, що віддяку за свої праведні вчинки ти можеш дістати, тільки зневаживши самого себе і своїх небіжчиків. Ми іхали аж до вечора і тільки присмерком добулися до Самсонового мосту, але його теж знесло. Ще ніколи не бачено, щоб так високо піднімалася вода, а дощ усе пряжить. З тамтешніх старих людей, наскільки сягає в минуле пам'ять, ніхто такого не бачив і не чув. Я обранець господній, бо кого він любить, того й випробовує. Та хай мене лиха година поб'є — чудним же він способом це показує, далебі.

Але тепер я зможу собі зуби вставити. Хоч цим утішуся. Таки справді.

САМСОН

Було це перед самим смерком. Ми сиділи на ганку, коли показалася підвoda, а на ній іх п'ятеро і ще один на коні ззаду. Хтось із них підніс руку, але зупиняється перед крамницею вони й не думали.

— Це хто? — спитав Маккалем, — не пригадую, як його на ім'я, він Рейфів близнюк.

— Це Бандрен, з-поза Нової Надії, — каже Квік. — А ото Джуел на одному з тих Сноупсовых коників.

— А я й не знат, що тут досі ще ті коники водяться, — каже Маккалем. — Я думав, ви кінець кінцем усіх їх здихалися.

— Спробуй такого здихатися, — каже Квік.

Підвoda іхала далі.

— Закладаюся, що старий Лон ніколи його й не давав йому, — кажу я.

— Авжеж ні, — каже Квік. — Він купив його у татуся.

Підвoda іхала далі.

— Мабуть, вони не чули про міст, — каже він.

— А куди іх несе, власне? — питает Маккалем.

— Це він, поховавши жінку, певно, розважитись вирішив, — каже Квік. — Певно, до міста прямають, адже Таллового моста теж змило. Дивно, що вони не чули про наш міст.

— Тоді їм доведеться перелетіти, не інакше, — кажу я. — Таж тут юдного моста немає до самого гирла Ішатави.

На підводі у них щось лежало. Але ж Квік три дні тому був на тій заупокійній відправі, і ми собі, звісно, і в гадці нічого такого не мали, от тільки те, що вони з дому вибралися так пізно і що про наш міст ще не чули.

— Треба гукнути іх, — каже Маккалем. Чорт, так і крутиться його ім'я на кінчику язика!

Оточ Квік гукнув, вони зупинилися, і він підійшов до них і все розповів. З ними він і повернувся.

— Вони йдуть до Джефферсона, — каже він. — Міст біля Таллової ферми теж знесло.

Наче ми й так цього не знали! На обличці Квіка, круг носа, був глузливий вираз, але вони собі сиділи й хоч би що — Бандрен і дівчина, і один хлопець на передку, Кеш, і другий, той, що про нього люди говорять, на перекладині ззаду підводи, — і ще один на плямистому коні-

ку. Але вони, здається, до цього вже звикли, бо коли я сказав Кешеві, що ім доведеться вертати до Нової Надії, іншої ради нема, то він тільки й відповів:

— Думаю, ми туди доберемося.

Я не охочий встrijвати в чужі діла. Хай кожен сам за себе дбає, моя така думка. Але коли я переговорив з Рейчел, що у них нема нікого тямущого, хто б опорядив її, і що саме липень місяць і все таке, то вернувся до клуні й спробував напоумити Бандрена.

— Я їй обіцяв,— каже він.— Так вона вирішила.

Я помічав, як лінлюх, котрого й з місця, бувало, не зрушиш, коли вже розрухається, то рухатиметься так само затято, як раніше опирався рухові, наче не стільки його бойтися, як того, що треба буде зупинитись та знов рушати. І наче ще й пишатиметься, що йому й рухатись, і стояти однаково нелегко. Він зсутулено сидів на підводі, кліпав очима, слухав нашу розповідь про те, як в одну мить змило моста і як високо стоїть вода і — щоб мені всячина, якщо він не пишався цим, немов це з його власної волі вода піднялася!

— Кажете, так високо ще ніколи не бувало? — каже він.— Хай дється воля божа. Гадаю, що й до ранку вона не дуже спаде, далебі,— каже отак.

— Краще вам тут переноочувати,— кажу я.— А завтра раненько вирушите до Нової Надії.

Мені просто було шкода їхніх сухоребрих мулів. Я сказав своїй Рейчел:

— Хіба ти хотіла б, щоб я їх вигнав проти ночі, коли вони за вісім миль від дому? Що ж мені було іншого робити? — кажу я.— Тільки одну ніч переноочують у нас, а оте помістять у клуні, і на світанку й поїдуть.— Отож я й кажу ім:— Переноочуєте сю ніч, а рано-вранці вернетесь до Нової Надії. Інструменту в мене вистачить, і зразу після вечери хлопці, коли захочут, можуть і яму викопати,— отак я кажу, аж це помічаю, що дівчина дивиться на мене. Якби очі її були пістолетами, я б уже давно змовк навіки. Щоб мені з місця не встали, якщо вони не стріляли в мене! А коли я підійшов до клуні, то почув, як вона запально говорить батькові, ніби й не бачачи мене.

— Ти обіцяв їй,— отак каже.— Вона б не упокоїлася, якби ти не пообіцяв. Вона гадала, що може на тебе покластись. Коли ти не вволиниш її волі, на голову тобі спаде прокляття.

— Ніхто мені не може закинути, що я не дотримую слова,— каже Бандрен.— Серце мое кожному відкрите.

— Що мені твоє серце! — каже вона. Мало не пошепки, гарячко во.— Ти обіцяв їй. Ти мусиш. Ти...— Раптом вона завважила мене й стихла, застигла на місці. Якби очі її були пістолетами, я б уже давно змовк. Тож коли я заговорив до нього про це, він і каже:

— Я пообіцяв їй. Так вона вирішила.

— Але ж для неї краще було б поховати матір близче, вона тоді могла б...

— Я обіцяв це Едді,— каже він.— Так вона вирішила.

Тоді я сказав ім завезти її в клуню, бо знов збирався дощ, і вечірня була майже готова. Тільки вони не захотіли йти до хати.

— Дякуемо,— каже Бандрен.— Ми не обтяжуватимем вас. У нас тут дешо є в кошику. Ми обійдемось.

— Ну добре,— кажу я,— якщо ви такі уважні до своєї жіноти, я до своєї теж. І коли нас застають за вечерею і відмовляються сісти за стіл, то це моїй жінці образа.

Отож дівчина пішла на кухню допомогти Рейчел. А до мене підходить Джул.

— Само собою,— кажу я.— Переспиш на піддашші. І погодуй його, коли мулям даватимеш корму.

— Я вам заплачу,— каже він.

— За що? — кажу я.— Я не збіднію через той овес, що кінь з'їсть.

— Ні, я таки заплачу,— каже він.

Мені здалося, що він сказав: треба не такий корм.

— Чому не такий?— перепитую я.— Він що, сіна й кукурудзи не істъ?

— Йому не такий треба,— каже він.— Я сам його нагодую, я не хочу, щоб він ів дармовий харч.

— У мене нема корму на продаж,— кажу я.— А якщо він з'їсть усе, що там є, вранці я допоможу тобі накласти на підводу ще хуру.

— Він ніколи не ів дармового харчу,— каже він.— Я краще вам заплачу.

Хотів я сказати: «А як на мене, то краще б тебе й близько тут не було». Але сказав я інше:

— То саме пора йому й почати. А на продаж корму в мене нема.

Поставивши вечерю на стіл, Рейчел з дівчиною пішли й постелили кілька постелей. Однак ніхто з них так і не зайшов до хати.

— Вона вже досить давно померла, щоб зважати на такі дурощі,— кажу я. Я-бо шаную небіжчиків, як і будь-хто інший, але ж треба ѹ останкам належне віддати: коли жінка вже чотири дні у труні, найкращий спосіб виявити їй шану — це чимскоршє закопати. А вони упираються.

— Так не годиться,— каже Бандрен.— Звичайно, якщо хлопці хотіть спати, я й сам можу посидіти з нею. Я не дорікатиму їй за це.

Тож коли я знову підійшов, вони всі сиділи напочіпки круг підводи.

— Нехай хоч малюк піде до хати й переспить,— кажу я.— Та й тобі краще б поспати,— це я дівчині.

Я не збирався лізти в їхні справи. І я ж нічого їй такого не зробив.

— Він уже спить,— каже Бандрен.

Вони його примостили в яслах, у порожньому стілі.

— Ну, тоді ти піди в хату,— кажу я дівчині.

Вона як мовчала, так і зараз мовчить. І всі й далі сидять напочіпки. Поночі їх уже ледве й видно було.

— А ви, хлопці? — кажу я.— У вас же цілий день завтра дорога.

Згодом Кеш каже:

— Дякуємо. Ми обійдемося.

— Ми не хочемо нікого обтяжувати,— каже Бандрен.— Але все одно широ дякую.

Так я іх і залишив сидіти. За чотири дні вони, мабуть, уже звикли напочіпки. Лишень Рейчел не могла з цим погодитись.

— Це ж наруга,— каже вона.— Просто наруга.

— Та чим же ти йому зарадиш? — кажу я.— Він слово їй дав.

— А хіба я про нього? — каже вона.— Кому він потрібен! — І сама в плач.— Просто я хочу, щоб ти й він, і всі чоловіки на світі, що мучать нас за життя і глумляться після смерті, тягаючи взад-вперед по землі...

— Та заспокойся, заспокойся,— кажу я.— Ти вже й розхвилювалася.

— Не чіпай мене! — кричить вона.— Не чіпай!

І слова про них сказати не можна! Я он п'ятнадцять років з тією самою прожив, але хай мені всячина, коли я можу що-небудь сказати! Та чого тільки між нами не бувало, а от ніколи не міг я припустити, що ми заведемося через жінку, яка вже чотири дні нежива, щоб мені всячина! Вони самі собі ускладнюють життя, брали б його так, як чоловіки,— день проминув, і квіт.

Оточ я лежав, чуючи, як починає дощити, і думаючи, як вони там сидять круг підводи, дощ лопотить по даху, та як Рейчел плаче, аж трохи згодом мені здалося, що вона плаче навіть уві сні, і відчував той прикий запах, який насправді не міг сюди доходити. Я так і не міг зрозуміти, доходить він сюди чи ні, а чи це просто тому, що я знов про нього.

Оточ уранці я так і не показувався до них. Я чув, як вони запря-

гають, і тільки коли переконався, що вже вони зібралися, все-таки вишов і пішов дорогою до мосту, і звідти почув, як підвода вирушає з подвір'я і завертає назад, до Нової Надії. А коли вернувся додому, Рейчел напала на мене, як це я відпустив їх, ні давши поснідати. Ніколи з тими жінками не знаєш. Тільки-но ти второпав, що вони мають на думці те-то й-те-то, як ураз — щоб мені всячина! — мусиш міняти все, та ще й дістаєш прочухана за те, що ніби приписав їм цю думку.

Але запах я таки й досі чув. Отож я вирішив, що то не сам запах, а просто знання про нього, ось що збиває з пантелику, як то бував. Та тільки коли я пішов до клуні, мені все стало ясно. Вже з порога клуні я щось таке побачив. Воно то ніби сиділо напочіпки, і мені спершу здалося, що це один з їхніх відстав, але потім я розгледів, хто то. Каюк! Птах оглянувся, побачив мене і рушив до виходу, широко розставляючи ноги, крила розчепіривши, пильнуючи за мною то через одне плече, то через друге, мов лисий дідок. Опинившись надворі, він спробував злетіти. Довгенько він попідскакував, поки нарешті знявся в повітря, — воно ж було густе, важке й дощовите.

Коли вони виришили добиратися до Джефферсона, то могли б обійтися через Маунт Вернон, як Маккалем поїхав. Він верхи вже після завтра додому дістанеться. Звідти їм лишиться тільки вісімнадцять миль до міста. Але, може, той міст теж знесло, і це показало йому, що все в руці господа.

Оцей Маккалем. Він же двадцять років купує у мене. Я знаю його з малих літ, знаю його ім'я, як своє власне, але щоб мені всячина, коли я можу його згадати.

ДЬЮІ ДЕЛЛ

Ось уже видно дороговказ. Тепер він показує вбік від дороги, бо йому пікни спішти. «Нова Надія, 3 милі» — проголосить він. Нова Надія, 3 милі. Нова Надія, 3 милі. Там уже наша дорога почнеться, вона зверне поміж дерев, порожня від непоспіху, вона твердитиме одне — до Нової Надії три милі.

Я чула, що моя маті мертвa. Шкода, що я не мала часу на неї вмирушy. Шкода, що я не мала часу за нею пошкодувати. Бо ж у дику споганену землю на поглум — зарано зарано й заранo. Не те, що я була чи буду проти, а просто це зарано зарано й заранo.

Тепер він починає проголошувати. Нова Надія — три милі. Нова Надія — три милі. Так он що мають на увазі, коли кажуть — морок часу: цi агонiя й вiдчай розпростертого кiстяка, цей цупкий словиток, в якому лежать споганенi нутрощи подiй. Коли ми наближаемось, голова Кеша поволi обертається, його бліде, безвиразне, сумне й стримане обличчя запитливо стежить за порудiлiм i безлюдним вигином дороги, бiля заднього колеса Джуел на конi, дивиться просто себе.

Земля зникає з Дарлових очей, вони стають колючi, як шпильки. Вони вступлюються в мої ноги, тоді піднімаються по моему тілу до обличчя, і вже й сукні на мені нема, і я сиджу гола на передку, понад цими забарвними мулами, понад своїми муками. Припустiмо, я звелю йому завернути. Він зробить те, що я скажу. Хто ж би сумнiався! Раз я прокинулась і відчула пiд собою розлогу черну порожнечу. Я нічого не бачила. Я бачила тiльки, як Вардаман встає, пiдходить до вiкна й штрикає ножem рибину, і цвiркає кров, сичить мов пара, але я нiчого не бачила. Він зробить, як я скажу. Він завжди мене слухає. Я можу будь-що примусити його зробити. Авжеж, можу. Припустiмо, я скажу — заверни сюди. Це було, коли я тодi померла. Припустiмо, я зроблю так. Ми пойдемо до Нової Надії. Нам же не треба iхати до мiста. Я пiдвелаася, виглягла ножа з рибини, яка ще сичала кров'ю, i убila Дарла.

Коли я ще спала в одному ліжку з Вардаманом менi був якось приснivся кошмарний сон я ніби не сплю але нічого не бачу я не вiдчуваю, я не вiдчуваю пiд собою постелi й не пам'ятаю хто я не можу згадати свого iменi "Навiть забула що я дiвчинa, я не усвiдомлюю про-

кинулась я чи сню і що мені робити а про час я зовсім навіть не думаю аж це разом я збагнула що то було то вітер віяв наді мною обвівав мене ззаду звідти де я не провітрива кімнати Вардаман спав і всі вини зу теж а він прохолодним шоковистим повівом пробігав у мене по голих ногах.

Від сосен тягне прохолодою, сумовитий невтомонний звук. Нова Надія. Було три милі, було три милі. Я вірю в бога, вірю в бога.

— Чого ми не поїхали до Нової Надії, тату? — питає Вардаман.— Містер Самсон казав, що нам туди треба, а ми промінули той поворот.

Дарл каже:

— Дивись, Джуеле.

Але він не дивиться на мене. Він на небо дивиться. Канюк висить непорушно, ніби припнутий там.

Ми звертаємо на Таллів путь. Минаємо клуню і їдемо далі. Колеса чавкають багнюкою, поруч тягнуться зелені рядки бавовника на цій дикій землі, і видно Вернона на полі за плугом. Він підносить руку, коли ми проїжджаємо, і довго дивиться за нами.

— Дивись, Джуеле,— каже Дарл.

Джуел сидить на коні так, наче вони обое вирізьблені з дерева, і дивиться просто себе.

Я вірю в бога, боже. Боже, я вірю в бога.

ТАЛЛ

Коли вони проїхали, я випряг мула, зав'язав посторонки й подався слідом за ними. Вони сиділи на підводі край греблі. Енс теж сидів, дивлячись туди, де був міст, тепер покритий водою — тільки два кінці лишилися на видноті. Погляд він мав такий, наче й справді вважав, що йому набріхано про затоплення моста, наче він і на хвильку не сумнівався, що міст таки цілий. І ще якийсь вдоволений подив прозирає у його погляді, коли він так сидів на підводі у вихідних штанях, плямкаючи губами. Немов зачуханий кінь у зброй, щось отаке.

І малій дивився на моста, притопленого водою,— повсюди колодяй усякі уламки, а міст хитається й трясеться, наче ось-ось до решти завалиться,— дивився широко розплащеними очима, як у цирку. І та дівчина теж. Коли я підійшов, вона оглянулась на мене, гостро так шпигонула очима, ніби я їй хтозна-що заподіяв. Потім знову подивилася на Енса, тоді знову на воду.

Вода піднялася обабіч до верху греблі, не залило тільки край її, де ми були,— звідси починається міст, що далі йшов під воду, і якщо не знати, як перше виглядали дорога й міст, то тепер і не вгадав би, де річка, а де земля. Все перетворилося на жовтаву гамулу, з якої виступала тільки вузенька смужка греблі, де ми сиділи на підводі, на тому коні й на мулі.

На мене подивився Дарл, а потім Кеш обернувся й так глянув — з таким виразом, як отоді ввечері прикідав, чи підійдуть їй дошки, так ніби він про себе вимірював їх, зовсім не цікавлячись твоєю думкою, та й не вдаючи, що вислухає тебе, якби ти її з власної охоти висловив. Джуел не поворухнувся. Він сидів верхи на коні, ледь нахилившись уперед, вираз обличчя такий самий, як і вчора, коли вони з Дарлом верталися повз хату, щоб забрати її на півводу.

— Якби він був над водою, ми б могли перебратися,— каже Енс.— Заіграшки могли б.

Іноді котрась колода пробивала завалля й пливла далі, крутячись і перевертаючись, і нам було видно, як вона підходила до броду. Там вона сповільнілась і з хвилини кружляла на місці й вистромлялася з води — отож-то, як можна було гадати, і був брід.

— Це ще нічого не означає,— кажу я.— Може, там просто піску нанесло.

Ми стежимо за колодою. Потім дівчина знову дивиться на мене.

— Містер Уїтфілд перебрався ж,— каже вона.

— Верхи на коні,— кажу я.— І це було три дні тому. Відтоді вода піднялася на п'ять футів.

— Якби ж міст був над водою,— це Енс каже.

Колода підстрибіє і знову пливе далі, а з нею разом сміття й шумовиння, і чути, як вода нуртує.

— Але він під нею,— каже Енс.

Кеш озивається.

— Як хто спритний, то міг би перейти там-о по дошках та колодах.

— Це якщо без нічого,— кажу я.— Бо тільки встромиш ногу в цю квашу, вона й розступиться. А ти як гадаєш, Дарл?

Той дивиться на мене. Він нічого не каже, просто дивиться своїми чудними очима, через які ото й поговір. Я завжди вважав, що воно не в тому річ, що він робить, що каже й таке інше, а в тому, як він на тебе дивиться. Неначе в саме нутро тобі заглядає. Неначе ти сам дивишся на себе й на свої вчинки його очима. Потім я помічаю, що й дівчина зирить на мене так, ніби я їй хтозна-шо заподіяв. І каже щось Енсові.

— ...Містер Уїтфілд...— чути мені.

— Я дав їй слово перед самим господом богом,— каже Енс.— Гадаю, тут нема чого сумніватися.

Але мулів він таки не підганяє. Ми все стоїмо над водою. Ще одна колода вихоплюється на поверхню й проминає завалля; ми дивимось, як там, де був брід, вона затрималася на мить, повільно крутнулася й попливла далі.

— Може, вода сьогодні вночі почне спадати,— кажу я.— Ще день можна б і почекати.

Джуел торсає коня трохи вбік. Досі він усе сидів непорушно, а оце обертається й дивиться на мене. Обличчя то зеленіє, то наливається багрянцем, то знов зеленіє.

— Пішли б ви геть до свого бісового плуга,— каже він.— Хто вас, у біса, просив за нами волітися?

— Я нічого лихого вам не бажаю,— кажу я.

— Заткнися, Джуеле,— каже Кеш.

Джуел одводить погляд на воду й скрегоче зубами, обличчя його то багровіє, то зеленіє, то знов багровіє.

— Ну то як,— каже Кеш трохи згодом,— що робитимем?

Енс не озивається. Він сидить згорбатіло, плямкаючи губами.

— Якби він був над водою, ми б ним перебралися.

— Ідмо так,— кидає Джуел, натягуючи повід.

— Стривай,— каже Кеш. Він дивиться на міст. Ми дивимось на нього,— всі, крім Енса й дівчини. Ці двоє дивляться на воду.— Дьюї Делл, Вардаман і тато нехай краще перейдуть по мосту,— каже він.

— Ім може допомогти Вернон,— додає Джуел.— А його мула ми припрахемо поперед наших.

— Нічого не вийде з моїм мулом, як така вода,— кажу я.

Джуел дивиться на мене. Очі його немов гострі уламки тарілки.

— Та заплачу я за вашого бісового мула. Навіть оце зараз, на місці куплю його у вас,— каже він.

— Не піде мій мул у таку воду,— кажу я.

— Так же Джуел на коні іде,— каже Дарл.— Чого ж ви шкодуете свого мула, Верноне?

— Заткнися, Дарле,— каже Кеш.— Ти й Джуел, ви обидва.

— Мій мул у таку воду не піде,— повторюю я.

ДАРЛ

Він сидить верхи на коні, свердлить Вернона поглядом, худе його обличчя паленіє аж до блідих напруженіх очей. Того літа, коли йому минуло п'ятнадцять, він спав, як наврочений. Раз уранці, коли я пішов подувати мулів, корови були ще в корівнику, і тоді я почув, як тато

йде назад до хати й гукає його. Коли ми верталися в хату снідати, він пройшов повз нас із молочними відрами, спотикаючись, мов п'яний, а корів він доїв ще й тоді, коли ми запрягли мулів і поїхали у поле без нього. Ми вже там цілу годину пробули, а він усе не показувався. Коли прийшла Дьюї Делл і принесла підобідок, тато послав її по Джуела. Його знайшли в корівнику. Він сидів на триніжку й спав.

Після того випадку тато кожен день приходив і будив його. При вечері він засинав просто за столом і зразу потому йшов спати, а коли я лягав, він уже спав як мертвий. І все-таки вранці тато мусив його будити. Він підводився, але був як непрітямний: мовчки терпів татові вичитування, брав молочні відра і йшов до корівника, а одного разу я побачив, що він спить під боком у корови, відро надоеє до половини, руки по зап'ясток у молоці, і голова прихиlena корові до вимені.

Після того довелося корів дойти Дьюї Делл. Він, правда, підводився, коли тато будив його, і виконував, що йому казали, але як у напівсні. Він ніби щиро хотів усе робити і сам чудувався, чого воно так виходить.

— Ти хворий? — спитала раз його мама. — Може, ти погано себе почуваєш?

— Ні, — відповів він. — Я здоровий.

— Це просто лінівки, він хоче допекти мені, — сказав тато, коли Джуел спав навстоячки. — Хіба ж ні? — додав він, смикаючи Джуела, щоб той озвався.

— Ні, — відповів Джуел.

— Відпочинь сьогодні, посидь увдома, — сказала мама.

— Це коли ми маємо виполоти всю ту низинку? — обурився тато. — Якщо ти не хворий, то що ж таке з тобою?

— Нічого, — відповів Джуел. — Зі мною все гаразд.

— Все гаразд? — сказав тато. — Та ти ж ось навіть зараз стоячи спиш.

— Ні, — відповів Джуел. — Зі мною все гаразд.

— Нехай він сьогодні побуде увдома, — сказала мама.

— Він мені потрібен для роботи, — сказав тато. — Ми навіть гуртом насили впораємося.

— Зробиш, скільки встигнеш, з Кешем і Дарлом, — сказала мама. — Нехай він сьогодні побуде увдома.

Але Джуел не погодився.

— Зі мною все гаразд, — сказав він і пішов на поле.

Проте з ним таки було негаразд, це кожен бачив. Він худнув, і видко було, як він засинає на роботі, як мотика щораз повільнішеходить у нього в руках, дедалі з меншим розмахом, аж урешті й зовсім зупиняється, а він спирається на неї й застигає під гарячим сліпучим сонцем.

Мама вважала, що треба викликати лікаря, але тато не хотів без потреби витрачатись, з Джуелом нічого такого не було, оце тільки його худорба та звичка щохвилини впадати в сон. Та й ів він дай боже, хіба що часом засипав над тарілкою з куснем хліба напівдорозі до рота, так і не перестаючи жувати. Але він присягався, що з ним усе гаразд.

Це мама накинула Дьюї Делл його доїння, якось платячій за нього, і примудрилася, щоб решту прихатньої роботи, яку раніше справляв Джуел перед вечерею, тепер стали виконувати Дьюї Делл і Вардаман. А коли тата не було увдома, сама її робила. Вона й поїсти окремо готувала для Джуела, так, щоб інші не бачили. Ось тоді я чи не вперше виявив, що Едді Бандрен з чимось криється, вона, як завше нас учила, що ошукування — це гріх, над усі на світі гірший, навіть злідні не такі страшні. Іноді, коли я приходив лягати, вона сиділа в темряві над сплячим Джуелом. І я розумів, що вона себе ненавидить за це ошуканство, та й Джуела теж, бо ж цього не було б, якби не її любов до нього.

Якось уночі її зробилось недобре, і, коли я пішов у клуню запря-

гати, щоб поїхати до Талла, то не зміг знайти ліхтаря. Я пам'ятав, що звечора він висів на цвяшку, але тепер, опівночі, його там не було. Отож я мусив запрягатися напомацки, поїхав і вернувся з місіс Талл уже над ранок. І ліхтар був на місці, висів собі на цвяшку, як і завше, а я тоді не зміг його знайти. Потім раз уранці, коли Дьюї Делл доїла корів перед самим сходом сонця, до клуні через дірку в задній стіні ввійшов Джузел з ліхтарем у руці.

Я розповів про це Кешеві, і ми подивилися один на одного.

— От котяра! — сказав Кеш.

— А так,— погодився я.— Ale навіщо ліхтар? I ще й ніч у ніч! Не диво, що він так худне. Ти йому що-небудь скажеш?

— Це нічого не дастъ,— сказав Кеш.

— Ale те, що він робить, теж нічого не дастъ.

— Я знаю. Ale до такого висновку він сам повинен дійти. Даймо йому час, і він побачить, що цього добра й завтра буде вдосталь, і він уговориться. I нікому про це не треба говорити, я так гадаю.

— Не треба,— погодився.— Я просив і Дьюї Делл нікому не говорити. A особливо мамі.

— Hi. Йі ні в якому разі.

Після того зовсім кумедно все пішло. Він став такий запаморочений, і так смертельно хотів спати, і схуд, як тичина, і все видко, уявляв, який він спритний. A я запитував себе, хто ж його дівчина. Усіх перебрав, кого знат, але жодної не міг назвати з певністю.

— Це не дівчина,— сказав Кеш.— Це заміжня жінка десь поблизу. Жодне дівчесько не могло б бути таке зухвале й витривале. Оце мені тут і не подобається.

— Чому? — здивувався я.— Заміжня для нього безпечніше, ніж дівчина. Така більш розважлива.

Кеш подивився на мене якось так невиразно, і так само невиразно спробував розтovкmaти мені.

— Це не завжди безпечніше, коли хлопець...

— Ty хочеш сказати, що безпечне — не конче найкраще?

— Атож,— сказав він, знов якось невиразно.— Тут не те, що найкраще, а от що для нього було б добре... Молодий хлопець... Якось бридко це, розумієш... валятися в чужому багнищі...

Ось воно що він мав на думці. Коли з'являється щось нове, нестримне й палке, то треба в ньому чогось трохи кращого, аніж сама безпечність. Безпечне — це таке, що від тривалого вжитку всі краї в ньому попрітиралися, нічим воно таким не прикметне, щоб можна було похвалитися: «Цього ніколи не було раніше і ніколи не буде в майбутньому».

Отож ми нікому не сказали, навіть годі, коли він одного разу пришов просто на поле й став поряд з нами до роботи, не мавши часу бодай сходити додому і вдати, ніби цілу ніч проспав у ліжку. Мамі він міг би сказати, що не голодний і тому не хотів снідати або що він з'їв шматок хліба, коли запрягав мулів. Ale ми з Кешем знали, що останнім часом він взагалі не ноочував у домі, що він вигулькнув з лісу, коли ми прийшли на поле. Однак ми нікому не сказали. Літо вже майже кінчалося, і ми знали, що тільки ноочі похолоднішають, то він — а як не він, то вона — покладе цьому край.

Проте коли прийшла осінь і ноочі стали довшати, тільки й змінилося, що він кожного ранку виявляється в ліжку, і татові доводилось його будити, піdnімати в тому стані напівотупіння, як і з самого початку,— і це було ще гірше, ніж коли він зовсім не лягав.

— A вона витривала,— сказав я Кешеві.— I раніш я захоплювався нею, а тепер навіть пошану відчуваю.

— Це не жінка,— відповів він.

— Он як? — здивувався я.— Він пильно глянув на мене.— Тоді що ж відомо мене? — отвів він досить відповідно.

— Саме це я й збираюся з'ясувати,— сказав Кеш.

— Можеш собі вистежувати його по всьому лісі, коли хочеш,— сказав я.— Але я не збираюся.

— Я зовсім його не вистежую.

— А як же ти це назвеш?

— Я його не вистежую,— повторив він.— Я не зовсім це маю на думці.

Отож за кілька днів я серед ночі почув, як Джуел встає й вилізає через вікно, а потім чую, що й Кеш встає і йде за ним. Коли я вранці прийшов до клуні, Кеш був уже там, мули нагодовані, а сам він допомагав Дьюї Делл доїти корів. Побачивши його, я зрозумів, що він уже знає причину. І ще я завважив, що він якось дивно так приглядається до Джуела, немовби аж тепер йому й справді є над чим поміркувати, коли з'ясувалося, куди й навіщо той ходить. Але погляд його не був стривожений. Цей погляд у нього я помічав тоді, коли він виконував за Джуела прихатню роботу, що числилася за Джуелом — як досі гадав тато — або за Дьюї Делл — як гадала мама. Отож я пічого не питав у нього, гадаючи, що він сам розповість, коли все обміркує. Він, проте, не розповів.

Раз уранці — у листопаді, це тривало вже п'ять місяців, — Джуела не було вдома в ліжку і він не приїдався до нас на полі. Отоді вперше мама дещо про це довідалася. Вона послала Вардамана шукати Джуела, а опісля й сама пішла за ним. Виглядало так, що поки обман трияв тихо-мирно, ми всі на це погоджувались, підвідомо чи, може, з боягузта, бо ж усі люди боягузи й ладні витерпти будь-яке відступництво, аби лише зовні було добропристойно. Але тепер, спонукувані нашим спільним страхом, ми це вдавання відкинули, як покривало з ліжка, й сиділи випростані у своїй голизні, дивлячись одне на одного й приказуючи: «Ось вона, правда. Він не прийшов додому. Щось трапилося. Ми допустили, щоб з ним щось трапилося».

А потім ми його побачили. Він іхав покрівлю межі й далі навпростець полем, верхи на коні. Грива й хвіст коня миготили в русі, немов довершує плямистий обрис його шкурини. Здавалося, що Джуел, з мотузяною гнудечкою в руці, сам без капелюха, сидить охляп на вітряку. Кінь цей був нащадком одного з тих техаських поні, що їх двадцять п'ять років тому завіз сюди Флем Сноупс і продав з аукціону по два долари за штуку, і всі вони порозбігалися, тільки старий Лон Квік зловів, свого й навіть мав від нього потомство, бо не зміг його здихатися.

Джуел підіхав чвалом і зупинився, п'ята вдавлені в ребра коня, той витанцьовував і вигинався, наче його грива, хвіст і плямиста шкура не мали нічого спільногого з плоттою й кістками під ними, а він сидів верхи й дивився на нас.

— Де ти взяв цього коня? — спитав тато.

— Купив, — відказав Джуел. — У містера Квіка.

— Купив? — перепитав тато. — За які гроші? Ти що, обіцяєш, що я заплачу?

— На свої власні, — сказав Джуел. — Я іх заробив. Можеш не хвилюватися.

— Джуеле, — озвалася мама. — Джуеле.

— Все нормально, — сказав Кеш. — Він заробив ці гроші. Він розчистив сорок акрів землі, які Квік придбав торік навесні. Сам-один усе це зробив, працював по ночах з ліхтарем. Я бачив. Отож моя така думка, що цей кінь нікому нічого не коштував, окрім Джуела. То й хвилюватися тут нема чого.

— Джуеле, — повторила мама. — Джуеле... — Тоді додала: — Ідино в нахту й виспися.

— Не зараз, — відказав Джуел. — Я не маю часу. Треба ще заробити на сідло й гнудечку. Містер Квік каже...

— Джуеле, — сказала мама, дивлячись на нього. — Я дам тобі... Я дам... Дам... Дам...

І вона розплакалася. Вона аж ридма ридала, не ховаючи обличчя, стоячи у своєму вицвілому халаті й дивлячись на нього, а він, верхи на коні, дивився на неї, і вираз його ставав усе холоднішим і знудженішим, аж урешті він хутко відвернувся, і підійшов Кеш і торкнув її за плече.

— Тобі краще піти додому,— сказав Кеш.— Тут для тебе надто вогко. Іди-но краще.

Вона тоді затулила обличчя руками й за хвилину таки пішла, спотикаючись у борознах. Але невдовзі оговталася і далі йшла вже рівно. Вона не оглядалась. Дійшовши до межі, вона зупинилася й гукнула Вардамана. Той не відводив очей від коня, так і вистрибував перед ним.

— Дай я покатаюся, Джуеле,— попросив він.— Дай я покатаюся.

Джуел глянув на нього й знову відвернувся, тримаючи коня за по-віддя. Тато стежив за ним, губи його плямкали.

— Значить, коня купив,— сказав він.— У мене за спиною розжився на коня. Навіть не порадившись зі мною. Ти знаєш, яка у нас скрута і все-таки купив коня, а годувати ж його мені доведеться. До сьомого поту наробывся й купив собі коня.

Джуел подивився на тата, очі його були блідіші, як звичайно.

— Він і крихти твого не з'єсть,— сказав він.— Ні крихти. Я його радше заб'ю. Можеш ніколи цього не боятися. Ніколи.

— Дай я покатаюся, Джуеле,— попросив він.— Дай я покатаюся.

— Він тріскотів, мов цвіркун у траві, мов цвіркунчик.— Дай покатаюся, Джуеле.

Тієї ночі я побачив, як мама сидить у темряві біля Джуелового ліжка. Вона гірко плакала,— може, тому що мусила стримувати свій плач, а може, тому, що про слізки вона була такої самої думки, як і про ошукаство, і ненавиділа себе за те, що так вчинила, а його за те, що мусила так вчинити. І тоді мені все стало ясно. Це мені стало так само ясно, як і того дня, коли я зрозумів про Дьюї Делл.

ТАЛЛ

Кінець кінцем вони таки домоглися від Енса, чого він хоче, і він сам, дівчина й малій злізли з підводи. Але навіть коли ми були на мосту, Енс раз по раз оглядався, наче гадав, що як уже він зліз із підводи, все якимось чином переграється назад і він знову опиниться у полі, а вона лежатиме в домі й чекатиме смерті, і все можна буде почати спочатку.

— Хай би взяли й твого мула,— каже він, а міст аж двигтить і хитається під нами, занурюючись у збурену воду, ніби він так тягнеться наскрізь через усю земну кулю, а протилежний кінець вистає з води, немов якийсь зовсім інший міст, і ті, хто показався б із води по той бік мосту, скидалися б на вихідців із самого нутра землі. Але він був ще цілий, це було знати з того, що тоді, як цей кінець його провисав у воду, другий наче зовсім не провисав — просто здавалося, мов дерева на тому боці й увесі противлежний берег повільно погойдується взад-вперед, як маятник величезного годинника. А осклізлі колоди терлися течію, переверталися й неслися до броду, де у розвихреному й пінявому потоці чаїлася несподіванка.

— А що б це дало? — кажу я.— Якщо твої мули не можуть намагати броду й перетягти по ньому підводу на другий бік, що б дало, якби іх було троє чи хоч би й десятеро?

— Я його у тебе не прошу, — каже він.— Я завжди сам можу подбати про себе й про своїх. Я не прошу, щоб ти ризикував своїм мулом. Це ж не твоя небіжчниця, я до тебе нічого не маю.

— Треба було вернутися й відкласти до завтра,— кажу я.

Вода була холодна. Вона була щільна, як шуга, тільки що рухлива. Частина її була звичайною водою, яка тече під цим самим мостом одніку, але коли з неї вивергалися раз у раз колоди, то ти вже не дивувався, що це теж була складова частина води, і несподіванки, і по-грози.

Тільки коли ми перейшли на протилежний бік, вибралися з води й відчули тверду землю під ногами — ось тоді мене взяв подив. То було так, наче ми й не сподівалися, що міст скінчиться на другому березі чимось певним, як от та твердь, по якій ми перше ступали й добре її знали. І наче це зовсім і не я тут опинився, бо ж у мене мало б бути трохи більше глузду, щоб не лізти у таку небезпеку. І коли я оглянувся назад і побачив той берег і свого мула там, де ще недавно й сам стояв, і подумав, що мені ж доведеться якось вернутися туди, то зрозумів, що цьому не бувати, ніяка сила не примусить мене перейти цим мостом у друге. А проте я був таки тут, хоч тепер ніщо не примусило б мене перейти ним ще раз, навіть сама Кора.

Поруч був той малий. Я сказав йому:

— Знаєш, краще тримайся за мою руку.

Він зачекав трошки й ухопився за мене. Хай йому грець, коли мені не здалося, що він зумисне підступив до мене, щоб підтримати, він так ніби казав: «Нічого з вами не станеться». То так, ніби він казав про відомі йому райські кущі, де двічі настає різдво разом з днем подяки і триває цілу зиму, весну й літо, і про те, що як я лишуся з ним, то й мені буде добре.

Оглянувшись на свого мула, я весь той берег як у бінокль побачив — стояв там мул, а далі лежала розлога земля і на ній був мій будинок, просяклив потом, так, немов чим більше поту, тим розлогіша земля, і чим більше поту, тим ладніша домівка, бо Корі без ладної до-мівки не можна, Кора повинна почуватись, як дзбан з молоком у струмку: треба мати ладного дзбана, а ні, то прудкого струмка, отож як буде великий струмок, то можна обійтись і без ладних та міцних дзбанів, бо це твое молоко, прокисле чи ні, бо ти волів би молоко, що скисає, аніж таке, що не скисає, бо ти ж жінчина.

А він тримався за мою руку, рука його була така гаряча й довірлива, що мені хотілося сказати: «Глянь-но. Бачиш — мул онде? Йому тут нема чого робити, то він і не пішов сюди, бо він просто мул. Отак і доросла людина не раз бачить, що в дітях більше тверезого глузду, ніж у неї. Тільки вона не хоче перед ними цього визнати, поки в них не виростуть бороди. А коли вони обростуть бородами, ім без кінця не дає спокою думка, чи ж повернеться до них той тверезий глузд, який вони мали безбородими, тим-то не завадити визнати перед тими, хто морочиться речами, зовсім не вартими мороки, що ти й сам від них не крахий».

Ось так ми стояли і дивились, як Кеш розвертає підводу. Ми бачили, як вона знову опинилася на дорозі, слід якої губився на дні. Трохи згодом підводи вже не стало видно.

— Нам краще спуститися до броду, щоб у разі чого пособити,— сказав я.

— Я дав їй слово,— каже Енс.— Воно для мене святе. Ти, я знаю, шкодуєш, що встряєш у це, але вона благословить тебе на небі.

— Що ж, обійти землю ім не вдалося, довелось лізти у воду,— сказав я.— Ходім.

— А все через те, що ми вернулися,— сказав він.— Не щастить, коли вертаєшся.

Він стояв згорбатілій і похнюплений і дивився на порожній шлях за хитким мостом, що ховався під водою. І ця дівчина теж, в одній руці тримаючи кошик з іжею, у другій — згорбок. У ^У _{місто} ^{ніч} _{їдуть}.

Так затялися. Не страшать їх ці пожежа, ні земля, ні вода — їм аби допастися до торбинки з бананами.

— Треба було на день відклести,— сказав я.— До ранку вона, може, спаде трохи. Можливо, сьогодні вночі дощ ущухне. І воді вже не буде як більше підніматися.

— Я обіцяв їй,— каже він.— Вона на мене надіється.

ДАРЛ

Перед нами біжить щільний темний потік. Він озивається до нас, бурмоче невгомонно й тисячоусто, його жовту поверхню мережать по-твірні рухливі вихорці, короткоплінні, нестійкі, мовчазні й такі значливі, немов то під самою поверхнею пробуджується щось величезне й живе, щоб за хвильку знов запасти у сплячку.

Потік клекоче й бурмоче поміж спицями коліс та ногами мулів, жовтий, засмічений усяким непотребом і покритий кlapтями шумовиння, наче він зіп'рів і весь у милі, як заїждженій кінь. Через підлісок він проходить, видаючи якісь жалібні й задумливі звуки; очерет і лози в потоці хиляться, мов під вітром, рівненько поколихуються, ніби їх підтримують невидимі дроти з навислого гілля дерев. Над нескінченним плесом вони — дерева, очерет, кущі — стоять, позбавлені коріння, відділені від землі, схожі на привидів у цій широчезній, хоч і не безмежній пустці, де панує голос спустрошеній і журливої води.

Ми з Кешем сидимо на підводі, Джуел на коні біля правого заднього колеса. Кінь тремтить, голубі його очі на видовженій рожевій морді округлі зі страху, дихання хріпке, як стогін. Джуел сидить рівно й випростано, мовчки й хутко дивлячись туди-сюди, обличчя спокійне, ледь бліде, насторожене. У Кеша обличчя теж поважно стримане, ми кидаємо один на одного довгі допитливі погляди, які вільно крізь очі поринають у ту надпотайну глибину, де ми, Кеш і Дарл, на мить занішкли, обурені й непоступливі серед цих одвічних жахів та передчуттів, насторожені, потайні й безжалільні. Коли ми говоримо, голоси наші спокійні й відсторонені.

— Ще наче не зблисилися з дороги.

— Ці два великих білих дуби зрубав Талл. Я чув, що давніше, коли буvalа висока вода, по цих дубах знаходили брід.

— Це він, здається, два роки тому, коли заготовляв тут ліс. Певне, йому й на гадку не спадало, що хтось ішо користуватиметься цим бродом.

— Атож. Мабуть, тоді. Тоді він чимало дерев тут вирубав. Казали, він на ці гроши викупив заставу.

— Так. Напевне, так і було. Вернон міг це зробити.

— Звісно. Щоб завести тартак, більшість тих, що тут рубають ліс, мусять мати збіса прибуткову ферму. Чи то крамничку. Але Вернон, мабуть, міг таки вирубати.

— Атож. Він тямущий.

— Справді. Вернон тямущий. А проте все-таки брід мав би зберегтися. Вернон ніколи б і не вивіз дерево звідси, якби не розчистив давньої дороги. Гадаю, ми ще не зблисилися.

Він спокійно розглядається, як стоять дерева, похилені одне туди, друге сюди, дивиться назад на позбавлену основи дорогу, більш-менш вгадувану в повітрі з розміщенням огорнених від гілля і зрізаних дерев, так наче вона, затоплена водою, звільнилася від землі й знялася вгору, щоб своїм примарним виглядом ще дужче посилити навколошню пустку, через яку ми проїжджаємо, спокійно балакаючи про віковичну дбайливість і всякі такі звичні речі. Джуел дивиться на Кеша, тоді на мене, на обличчя його проступає спокійна й допитлива зосередженість, кінь тихо й розмірено тремтить під ним.

— Він міг би обережно проїхати наперед і промацати дорогу,— кажу я.

— Справді,— каже Кеш, не дивлячись на мене. Обличчя його обернене боком, коли він дивиться вперед, куди рушив Джузел.

— Не може він річище прогавити,— кажу я. Та й як не помітити, його ж за півста ярдів видко.

Кеш не дивиться на мене, я бачу тільки обрис його обличчя.

— Якби знати, я приїхав би сюди минулого тижня й усе роздивився.

— Тоді ще стояв міст,— кажу я. Він не дивиться на мене.— Уїт-філл перебрався тут верхи на коні.

Джуел оглядається на нас, обличчя його стримане, насторожене й задумане. Він тихо питав:

— Чого ви хочете, щоб я зробив?

— Треба було мені таки підіхнати сюди минулого тижня й роздивитися,— каже Кеш.

— Не могли ж ми загодя знати,— кажу я.— Ніяким побитом не могли.

— Я поїду попереду,— каже Джузел.— Можете триматися за мною.— Він спонукає коня рушити з місця. Той покірно шулеється, Джузел нахиляється до нього, щось говорить, мало не силово підносить його, кінь обережно переставляє копита, щоб менше близкало, сам тремтить, дихає хрипко. Джузел умовляє його, шепоче щось.— Іди,— каже він.— Не байсь, я не дозволю, щоб тобі що сталося. Рушай-но.

— Джузеле,— каже Кеш. Джузел не обертається. Він підостроjuє коня.

— Він же вміє плавати,— кажу я. Якби дати коневі трохи часу...

Немовлям він тяжко хворів. Мама сиділа при світлі лампи, а він лежав на подушці у неї на колінах. Ми прокидалися і бачили, як вона сидить з ним. Гані звука від них обох.

— Та подушка була більша за нього,— каже Кеш. Він хилиться трохи наперед.— Треба було мені приїхати сюди минулого тижня й оглянути. Треба було.

— Атож,— кажу я.— Він ні головою, ні ногами не діставав до країв подушки. Але ти ж не міг загодя знати.

— Таки треба було.— Він смікає віжки. Мули рушають у посторонках, колеса шлопотять по воді. Він оглядається на Едді.— Труна нерівно стоїть,— каже він.

Нарешті дерева розступаються, серед вкритої води Джузел сидить верхи впівоберта, кінь уже занурився по живіт. На тому березі ми бачимо Вернона, тата, Вардамана й Дьюї Делл. Вернон махає нам, радить узяти нижче за течією.

— Ми надто високо зайдли,— каже Кеш.

Вернон ще гукає щось, але слів сюди не чути через шум води. Вона суне тепер сущільною глибокою лавою, без сплесків, що й не по-мітно її руху, аж оце — пропливає колода, звільна перевертаючись у воді.

— Ось простеж за нею,— каже Кеш.

Ми стежимо за колодою і бачимо, як вона на мить зупиняється й наче зависає, позад неї течія утворює щільну хвилю, перехлюпується через колоду, підбиває її сторчма й пориває вперед.

— Отам брід,— кажу я.

— Атож,— каже Кеш.

Ми знов дивимось на Вернона. Він махає руками згори вниз. Ми переходимо нижче за течією, повільно і обережно, не зводячи погляду з Вернона. Він опускає руки.

— Ось тут,— каже Кеш.

— Ну то гайда вже на той бік, хай йому біс,— каже Джузел. Він підганяє коня.

— Стривай,— каже Кеш.

Джуел знову зупиняється.

— Якого біса? — каже він.

Кеш дивиться на воду, тоді обертається до Едді.

— Вона нерівно стоїть,— каже він.

— То вертайся на той бісів міст і там переходь пішки,— каже Джуел.— Ти й Дарл, обое. А мене пусті на підводу.

Кеш не звертає на нього ніякої уваги.

— Вона нерівно стоїть,— повторює він.— Отож-бо. Треба дуже обережно з нею.

— То й оберігайся, якого біса! — каже Джуел.— Забирайтесь з підводи, дайте я сяду. Якщо ви боїтесь переправити її, то, ій-богу..

Очі його бліді, мов дві вибілені тріски. Кеш дивиться на нього.

— Ми її переправимо,— каже він.— Послухай, що тобі треба зробити. Вертайся назад, пішки перейди по мосту, спустися тим берегом і там зустрінеш нас із мотузкою. А твого коня забере до себе Вернон, поки ми повернемось.

— Іди ти під три чорти! — каже Джуел.

— Бери мотузку, спускайся тим берегом і будь напоготові,— каже Кеш.— Тут і двох вистачить: один править, другий її підтримує.

— Та ну тебе к бісу! — каже Джуел.

— Нехай Джуел візьме кінець мотузки, перейде річку вище по течії і там її закріпить,— кажу я.— Зроби це, Джуел?

Джуел гостро так дивиться на мене. Кідає швидкий погляд на Кеша, тоді знов на мене, очі насторожені й гострі.

— Чхати я хотів. Ото аби щось робити! Посідали тут, чортяки, хоч би пальцем...

— Справді, так і зробімо, Кеше,— кажу я.

— Гадаю, таки доведеться,— каже Кеш.

Сама річка не має і ста ярдів завширшки, тільки тато, Вернон, Вардаман і Дьюї Делл і порушують цю суцільну однотонну пустку, яка страхітливо ледь похітується з боку на бік, наче ми досягли місця, де рух спустошеного світу раптом набирає розгону перед тим, як його поглине прірва. Вони здаються там карликами. То так, ніби простір між ними й нами став як час, необоротним. Ніби час уже не біг попереду, дедалі зменшуючись, а проліг рівнобіжно поміж нас, як петлястий мотуз, що його б треба удвічі довшого, ніж справжня відстань від них до нас. Мули стоять, передні ноги ледь скосені, крижі виступають з води. Вони дихають важко, аж наче стогнуть нутром; коли оглядаються, в очах у них шал, смуток, розгубленість і розпacz, наче вони вже побачили у щільній воді прообраз нещастя, але сказати про нього не можуть, так само як ми не можемо його побачити.

Кеш знову сідає на підводу. Він кладе руки на Едді, трохи зрушує її з місця. Його скілене над нею обличчя спокійне, задумане й зосереджене. Він бере скриньку з інструментом і заштовхує під сидіння; ми вдвох пересовуємо Едді вперед, вклинимо її між тою скринькою та бортом підводи. Потім він дивиться на мене.

— Ні,— кажу я.— Краше я лишуся. Може, нас обох буде треба.

Зі скриньки він дістает скручену мотузку, двічі обновує її круг стовпця, де передок, і цей кінець не прив'язує, а подає мені. Другий кінець він передає Джуелові, той примоцьовує його до ріжка сідла.

Джуел має примусити коня ввійти в потік. Кінь високо підносить ноги, згинеши їх витягає голову, його бере остраки. Джуел припав до гриви, підігнувся в колінах, черкнув на нас швидким настороженим поглядом і знов дивиться вперед. Він спускає коня в потік, щось запокійливо йому шепоче. Кінь, спікнувшись, занурюється у воду по сідло, вирівнююється, Джуела до самих стегон захлюпнуло водою.

— Пильнуйся,— каже Кеш.

— Я вже на дорозі,— каже Джуел.— Можете рушати.

Кеш бере віжки і поволі й вправно спускає запряг у потік.

Я відчув, як нас тягне течія, і зрозумів: під нами брід, тільки цей ковзький доторк до dna засвідчував, що ми таки посуваемось. Там, де рідкій була рівненська поверхня, тепер самі ковбані й пагорби, вони то

підносять нас, то струшують униз, штовхають, лініво шарпають, коли мули насилу намацуєтъ твердь під ногами. Кеш оглянувся на мене, і мені стало ясно, що ми пропали. Але навіщо мотузка, я збагнув, тільки побачивши колоду. Вона виринула з води й на мить стала стойма серед цієї хвилястої пустки, мов Ісус Христос.—Злізь і хай течія тебе винесе до вигину річки,—сказав Кеш.—Ти виберешся.—Ні,—відкав я.— Так чи сяк — однаково скупатися.

Між двома пагорками раптом з'являється та колода, пеначе вистрілює з dna річки. На кінці її довге піняве клоччя, мов борода в діда чи кози. Коли Кеш озивається до мене, я розумію, що вінувесь час пас її очима, її й Джулєла, котрій кроків за десять попереду.

— Відпусти мотузку,— каже він. Другою рукою Кеш знімає ті два завитки, що були на передку.— Ідь далі, Джулєла,— каже він.— Може, проведеш нас перед колодою.

Джуел кричить до коня й так наче знову піднімає його колінми. Він майже на найвищому місці броду, і кінь має добре опертя, бо ручкою шарпається вперед і вгору, вилінскуючи мокрим тулубом, що наполовину виступає з води. Він рухається на диво швидко, з цього Джулєл нарешті здогадується, що мотузку відв'язано, бо я бачу, як він підтягує повіддя й оглядається, коли колода млявими поштовхами впovзає поміж нас, насуваючись на мулів. Вони теж її бачать, іхні чорні тіла так само зблискують понад водою. Потім одного з них підхоплює течія, і він тягне за собою другого; підвода стає поперек, затримується на гребені броду, і в цю мить у неї вдаряє колода, перехиляє її набік. Кеш мало не звалився, напнуті віжки вириваються у нього з руки й зникають у воді, друга його рука простягається назад до Едді, притримуючи її з того боку підводи, що задерся вгору.

— Стрибай,— спокійно каже Кеш.— Тримайся подалі від мулів і не пробуй змагатися з течією. Тебе знесе до вигину й усе буде добре.

— Ти теж вибирайся,— кажу я.

Вернон і Вардаман біжать уздовж берега, тато й Дьюї Делл стоячи спостерігають за нами, вона з кошиком і згортом у руках. Джулєл силкується завернути коня. Виринає голова одного мула, очі вибалушені, на мить він оглядається на нас і кричить мало не по-людському. Потім голова зникає.

— Назад, Джулєле! — гукає Кеш.— Назад!

Наступної хвилини він нахиляється до перекошеного днища підводи, рука його притримує Едді й скриньку з інструментом. Я бачу, як борода колоди знов ударяє в підводу, а за нею Джулєл стримує коня — кінь шарпає головою, він гатить у неї кулаком. Я зіскакую з підводи по той бік, куди течія. Між двома пагорками я ще раз бачу мулів. Вони показуються один за одним над водою, задерті догори черевом, ноги витягнені, — мабуть, уже не досягали dna.

ВАРДАМАН

Кеш силкувався але вона випала і Дарл вискочив і пішов під воду А Кеш кричав впіймай її і я кричав біг і кричав а Дьюї Делл кричала на мене Вардамане гей вардамане гей вардамане а Вернон перегнав мене бо бачив як вона виринає вона знову скочила у воду й Дарл її ще не впіймав.

Він виринув роздивитись а я кричу хапай її Дарле хапай але він не пішов назад під воду бо вона була заважка щоб її вхопити а я кричу хапай її Дарле хапай її Дарле адже у воді вона прудкіша за людину а Дарлові треба її схопити тож я зрозумів що він міг би її схопити бо хапати рибу руками він найметкіший хоч і мули заважають знову вони спливли на поверхню ледь перебираючи ногами ноги у них здерев'яніли пірнули знову тепер спини стирчать і Дарлові знову треба спробувати бо у воді вона прудкіша за чоловіка чи жінку

обігнав Вернона а він не поліз у воду помогти Дарлові він міг би схопити її вдвох з Дарлом він знов але не схопів.

Мули знов виринули витягли здерев'янілі ноги свої здерев'янілі ноги повільно перевертаються, а потім Дарл знову і я кричу хапай її Дарле хапай витягни її голову на берег Дарле бо Вернон не хоче помагати і тоді Дарл махнув поз мулів він міг би він схопив її під водою наблизився до берега наблизився повільно бо вона пручалася щоб лишитись у воді але Дарл дужий він помалу наблизився і я бачу що він її зловив бо він наближається поволі а я побіг у воду йому помагати і безперестану кричав бо Дарл дужий і завзятий і міцно тримає її під водою хоч вона пручаетсья він її не відпустить він мене бачить і її втримає і тепер уже все гаразд все гаразд все гаразд.

Потім він виходить з води. Він довго виходить повільно руки його під водою це ж він мусить її витягти щоб я зміг підхопити. Потім його руки стало видно і весь він вийшов з води. Я кричу безперестану. Нема як і зупинитись. Я зупиняю коли зможу але його руки нарешті понад водою вони порожні випорожнюють воду.

— Де мама, Дарле? — питала я.— Ти так і не впіймав її. Ти знов, що вона рибина, і відпустив її. Так і не впіймав. Дарле. Дарле. Дарле.

Я побіг понад берегом, дивлячись, як мули раз по раз то пірнуть, то виринуть.

ТАЛЛ

Коли я розповів Корі, як Дарл скочив з напівперекинутої підводи, а Кеш лишився там, пробуючи врятувати труну, а Джмел, який майже до берега вибрався, завернув коня назад, хоч кінь мав досить тверезого глазду, щоб туди не лізти, вона й каже:

— Ось ти й усі ви кажете, що Дарл дивак, що він несповна розуму, а от лише в нього вистачило тямі скочити з підводи. Енс — так той виявився таким хитрим, що й узагалі на неї не сідав.

— Та хоч би й сів, він там був би ні до чого, — сказав я.— У них усе йшло справно, і вони б перебралися, якби не та колода.

— Колода, пхе, — сказала Кора.— Це рука божа.

— Тоді чого ти кажеш про їхню дурість? — заперечив я.— Руці божій ніхто не владен противиставитись. Блюзінством було б навіть пробувати.

— То як же вони наважилися, га? — запитала Кора.

— Енс ні на що не важився, — відказав я.— Саме за те ти його й ганила.

— Бо його місце було таки там, — заявила Кора.— Якби він мав мужність, то був би на підводі, аніж примушувати синів робити те, чого сам не насмів.

— Не розумію я, чого ти хочеш, — сказав я.— То ти кажеш, що вони наважились протистояти руці божій, а то нападаєшся на Енса, що він не був з ними.

Тоді вона знов заходилася співати, схилившись над почвами, прибравши такого співацького вигляду, що от, мовляв, вона махнула рукою на людей з усім їхнім дурисвітством і полинула тим своїм співом у небесні високості.

Підвода на довгий час застягала у воді, течія підмивала її, спиxaючи з броду, а Кеш дедалі більше нахилявся, він силкувався втримати труну, щоб не сповзла вниз і не перекинула зовсім підводи. Як тільки підвода добряче накренилась, так що течія й сама вже могла її доконати, колода рушила далі. Вона мовби відіграла призначенну їй роль, а тоді обминула підвodu, як вправний плавець, і попливла собі за течією.

Коли мули, відчайдушно хвицяючи, нарешті звільнілися від упряжі, якусь хвилину здавалося, що Кеш спроможеться вирівняти підвodu.

Здавалося, що він і підвoda стоять, на місці, що то Джуел силкома тягне до підвoda коня. Потім повз мене промчав малий, він біг і кричав на Дарла, а дівчина силкувалась його впімати, і ось тоді я побачив, як мули повільно спливли на поверхню, ноги задерти розкаряч, наче вони так і застigli догори ногами, і знов сковались у воді.

Аж це й підвoda пішла шкебереть. Вона, Джуел, кінь — усе змішалося. Кеш зник з очей, до останнього моменту підтримуючи труну, а далі вже нічого не було видно, так кінь шарпався й хлюпав. Я вирішив, що Кеш випустив труну й пливє з нею, тож гукнув Джуелові, щоб підплів до нього, коли раптом його з конем так само накрила вода, і я подумав, що вони всі загинуть. Я здогадався, що коня теж стягло з броду, і все це — кінь, що відчайдушно борсався у воді, підвода й труна, здані на ласку хвиль, — було таке разюче, що, стоячи по коліна у воді, я закричав Енсові позад мене:

— Бачиш, чого накої! Бачиш, чого накої?

Але кінь знову виплив. Він прямував тепер до берега, голова задерта вгору, і я побачив, що один з них тримається за сідло, з нижнього боку течії, і я став бігти берегом, щоб углядіти Кеша, він же не вміє плавати, і кричали до Джуела — де Кеш? — я розкривався, мов останній дурень, такий самий безтямний, як і цей малий, що й досі верещав з берега на Дарла.

Отож я вліз у воду, поки не дуже грузъко, і тоді побачив Джуела. Він був у воді лише до пояса, значить, на броді, і нахилений уперед, щоб опиратися течії, і ще я побачив мотузку, а ще — як вода нуртується там, де він утримує підвodu, що захрясля нижче броду.

Отже, це Кеш тримався за коня, коли той, розбрізкуючи воду, намагався виборсатись на берег, стогнучи й хекаючи, мов людина! Коли я надійшов, кінь саме відпихав Кеша, що все не пускав луки сідла. Лице його на мить обернулося вгору перед тим, як він сповз у воду. Воно було сіре, на ньому довгий слід від намулу, очі заплющені. Потім він пустив сідло й перекинувся у воді. Немов клунок брудної білизни, що його тіпає туди-сюди біля берега. Здавалося, він лежить у воді лицем униз, злегка поколихуючись, і розглядає щось на дні.

Ми бачили, як мотузка різко йшла у воду, відчували вагу ледь похитуваної лін'куватої підвodi, наче їй нікуди не спішно, — ця мотузка йшла під водою рівно, як залізний прут. Ми чули, як вода на ній сичить, ніби мотузка ще й розжарена до червоного. Наче цей прямий залізний прут встремили в дно, а ми тримаємо його за кінець, і підвoda погойдується з боку на бік, немов вона випередила нас і тепер підштовхує і підштурхує ззаду, ліниво так, наче їй зовсім неквапно, хоч вона й наважилася. Підплівло дохле порося, набухле, мов балон, це з тих плямистих Лон Квікових поросят. Воно вдарилось об мотузку, як об залізний прут, відштовхнулося й попливло далі, а ми все дивились, як ця мотузка навскіс іде у воду. Стояли й дивились.

ДАРЛ

Кеш лежить на землі горілиць, голова на згорненій куртці. Очі заплющені, обличчя посіріле, волосся прилизане над чолом, немов пензлем намальоване. Щоки запалили трохи, випнулися кістляві вилиці, ніс погострішав, проступили ясна, ніби ця мокреча послабила пружність шкіри, зуби в блідих яснах вищирені, наче він тихенько сміється. Він лежить тонкий, як жердина, у своїй намоклій одежі, на обличчі сліди блювання, одна ціючка ще сповзає від кутика рота по щоці, — мабуть, не зміг чи не встиг повернути голову, — коли це Дьюї Делл захилилася і обтирає його крайчиком сукні.

Підходить Джуел. В руках у нього рубанок.

— Вернон още знайшов косинець, — каже він, а тоді дивиться вниз на Кеша, з цього теж скапує вода. — Він ще не заговорив?

— У Кеша були пилка, молоток, шнур для розмітки і рулетка,— кажу я.— Це я знаю.

Джуел кладе косинця на землю. Тато стежить за ним.

— Іх далеко не рознесло,— каже тато.— Вони всі разом випали. Хіба ж був хто на світі такий нещасний, як я?

Джуел не дивиться на тата.

— Краще гукни Вардамана, нехай вернеться,— каже він. Потім дивиться на Кеша. Тоді обертається і відходить.— Треба, щоб він якось швидше заговорив, сказав би, що там ще у нього було.

Ми йдемо назад до річки. Підводу вже витягли, колеса підперли вище того місця, де розлив (дбайливо це зробили, ми всі допомагали,— здавалося, в цю стару, побиту негодами, таку знайому й апатичну підводу вселився якийсь насильницький дух, привідця загибелі мулів, які тягли її всього годину тому). На дні підводи утрималась труна, світлі дошки трохи взяло вогкістю, але вони ще живі, мов золото, коли на нього дивишся крізь воду, тільки на них дві багністі плями. Ми минаємо підводу і йдемо далі берегом.

Один кінець мотузки прив'язано до дерева. Біля самого потоку, у воді по коліна стоїть Вардаман,— ледь нахилений, він препильно стежить за Верноном. Він уже не верещить, змоклий аж під пахви. Вернон на другому кінці мотузки, по плечі у воді, оглядається на Вардамана.

— Ще далі відійди назад,— каже він.— Стань під деревом і під страховою мене, щоб мотузка не зірвалася.

Вардаман, тримаючись мотузки, відходить назад, до дерева, ступає наосліп, бо поглядом пасе Вернона. Коли ми підходимо близче, він на мить зиркає на нас, очі круглі й притуманені. Потім знов одвертається до Вернона, з тою самою препильністю в погляді.

— Я вже й молоток знайшов,— каже Вернон.— Ще якби шнур для розмітки знайти. Мабуть, його стягло течією.

— І стягло далеко,— каже Джуел.— Ми його не дістанемо. А от пилку знайти б треба.

— Справді,— каже Вернон. Він дивиться на воду.— Та й шнур цей. А що ще у нього було?

— Він ще не прийшов до пам'яті,— каже Джуел, входячи у воду. Потім оглядається на мене.— Вернись та розворуши його, щоб заговорив,— каже він.

— Там тато,— відказую я. Тримаючись мотузки, я входжу у воду за Джуелом. Мотузка як жива у моїй руці, ледь прогинається видовженю дугово. Вернон не спускає з мене погляду.

— Краще б ти вернувся,— каже він.— Тобі краще там побуди.

— Ось побачимо, що ще знайдеться, поки його не змило зовсім униз,— відказую я.

Ми тримаємося за мотузку, течія вихриться й нуртує круг наших плечей. Але під цією непевною лагідністю чути, як злінка чинить нам опір чимала сила. Я й не думав, що у липні вода може бути така холодна. Вона як руками обмацує, до самих кісток пробирає. Вернон усе ще дивиться у напрямку берега.

— Витримає нас усіх, як гадаєте?— каже він. Ми теж оглядаємося, пробігаючи очима напінущий кінець мотузки від води до дерева, за яким присів на п'ятах Вардаман, вступлений у нас.— Шкода, що мій мул чкурунув додому,— додає він.

— Робімо щось,— каже Джуел.— Не стіймо так.

Тримаючись за мотузку, ми по черзі поринаємо, у воді наштовхуємося один на одного, а водяна холоднеча висмоктує з-під наших ніг пливкий намул, через що нам важко просуватись, коли ми напомаки ступаємо по холодному дну. Навіть намул тут не лежить на місці. Він якісь остудливий і невгомонний, наче й сам ґрунт під ногами у русі. Ми натикаємося на простягнені руки одні одних, обережно просуваємося вздовж мотузки або ж випростовуємося по черзі і дивимось, як

бriжити і клекоче вода там, де котрийсь із нас, нахиливши, має щось на дні. Тато зійшов на берег, стежить за нами.

Вернон випростується, з нього струменить вода, обличчя нахилене, він важко відсапується. Рот йому посинів, виглядає, мов кружальце зморшеної гуми. В руках у нього рулетка.

— Оце він зрадіє,— кажу я.— Вона ж зовсім новенька. Він її купив минулого місяця, виписав поштою.

— Якби знаття, що там ще,— каже Вернон, оглядаючись через плече, а тоді обертаючи обличчя в той бік, де зник Джузел.— Хіба він не раніш за мене пірнув? — дивується Вернон.

— Не знаю,— кажу я.— Здається, раніш. Атож. Раніше.

Ми вдивляємося у щільну побрижену поверхню води, яка розбігається від нас неквапливими вихорцями.

— Дай-но йому знак мотузкою,— каже Вернон.

— Та він же з вашого кінця мотузки,— відказую я.

— Нікого тут нема,— каже він.

— Смикніть-но все-таки,— кажу я.

Але він уже й сам смикнув, піднісши кінець мотузки над водою. І тоді ми побачили Джузела, ярдів за десять збоку. Він вирівнюється, відхекується і дивиться на нас, помахом голови відкинувшись з чола довгі кучері, потім півдоводить погляд до берега. Нам видко, як він набирає повні легені повітря.

— Джузеле,— рівним тоном каже Вернон,— голос його рішучий, але й стриманий, лунко ї чітко розкочується понад водою.— Воно десь близче. Краще б вернутись.

Джузел знову пірнає. Ми стоїмо спиною до течії, дивимось на воду в тому місці, де він заглибився, й тримаємо вдвох безживу мотузку, як би тримали пожежний рукав, дожидаючи води. Раптом позад нас у воді опиняється Дьюї Делл.

— Примусьте його вернутись,— каже вона.— Джузеле!

Він виринає, стріпє волосся з-над очей. Ось він пливе до берега, течія зносить його вниз.

— Гей, Джузеле! — гукає Дьюї Делл.

Ми стоїмо з мотузкою в руках і бачимо, як він, добувшись берега, стає на ноги. Край води він нахиляється й щось піднімає. Тоді вертається берегом. Це він знайшов шнур для розмітки. Він зупиняється напроти нас, розирається, немов ще чогось шукає. Тато йде вздовж берега до вигину річки. Він хоче ще раз подивитись на мулів, округлі тіла яких плавають, тихо потираючись одне об одного там, де спокійна вода.

— Де ви діли молоток, Вернон? — питает Джузел.

— Йому дав,— відповідає Вернон, киваючи на Вардамана. Вардаман дивиться, де тато. Потім обертається до Джузела.— Разом з ко-синцем.

Вернон не спускає погляду з Джузела. Він підходить до берега, минає мене й Дьюї Делл.

— Іди звідси,— кажу я їй. Вона нічого не відповідає, дивиться то на Джузела, то на Вернона.

— Де молоток? — питает Джузел.

Вардаман біжить угору схилом і приносить його.

— Він важчий за пилку,— каже Вернон.

Кінець шнура Джузел прив'язує до ручки молотка.

— У молотку більше дерева,— каже Джузел. Він і Вернон стоять один проти одного, дивляться на Джузелові руки.

— Але він пласкіший,— каже Вернон.— Пливуча його частина втрічі довша. Візьми краще рубанок.

Джузел дивиться на Вернона. Вернон теж високий; обидва довгі й кощаві, вони стоять лицем у лице, змоклій одяг цільно облягає тіла

Лон Квік міг навіть за хмарним небом визначити час із точністю до десяти хвилин. Здоровань Лон, звичайно, не малий Лон.

— Чому ти не виходиш з води? — питаю я.

— Він не поплив так, як пилка, — каже Джуел.

— Попливе скоріш як пилка, ніж як молоток, — каже Вернон.

— Закладається, — каже Джуел.

— Нашо мені закладатись, — відказує Вернон.

Вони стоять там, дивляться на непорушні Джуелові руки.

— Чорт! — каже Джуел. — Ну нехай тоді рубанок.

Оточ вони беруть рубанок, прив'язують до шнура і знову лізуть у воду. Тато йде назад понад берегом. Зупиняється на хвильку й дивиться на нас, згорбатілій, заужурений, мов хирявий бичок чи старий цибатий птах.

Вернон і Джуел вертаються, доляючи течію.

— Забираїся з дороги! — каже Джуел до Дьюї Делл. — Вилазь із води.

Вона приступає близче до мене, щоб дати їм пройти, Джуел тримає рубанок високо в руці, наче це щось ламке, синя шворка тягнеться за ним через плече. Вони проходять повз нас і зупиняються, стиха пеговорюючись про те, де саме перекинулась підвода.

— Дарл повинен знати, — каже Вернон.

Вони дивляться на мене.

— Я не знаю, — кажу я. — Мене тоді вже не було на підводі.

— Чорт! — виривається у Джуела.

Вони обережно рухаються далі, доляючи течію, намацуєчи ногами брід.

— Мотузки не попустив? — питає Вернон.

Джуел не відповідає. Він кидає погляд на берег, щось зважує, тоді на воду. Потім шпурляє рубанок якомога далі від берега, пропускає шнур поміж пальців, що іх натирає аж до синяви. Коли шнур перестає бігти, він передає його Вернонові.

— Краще-но я зараз, — каже Вернон.

Знов Джуел не відповідає; ми стежимо, як він пірнає під воду.

— Джуеле! — скиглить Дьюї Делл.

— Тут неглибоко, — каже Вернон.

Він не оглядається. Він стежить за водою в тому місці, де зник Джуел.

Коли Джуел виринає, в руках у нього пилка.

Тато стоїть біля підводи, коли ми там проходимо, і жмутком листя стирає дві багністі плями. Проти густого чагарника Джуелів кінь виглядає, мов клаптювата ковдра, повішена на вірьовці.

Кеш лежить непорушно. Ми стоїмо над ним, тримаючи рубанок, пилку, молоток, косинець, рулетку й шнур, а Дьюї Делл сидить навпопічки і підводить його голову.

— Кеше, — каже вона, — Кеше!

Він розпліщує очі, натужно втуплюється у наші схилені навколо обличчя.

— Чи ж був хто на світі такий нещасний? — каже тато.

— Глянь, Кеше, — кажемо ми, підносячи інструменти так, щоб він міг бачити. — Що в тебе ще було?

Він силкується заговорити, голова його хилиться, очі заплющаються.

— Кеше, — кажемо ми, — Кеше!

Він одвертає голову, бо його нудить. Дьюї Делл обтирає йому рота мокрим країчиком сукні. Тепер він може подати голос.

— Ось його розводка, — каже Джуел. — Новенька, він купив її разом з рулеткою.

Він одвертається й відходить. Вернон дивиться йому вслід, все ще ~~сидіє на вінчі~~. Потім підводиться і йде за Джуелом до води.

— Чи ж був хто на світі такий нещасний? — каже тато.

Він цибато нахилений над нами, бо ми ж навпочіпки, сам схожий на недоладну фігурку, що із неподатного дерева вирізбив п'яний карикатурист.

— Таке мені випробування,— каже він.— Але я не дорікаю їй за це. Ніхто не може сказати, що я дорікаю їй за це.— Дьюї Делл уже опустила Кешеву голову на згорнену куртку, трохи відсунувши її набік, щоб він не вимазався у блюлотині. Поруч лежить його інструмент.— Можна сказати, йому ще поталанило, що це та сама нога, яку він зламав, упавши з церкви,— каже тато.— Але я не дорікаю їй за це.

Джуел і Вернон знову в річці. Звідси здається, що вони зовсім не сколихують поверхні води — то так, наче вода одним махом розітнула їх, і верхні половини їхніх тіл посугуваються по водному плесу з безмежно педантичною і комедною обережністю. Ця картина така мирна, як і котрийсь механічний пристрій, коли за довгий час призвичайшся до його вигляду й гулу. Це так, немовби той згусток, що є людиною, розпався на безліч первісних рухів, бачень і слухів, які самі собою сліпі й глухі; і шал завмер сам у собі, поглинutий застоем. Коли Дьюї Делл сидить навпочіпки, її намокла сукня вимальовує в мертвих очах трьох незрячих чоловіків, образ тих комедностей ссавецького життя, які утворюють обрій й падоли цієї землі.

КЕШ

Вона нерівно лежала. Қазав я їм, що коли хочуть везти й нести її у рівновазі, то треба було б...

КОРА

Якось ми розбалакалися з нею. Вона ніколи не була дуже побожна і не стала побожною навіть після тих літніх проповідей просто неба, коли брат Уїтфілд змагався з її духом, коли він вирізнив її, щоб приборкати пиху її грішного серця. Я вже не раз їй це говорила, тож і знов сказала:

— Бог дав тобі дітей на полегкість твоєї тяжкої земної долі, як знак його власного страждання й любові, бо в любові ти зачала й породила їх.

Я так сказала, бо вона вважала любов бога і свій обов'язок щодо нього як щось самоочевидне, а така поведінка не могла йому подобатися. Я сказала:

— Він дарував нам слово, щоб ми невтомно славили його,— бо ж на небі одному грішникові більше раді, ніж сотні тих, які ніколи не грішили.

А вона на те:

— Свій гріх я визнаю і спокутую кожним днем свого життя.

І я сказала:

— Та хто ти така, щоб знати, що гріх, а що не гріх? Про це лише бог судить, а ми тільки підносимо хвалу його милосердю і його святому імені, щоб чули смертні,— бо він один може заглянути в серце, і що хоча жіноче життя, може, й праведне в людських очах, жінці не дано знати, чи нема гріха в її серці, поки вона не відкрила серця перед господом і не дістала його благословення.— І ще я сказала: — Якщо ти вірна дружина — це ще не доказ, що нема гріха у твоєму серці, і якщо твое життя тяжке — це ще не доказ, що на тебе зійшло господнє благословення.

А вона на те:

— Я знаю свій гріх. Знаю, що заслужила на покару. Я не нарікаю.

І я сказала:

— Це пиха твоя — замість нього судити про гріх і спокуту. Така

доля нас, смертних,— страждати й підносити хвалу йому, котрий знає, що таке гріх і через випробування та знегоди дає нам змогу спокутувати гріхи наші, амінь. Ти не можеш судити про це навіть після того, як брат Уїтфілд, благочестивий муж, якому й рівні не знайдеш, моловся за тебе й змагався за твою душу, як не зумів би ніхто інший,— сказала я.

Бо таки не нам судити про свої гріхи, не нам знати, що таке гріх в очах господа. У неї було тяжке життя, але таке ж воно й у кожної жінки. З її слів хтось би подумав, що вона знає про гріх і спасіння більше за самого господа бога, більше за тих, хто змагався й долав гріх на земному падолі. Коли всього її гріха — надмірна прихильність до Джуела, котрий ніколи не відчував любові до неї і був сам по собі карою божою, тоді як по-справжньому її любив Дарл, що мав на собі знак божий, що диваком його вважали ми, смертні. Я сказала:

— Ось твій гріх. І твоя покара. Джуел твоя покара. Але де твое спасіння? Життя-бо надто коротке,— сказала я,— щоб сподіватися на вічне милосердя. А бог гніливий. Йому судити й визначати міру, а не тобі.

— Знаю,— вона на те.— Я...— і замовкла, аж я спітала:

— Що знаєш?

— Нічого,— відказала вона.— Він мій хрест, і він буде мені спасінням. Він спасе мене від води й від вогню. Навіть якщо я все життя змарнувала, він мене спасе.

— Звідки тобі це знати, коли ти не відкриваєш серце йому й не підносиш голоса на його хвалу? — спітала я.

І тоді я зрозуміла, що не бога вона має на думці. Я зрозуміла, що, пройнята пихою свого серця, вона блузнице. І я там таки впала навколошки. Я благала її, щоб і вона це зробила, щоб відкрила серце своє, вигнала з нього диявола пихи й поклалась на милість господню. Але вона не захотіла. Вона просто сиділа, сповнена власною марно-любіністю й пихою, що замкнули її серце перед Богом і прихистили натомість цього себебудьного смертного хлопця. Стоячи на колінах, я молилася за неї. Я молилася за цю бідну засліплену жінку так, як ніколи ще не молилася за себе й за своїх близьких.

ЕДДІ

Післяполудневої пори, коли уроки в школі скінчилися і забрався останній з цих сопливих шмаркачів, я не пішла додому, а спустилася до джерела, де могла собі побути втиші й віддатися своїй ненависті. Там о цій годині було тихо, тільки вода жебоніла, і сонце спокійно хилилось до лісу, і стояв тихий запах вогкого прілого листя та свіжої землі, найдужче відчутний опровесні, бо тоді бувало гірше, ніж колій.

Я й досі пам'ятаю батькові слова, що любив приказувати: сенс життя в тому, щоб готовуватися до тривалої смерті. І коли я день за днем мусила дивитись на них, цих школярів та школярок, з їхніми потаємними шкурними думками, з кров'ю, в кожного окремішною від крові інших, і від моєї також, і думати, що ось така чи не єдина моя змога приготуватися до смерті, в мені прокидалася ненависть до батька за те, що він зачав мене. Я тільки тим і розважала душу, що як вони вчинять бешкет, я їх відшмагаю. Коли падала різка, я відчуваала її у себе на тілі; коли ті синці та пруги набрякали, то була моя власна кров, і з кожним ударом різкі я думала: тепер ти мене знатимеш! Тепер я частка твого потаємного й шкурного життя, відколи твоя кров скрестилася з моєю навік-віків!

Так я прийняла Енса. Кілька разів я бачила, як він проїжджає повз школу, і лише потім дізналася, що для цього йому доводилося завертати вбік аж на чотири мілі. Я помітила, що він починає сутулити, цей високий молодик, який ставав схожим на цибатого птаха, зіщуленим на передку від холоду. Він проїжджає повз школу, підвіда

порипувала, він повільно обертає голову, щоб бачити шкільні двері, і ось він уже зникав за поворотом. Одного дня я підійшла до дверей і постоїла там, коли він проїжджав. Помітивши мене, він швидко відвів погляд і більше не озираєвся.

Опровергні бувало гірше, ніж коли. Іноді я думала, що не витримаю цього — лежати цілу ніч у ліжку й чути, як дики гуси летять на північ, як іхній гелліт завмирає угорі й удалини серед цієї дикої темряви. А вдень не могла дочекатися, поки забереться останній з учнів і я зможу піти до джерела. Отож того дня, коли я підвела голову й побачила, як стоїть Енс у недільному костюмі й круить без кінця капелюха в руках, то сказала:

— Якщо ви маєте у родині жінок, то чого вони, ради всього святого, не примусять вас постригтися?

— Не маю я їх,— відказав він. І раптом додав, спускаючи на мене свої очі, як двох мисливських псів на чужому подвір'ї.— Тим-то я й приїжджаю до вас.

— А щоб плечі ви тримали рівніше — вам теж ніхто не може скати? — спітала я.— Але ж ви маєте хату. Мені казали, що у вас є хата й непогана ферма. І ви живете там один і самі вправляетесь, так? — Він усе дивився на мене, а капелюха крутив у руках.— Нова хата,— сказала я.— Ви збираєтесь одружуватися?

І він повторив, не відриваючи від мене очей:

— Тим-то я й приїжджаю до вас.

Згодом він сказав мені:

— Нікого я не маю. Тож ніхто вас і не обтяжуватиме. Але ви, здається, не можете цього самого про себе сказати.

— Ні. Я маю рідню. У Джейферсоні.

Лице його трохи спохмурніло:

— Що ж, невелика власність у мене є. Я працьовитий, маю добре чесне ім'я. Я знаю, які ці городяни, але якби мені з ними переговорити....

— Вони вас, може, й вислухають,— не дала я йому докінчити,— проте поговорити з ними буде важкувато.— Він пильно подивився на мене.— Вони на цвінтари.

— Але ті, хто живі,— сказав він.— З ними можна було б.

— Справді? — засумнівалася я.— Не знаю. Більше нікого у мене нема.

Так я прийняла Енса. І коли дізналася, що чекаю Кеша, зрозуміла: життя — це страшна річ і нічого з цим не вдієш. Ось тоді мені стало ясно: слова ні до чого, вони непридатні навіть для того, щоб називати ними те, що вони мають означати. Коли він народився, я переконалась, що материнство винайшов той, хто мусив створити для цього слово, бо тим, які мають дітей, байдуже, є воно чи нема. І страх винайшов хтось такий, хто ніколи не зінав страху, і гордоші — хто ніколи не мав гордошів. Я зрозуміла, що зовсім не в тому суть, чи у них сопливі носи, а в тому, що ми мусимо заманювати одне одного словами, схожі на павуків, які, повиснувши на випущеній з рота павутинці, крутяться й поколихуються, а ніколи не доторкаються, і що тільки через шмагання лозиною іхня кров і моя може злитись в один струмінь. Я зрозуміла, що не в тому суть, що день у день мали порушувати мою самотність, бо по-справжньому вона порушилась тільки тоді, коли з'явився Кеш. Адже навіть Енс у ті ночі не міг її порушити.

Він теж мав слово. Любов, він так це називав. Але я вже у словах зневірилася. Я ж знала, що це слово, як і всяке інше, лише заповнюює порожнечу, що коли настає пора, для цього не треба ніякого слова, так само, як не треба його для гордошів або страху. Кеш не потребував казати мені це слово, ані я йому, і я собі вирішила: нехай Енс і заманюєним, коли хоче. Тож так і було: Енс чи любов, любов чи Енс, те чи те — однаково.

Я думала про це й тоді, коли лежала поруч з ним у темряві, а

Кеш спав у колисці на відстані руки від мене. Я думала й про те, що як він прокинеться й заплаче, дам йому грудь. Енс чи любов — однаково. Моя самотність була порушена, але опісля завдяки цьому ж таки й відновлена — час, Енс, любов, і все що завгодно поза цим обводом.

Потім я виявила, що чекаю Дарла. Спершу я не хотіла цьому повірити. Потім я була певна, що вб'ю Енса. Він же все одне що ошукав мене, сховавшись за словом, як за паперовою ширмою, і крізь неї затопив мені в спину. Ще потім, однак, я зрозуміла, що ошукали мене слова куди давніші за Енса і любов, і що це саме слово ошукало й Енса, і що моя помста полягатиме в тому, щоб він ніколи про неї не довідався. Отож після того, як народився Дарл, я попрохала Енса: присягнися, що відвезеш мене у Джефферсон, коли я помру, бо мені стало ясно, що батько правду казав, хоч він і знат про неї не більше, ніж я про свою неправду.

— Дурниці,— сказав Енс,— нічого нам сушити цим голови, маючи тільки двох іх.

Він не знат, що вже тоді був мертвий. Іноді я лежала обік нього у темряві, слухаючи землю, що тепер увійшла в мою плоть і кров, і думала: Енс. Чому Енс, чому ти Енс? Я думала про його ім'я, аж поки це слово ставало таке формою, як глечик, і стежила, як Енс перетворюється на рідину й заповнює його, як холодна патока переливається з темряви у глечик, і посудина стоїть уже повна й непорушна, така значлива, але зовсім нежива, як от дверна пройма без дверей; згодом дивлюся — а я вже й назуву самого жбана забула. Я думала: обрис мого тіла, там, де я була незайманою, має вигляд і я не могла подумати Енс, не могла згадати Енса. Воно не те, що я могла подумати про себе, ніби я перестала бути займаною, бувши вже три роки в шлюбі. І коли я так думала: Кеш і Дарл, аж поки їхні імена завмирали й застигали голою формою і потім розплівалися, я казала сама собі: «Ну й нехай. Це байдуже. Байдуже, як іх називають».

Отож коли Кора казала мені, що з мене погана матір, я думала, як слова витягаються в тоненку лінію, рухливу й марну, і я страшно проходять вчинки на землі, припадаючи до неї, аж за деякий час обидві лінії настільки розходяться, що від однієї до другої і не переступити, і про те, що гріх, любов і страх — це лише звуки, якими люди, що ніколи не грішили, не любили й не страхалися, висловлюють те, чого вони ніколи не зазнали й не можуть зазнати, поки не забудуть цих слів. Як от Кора, що не вміє й пойти як слід приготувати.

Все вона мені товкмачила, як багато я завдячує своїм дітям, Енсові, богу. Я дала Енсові дітей. Я за них не прохала. Я навіть того не прохала, що бог міг би мені дати: не-Енса. У цьому був мій обов'язок перед Енсом — не прохати нічого такого, і я його виконала. Я хотіла бути сама собою, і погодилася, щоб він злився з обрисом і луною власного слова. Це було більше, ніж він сподівався, він і не міг цього сподіватись і залишатися Енсом, що заманював сам себе словом.

І тоді він помер. Він і не знат, що вже мертвий. Я лежала обік нього у темряві й слухала, як гемна земля звістує про господню любов, про божу красу і божий гріх, і відчувала темне безголосся, де одні слова є вчинками, а інші слова нє-вчинками, просто прогалинами в людському недоборі, подібними до крику гусей із дикої темряви у давні жаски ночі,— вони підступають до вчинків, мов сироти, яким показали в юрбі два обличчя й сказали: онде твій батько, а онде матір.

Я вірила, що це було мое відкриття. Я вірила, що головне — обов'язок перед живими, перед цією жахливою кров'ю, червоною гіркою кров'ю, яка нуртує по всій землі. Про гріх я думала, як от про одяг, що його ми обое з обачливостіносимо перед лицем світу, оскільки він — це він, а я — це я; гріх ставав ще більшим і жахливішим від того, що він був знаряддям господа, котрий і створив гріх, щоб освя-

тити створений ним гріх. Коли я чекала його в лісі, ще перед тим, як він мене побачить, я думала про нього, як про вбраного в гріх. Я думала, що й він про мене думав, як про вбрану в гріх, сам ще принадніший, бо шати, якими він прикривав гріх, були освячені. Я думала про гріх саме як про шати, які ми скидаємо, аби уподібнити й приновити цю жахливу кров до забутої луни мертвого слова в повітрі. Тоді я знову лягала з Енсом — я не брехала йому, я просто відмовляла, так само, як відмовляла дати грудь Кешеві чи Дарлові, коли мінав іхній час,— і слухала безголосу мову темної землі.

Я нічого не приховувала. І не намагалась нікого обманювати. Це мені було ні до чого. Я тільки вживала застережних заходів, які він вважав потрібними, щоб зберегти свою честь, але не мою безпеку, так само як-от носила одяг перед лицем світу. І я бачила, що коли Коря розмовляла зі мною, високі мертві слова часом втрачали навіть своє мертвте звучання.

А потім це минуло. Минуло у тому розумінні, що він відійшов, і я знала, що хоч і бачитиму його знову, вже ніколи більше не побачу, як він хутко й потай іде до мене лісом, вдягнений у гріх, як у вишукани шати, що поколихуються на ньому від швидкої потайної ходи.

Але для мене це не минуло. Не минуло в розумінні початку й кінця, бо для мене тоді взагалі ніщо не мало ні початку, ні кінця. Я навіть не підпускала до себе Енса — не те, що відсторонила його, а просто це було так, наче ніколи й не бувало інакше. Мої діти були тільки від мене, від дикої крові, що нуртує в усій землі, вони були від мене й від усього живого, вони були ні від кого й від усіх. І тоді я виявила, що чекаю Джуела. Коли я усвідомила це, йому було вже два місяці.

Мій батько приказував: сенс життя в тому, щоб готовуватися до смерті. Я зрозуміла, нарешті, що він мав на увазі, хоч він і сам цього як слід не зінав, бо чоловікові не дано знати, як треба прибрати домівку опісля. Однак я таки своєю прибрала. Щойно народивши Джуела, я лежала при світлі лампи, підперши голову, дивилася, як-то закривають і зшивання, ще до того, як він почав дихати,— дика кров винуртувалася і голос її стих. Лишилося тільки молоко, тепле й заспокійливе, і я спокійно й мовчки чекала, ладнаючись прибрати свою домівку.

Як відшкодування за Джуела я народила Енсові Дьюї Делл. Потім народила йому Вардамана — щоб компенсувати ту дитину, якої я його позбавила. І тепер він має трьох дітей — своїх, але не моїх. Я вже могла готовуватись до смерті.

Одного разу я розмовляла з Корою. Вона молилася за мене, бо вважала, що я грізна, вона хотіла, щоб я стала на коліна й теж молилася. Що ж — у людей, для кого гріх — це голе слово, спокута — так само тільки слово.

УТФІЛД

Коли мені сказали, що вона помирає, я цілу ніч змагався із сатаною і таки переміг. Тяжкість моого гріха розкрила мені очі, і я побачив, нарешті, світло істини й упав навколошки й висповідався перед господом, спитав його поради й дістав її.

— Встань, — прорік він. — Іди в той дім, де ти приховав живу брехню; визнай прилюдно свій гріх перед тими, на очах у яких ти зневажив мое слово. Це вони, це обдуруений чоловік повинні простити тебе, а не я.

Отож я пішов. Я почув, що Таллів міст знесло, і сказав:

— Дякую тобі, о господи, всемогутній владарю наш, — бо ті неbezpeki й труднощі, які я мав здолати, свідчили, що він мене не покинув, і що коли він знов дарує мені свій святій мир і любов, то це для моєї душі буде ще принадніш після всіх цих випроб. — Не дай тільки мені загинути, поки я не виبلاغав прощення у того, кого зрадив,—

моливсь я.— Не дай мені спізнатися, не дозволь, щоб слово про наш із нею гріх зійшло з її уст, а не з моїх. Вона тоді присяглася, що ніколи цього не розповість, але ж постати перед лицем вічності — це такий жах! Хіба ж я не смагався лицем із самим сатаною? Нехай не ляже тягарем на мою душу ще й порушення нею шлюбної обітниці. Нехай хвилі гніву твого обминають мене, поки я не очищу душу свою у присутності тих, перед ким завинув.

Це його рука провела мене неушкодженим через потік, не дозволила, щоб мене поглинули розбурхані води. Кінь мій пройнявся страхом, серце мое впало, коли колодя й вивернені з корінням дерева неслись на мене, мізерного; проте не здригнувся я душою: я знов і знов бачив, як в останню мить вони звертали з моєї пущі, і голос мій перекрив гуркіт потоку:

— Хвала тобі, всемогутній господи божел! Нехай це буде мені знак, що очиститься душа моя і знов я поверну собі твою любов!

І зрозумів я тоді, що маю прощення. Потік, небезпека були позаду, і знов ідути верхи по тверді земній, коли мій Гефсиманський сад щораз ближчав і ближчав, я знайшов ті слова, яких потребував.

Я ввійду в дім, зупиню її, перше ніж вона почне говорити, і скажу її чоловікові:

— Енсе, я грішний. Вчини зі мною все, що твоя воля.

То було так, наче все це я вже сказав насправді. Моя душа почула себе вільнішою і спокійнішою, ніж за довгі роки, глибока вмиро-твореність огорнула мене. Повсюди я бачив його руку, в серці моему звучав його голос:

— Не вгашай духу. Я з тобою.

Нарешті я підіхав до Таллового будинку. Коли я був близько, вийшла його найменша дочка й озвалася до мене. Вона сказала, що її вже нема серед живих.

Я согрішив, о господи! Ти знаєш міру мого каяття й намір моєї дushi. Але бог милостивий, він прийме намір за чин, він-бо знає, що коли я промовляв ті слова у своїй сповіді, вони були звернені до Енса, хоч його самого там і не було. Цевін у своїй безмежній мудрості недав зірватися зізнанню з її вмируючих уст, коли вона лежала у колі тих, хто любив її й довіряв їй, а я тим часом долав воду, стриману силою його руки. Хвала тобі у твоїй щедрії і всемогутній любові, хвала!

Я вступив у цей дім скорботи, у цю скромну оселю, де лежала ще одна грішина смертница, що її душа постала перед страшим немину-чим судом, земля її пухом.

— Благословення господнє сьому домові,— прорік я.

ДАРЛ

Верхи на коні поїхав він до Армстідової ферми і верхи ж і повернувся, ведучи за повіддя Армстідових мулів. Ми запрягли їх і поклали Кеша на труну Едді. Коли ми поклали його, він знову виблював, тільки встиг вчасно одвернути голову, щоб підводи не забруднити.

— Всередині йому теж ушкодило,— сказав Вернон.

— Кінь, мабуть, і в живіт його вдарив,— сказав я.— Вдарив він тебе у живіт, Кеше?

Він спробував щось сказати. Дьюї Делл знову обтерла йому рота.

— Шо він каже? — спитав Вернон.

— Шо ти кажеш, Кеше? — спитала і Дьюї Делл.. Вона нахилилася.— Його інструменти,— пояснила вона.

Вернон узяв їх і поклав на підводу. Дьюї Делл трішки піднесла Кешеві голову, щоб він побачив. Ми йшли далі, я й Дьюї Делл сиділи біля Кеша, підтримували його, *а той їхав попереду верхи*. Вернон стояв і якісь час дивився за нами. Потім обернувся й пішов назад до мосту. Він ступав обережно, помахуючи рукавами сорочки, наче теж промок.

Він сидів на коні перед ворітами. У воротях чекав Армстід. Ми зу-

пинились, він скочив з коня і ми зняли Кеша й внесли в хату, де місіс Армстід уже приготувала постіль. Там вона й Дьюї Делл залишилися роздягти його.

Ми пішли за татом до підводи. Він сів на підвodu й заіхав на подвір'я, ми ззаду йшли пішки. Те, що ми промокли, нам стало в пригоді, бо Армстід сказав:

— Заходьте, будь ласка, в хату. А оце там можете поставити.

Він ішов за нами, ведучи коня, тоді зупинився біля підводи, по-віддія в руках.

— Дякую,— сказав тато.— Ми й у повітці оно влаштуємо. Вам і так з нами морока.

— Заходьте в хату,— повторив Армстід.

На багряному його обличчі знов дерев'яний вираз, цей зухвалий, понурий і суворий вираз, немов обличчя й очі були з дерева різного кольору, одне страшенно бліде, друге страшенно темне. Сорочка на ньому почала підсихати, але ще прилипала до тіла при кожному порусі.

— Вона б це оцінила,— сказав тато.

Ми випрягли мулів і загнали підвodu в повітку. З одного боку вона не мала стін.

— Заходьте ж у хату,— знову повторив Армстід.

— Дякую вам,— відповів тато.— Коли б ваша ласка, то дали б їм трохи перекусити.

— А то ж як,— сказав Армстід.— Лула догляне Кеша і зразу ж приготує вечерю.

Він повернувся до коня і почав знімати сідло, мокра сорочка липла до тіла, коли він рухався.

Тато не схотів іти в хату.

— Заходьте пойсте,— сказав Армстід.— Зараз буде готове.

— Щось мені не хочеться,— відповів тато.— Дякую вам.

— Та заходьте, обсохнете й пойсте,— сказав Армстід.— Тут усе буде гаразд.

— Хіба що заради неї,— сказав тато.— Тільки заради неї перекушу. Нема в мене вже ні запрягу, нічого. Але вона буде вам усім вдячна.

— Та чого там,— сказав Армстід.— Заходьте, хлопці, підсохнете.

Проте після того як Армстід дав татові чарку, йому відлягло, а коли ми пішли глянути на Кеша, він з нами не пішов. Коли я оглянувся, він саме заводив коня до клуні, він уже говорив про те, щоб дістати новий запряг, а до вечеरі майже й зовсім наче сторгувався за нього. Він там у клуні, спритно прослизав про з того невгодомно вертливого вихра, заходить з ним у стійло. Вилазить на ясла, скидає сіна, тоді виходить, шукає і знаходить шкrebачку. Потім вертається і швидко прошигає про з нищівний удар копита і вихоплюється вгору навпроти коня, де той уже не може його дістати. Він орудує шкrebачкою в небезпечній близькості до копит, сам спритний, мов акробат, і в любовному захваті кляне коня на всі заставки. Кінь закидає голову, щириє зуби, його вибалувані очі бликають у присмерку, наче мармурові кульки на барвистому оксаміті, коли він товче коня шкrebачкою по морді.

АРМСТИД

Але ж на тобі,— на той час, коли я налив йому ще одну чарку віс-кі,— вечера тільки ось-ось мала бути,— а він уже, можна сказати, встиг і мулів у когось сторгуввати, в кредит. І ще й почав вередувати та перебирати, мовляв, ця пара йому не подобається, він не викидати-ме грошей за нічого не вартих мулів, це було б наче курям на сміх.

— Побалакайте-но зі Сноупсом,— сказав я.— Він має кілька пар. Може, одна з них вам і підійде.

Тоді він заплямкав губами, дивлячись на мене так, немов я мав єдиний на всю округу запряг мулів і не погоджувався його продати

йому, хоч насправді якби не мої мули, вони б з мого подвір'я так і не вийшли. Тільки ж не знаю, що вони стали б робити, розжившись на мулів. Літлджон мені казав: греблю в долині Гейлі на цілих дві мілі розміло, і до Джефферсона тепер тільки одна дорога — аж округ Мот-тсона. Але це вже Енсів клопіт.

— Важко з ним мати діло,— каже він, плямкаючи губами. Та коли після вечері я дав йому ще чарочку, він трохи звеселів. Він хотів іти в клуню й там і просидіти при цій ніч. Певно, думав, що я сидітиме досить довго напоготові, Санта Клаус підкіне йому запряг мулів.

— Але все-таки я його, мабуть, умовлю,— каже він.— Людина людині підсобить у скруті, коли вона має хоч краплю християнської крові.

— Також ви можете моїх мулів позичити,— сказав я, і він добре зізнав, що це я цілком певно кажу.

— Дякую вам,— сказав він.— Але вона хотіла б іхати на власних.— Я теж добре зізнав, що він каже цілком певно.

Після вечері Джоул поїхав верхи до Закрута по Пібоді. Я чув, що Пібоді мав сьогодні бути там у Варнера. Повернувшись Джоул близько півночі. Пібоді подався кудися за Інвернес, але з Джоулем пріїхав дядько Біллі зі своєю ветеринарною сумкою. Бо, як казав він, людина не дуже й відмінна від коня чи там мула, хіба тільки тямковитістю бідніша.

— Що з тобою, парубче? — питає він Кеша.— Принесіть-но сюди матрац, стілець та чарочку віскі,— це вже до нас.

Він примусив Кеша випити віскі, а тоді випровадив Енса за двері.

— Йому ще поталанило, що це та сама нога, яку він минулого літа зламав,— журно каже Енс, плямкаючи губами й покліпуючи.—Хоч це добре.

Ми постелили матрац Кешеві під ноги, на матрац поставили стільняця, сіли на нього вдвох з Джоулем, дівчина тримала лампу, а дядько Біллі взяв пучку тютюну й заходився до роботи. Кеш довгенько таки опирався, перше ніж зімлів. Потім уже лежав тихо, і тільки велики краплини поту застигли у нього на обличчі, так наче почали котитись, а тоді зупинилися й стали його чекати.

Коли він очуявся, дядько Біллі вже склався й пішов. Кеш усе силкувався щось сказати, аж урешті дівчина нахилилась і витерла йому рота.

— Його інструменти,— сказала вона.

— Та приніс я їх,— сказав Дарл.— Я забрав.

Кеш знову спробував заговорити, і вона нахилилась.

— Він хоче їх побачити,— сказала вона.

Отож Дарл приніс ті інструменти, їх розкладали біля постелі, щоб він міг простягти руку й помацати, коли йому покращає.

А вранці Енс узяв коня й поїхав у Закрут до Сноупса. Вони з Джоулем постоїли на подвір'ї й переговорили, потім Енс сів верхи й від'їхав. Гадаю, це Джоул уперше дозволив кому-небудь сісти на свого коня, бо поки Енс не вернувся, він увесь час неприкаяно снував туди-сюди й поглядав на дорогу, немов щохвилини мав кинутись у погоню за Енсом і відібрати коня.

Годині о дев'ятій почало вже припікати. Ось тоді я й побачив першого канюка. Раніше, мабуть, туман заважав. В усякому разі, поки добре не розвидніло. На щастя, вітерець віяв не в бік хати. Але вже коли я їх побачив, мені здалося, що запах чути й серед поля, за цілу міллю від садиби, а вони без кінця кружляли й кружляли, щоб на всю околицю було знати, що у мене в клуню.

Я був ще за добрих півмілі від хати, коли почув, як верещить цей хлопчикисько. Я подумав — у криницю впав абощо, і метнувся щодуху на подвір'я.

Там іх більше десятка сиділо на гребені клуні, хлопчисько ганяється за одним по двору, наче за індиком, а той трохи злетить, щоб ухили-тись, і знов сяде на дах повітки, де там він побачив його на труні. Припікало вже добре, і вітер уліг, чи перемінився, чи тощо, тож я пішов пошукати Джуела, коли це й Лула вийшла.

— Зроби що-небудь, — сказала вона. — Це ж наруга.

— Оце ж я й збираюся, — сказав я.

— Наруга, — повторила вона. — Судити його треба, що так з нею чинить.

— Він хоче її поховати якнайлідніше, — сказав я.

Розшукавши Джуела, я й кажу йому, що, може, він узяв би одного з моїх мулів та поїхав у Закрут — де там Енс. Він нічого не відповів. Тільки бликинув на мене тими своїми більмами, щелепи йому побіліли, мов кістки, та й пішов гукати Дарла.

— Що ти надумав? — спітав я.

Він не відповів. Показався Дарл.

— Ходім, — сказав Джуел.

— Чого ти хочеш? — спітав Дарл.

— Відтягнімо підвodu, — кинув Джуел через плече.

— Не дурій, — сказав я. — Не про це мова. Та й не зарадиш цим. Дарл теж був проти, але Джуела нішо не проймало.

— Заткни свою чортову халяву, — grimнув він.

— Що тут, що там — однаково ж вона лишиться, — сказав Дарл. —

Тоді її відтягнемо, коли тато повернеться.

— То ти мені не поможеш? — ошкірився Джуел, більма його спалахнули і обличча затриміло, як у лихоманці.

— Hi, — сказав Дарл. — Не поможу. Почекай, поки тато вернеться.

Стоячи у дверях, я дивився, як він штовхав і волік підвodu. Я стояв на схилі, і раз мені навіть здалося, що він висадить нею задню стіну повітки. Потім подзвонили на обід. Я його гукнув, але він не оглянувся.

— Ходім пообідаємо, — сказав я. — Поклич хлопчака.

Він, однак, не відповів, тож я сам пішов обідати. Дівчина сходила по хлопчака, але вернулась без нього. Серед обіду ми почули, як він знову верещить, відганяючи того канюка.

— Наруга це, — сказала Лула. — Суща наруга.

— Він робить що може, — озвався я. — Сноупса за півгодини не вхоркаєш. Вони там у холодку й до вечора просидять, торгуючись.

— Робить, кажеш? — перепітала вона. — Робить!.. Він уже забагато наробив.

Що таки й правда: він майнув, а нам заморока. Бо не може він мулів ні в кого купити, тим паче у Сноупса, поки не матиме чогось такого під заставу, про що він досі не знат, що його можна б заставити. Отож прийшовши знов на поле, я подивився на своїх мулів — і так уже наче й розпрощався з ними на який час. А коли при кінці дня вернувся додому й побачив, як сонце смалить дах повітки, мені вже не дуже й школа їх було.

Він вигулькнув якраз у ту мить, коли я вийшов на ганок, де вони всі сиділи. Вигляд у нього був чудніший: ще жалюгідніший, ніж завжди, хоч водночас і якийсь гордий. То було так, наче він скінчував трохи, але не мав певності, як це сприймуть його ближні.

— Дістав-таки мулів, — заяви він.

— Купили у Сноупса? — поцікавився я.

— Сноупс не один такий у цій околиці, що знається на кумерції, — відказав він.

— Авжеж, — погодився я.

Він подивився на Джуела чудним таким поглядом, але той уже спустився з ганку й рушив до коня. Певне, перевірити, чи не заподіяв йому чого Енс.

— Джуеле,— каже Енс. Джуел обернувся.— Ходи-но сюди,— Енс до нього.

Джуел ступнув крок назад і зупинився.

— Що таке? — спитав він.

— Отже, у Сноупса дістали,— сказав я.— Маю надію, він сьогодні-таки їх прише? Виїхати ж треба взавтра раненько, бо дорога далека, через Моттсон.

Цю мить він раптом перемінився і знову прибрав звичайного свого мізерного вигляду, губи його заплямкали.

— Я роблю все що можу,— сказав він.— Бог свідок, що ледве чи кому-небудь доводилося зазнати стільки випробувань і наслідків, як мені.

— Коли хто зумів перехитрити Сноупса в оборудці — то він неабиякий мастак,— сказав я.— Що ви йому дали, Енсе?

Він не обернувся до мене.

— Я дав йому закладну під культиватор і сівалку.

— Але ж вони й сорока доларів не коштують! Хіба далеко ви заїдете таким дешевим запрягом?

Тепер вони всі дивились на нього, спокійно й напружені. Джуел стояв напівдорозі, чекаючи, коли зможе підійти до коня.

— І ще дещо дам,— сказав Енс.

Він знову заплямкав губами, вигляд у нього був такий, наче йому ось-ось зайдуть у зуби і він уже заздалегідь з цим примирився.

— А що саме? — спитав Дарл.

— Ч-чорт! — промовив я.— Беріть-но моїх мулів. Потім вернете. Я якось тут упораюся.

— Так он чого ти вчора ввечері нишпорив у Кеша по кишенях,— сказав Дарл. Він так це сказав, наче з газети вичитував, наче йому було байдужісінко. Тепер і Джуел підступив близче, вступив у Енса ті свої осклілі очі.— А Кеш хотів на ці гроши балакучу машинку у Сьютера купити,— докинув Дарл.

Енс усе плямкав губами. Джуел пільно дивився на нього. Навіть не кліпаючи,

— Але ж це тільки вісім доларів,— сказав Дарл байдужим тоном, наче йому до цього не було ніякого інтересу.— Якщо й іх докласти, все одно на пару мулів не вистачить.

Енс глянув швидко на Джуела, скоса так блимнув, потім знову схилив очі.

— Бог свідок, такого нещасного, як я... — сказав він.

Вони все ще мовчали. Просто дивились на нього, вичікуючи, а він қовзав очима у них по ногах, але не вище.

— І коня,— додав він.

— Це якого коня? — спитав Джуел.

Енс не ворухнувся. Чорти б його батькові, але якщо не можеш втримати синів у ширах, то вижени їх з хати, хоч і які вони дорослі. А коли вже й цього не можеш, то, чорти б його батькові, але мусиш тоді сам забратись. Я б таки так і вчинив, чорти б його батькові!

— Ти хочеш сказати, що мого коня запродав? — спитав Джуел.

Енс стойте, як стояв, руки обвисли.

— П'ятнадцять років у мене в роті нема жодного зуба,— каже він.— Бог це знає. Він знає, що п'ятнадцять років я не ім того харчу, який він призначив для людини, щоб вона підтримувала себе на силі, і я все призбирав цент за центом на нові зуби, але щоб родині не на шкоду — нехай, думаю, хоч колись зможу істи призначений від бога харч. І я віддав ці гроши. Я собі подумав, що як я можу обйтись без харчу, мої сини могли б обйтись без верхового коня. Бачить бог, я так подумав.

Джуел стойте, руками обперся, дивиться на Енса. Потім одводить погляд. Він подивився через поле, обличчя непорушне, мов камінь, ніби це хтось чужий говорить про чийогось там коня, а він і не слухає. Потім

протягло так сплюнув, мовив: «Чорт!» — одвернувся, дійшов до воріт, одв'язав коня й сів верхи. І ще й не встиг він скочити в сідло, як кінь зрушив з місця, і ось вони вже мчать дорогою, наче сам Закон женеться за ними. І так вони й зникли з овиду, вдвох схожі на плямисту віхолу.

— Що ж,— кажу я.— Візьміть моїх мулів.

Але він не хотів. І заставались вони не хотіли, коли цей хлопчик цілій день ганяв канюків під палючим сонцем, мало не так само здитинівши, як і всі вони.

— То хоча б Кеша тут залиште,— кажу я.

Але вони й на це не пристали. Постелили йому на труні постіль з ковдри, уклали там і поряд примістили його інструмент, тоді запрягли моїх мулів і з мілю провезли підводу дорогою.

— Коли ми вас тут обтяжуватимем,— промовив Енс,— то так і скажіть.

— Та ради бога,— заперечив я.— Тут вам буде добре. І безпечно. А тепер вернімся краще та повечеряймо.

— Дякуємо,— сказав Енс.— У нас ще трохи лишилося в кошику. Нам вистачить.

— Звідки це у вас? — спитав я.

— З дому.

— Та воно ж досі зіпсувалося,— сказав я.— Ходімте поїсте гаряченького.

Але вони так і не погодилися.

— Думаю, ми обійдемося,— сказав Енс.

Тоді я пішов додому, попоїв, приніс ім у кошику і знову став кликати до себе.

— Дякуємо,— сказав він.— Гадаю, ми обійдемося.

Так я іх і покинув, коли вони посідали навпочіпки круг невеликого багаття, чекаючи бозна-чого.

Я знов подався додому. І все вони мені з думки не сходили, і той хлопець, що так шалено помчав конем. Більше ім його й не бачити. Чорти б його батькові, але я й не став би дорікати йому. Не за те, що він не схотів віддати свого коня, а за те, що вирвався від такого триклятого бевзя, як Енс.

Десь отак я тоді думав. Але ж чорти б його батькові, який не триклятий цей Енс, а чимось же він спонукає людей допомагати йому — навіть коли знаєш, що за хвильку сам же й картатимеш себе за цю дурість. Бо от не минуло й години після снідання, ще вже другого ранку, як приїхав Юстас Грімм, наймит Сноупсів, з двійком мулів і питає, де Енс.

— Вони ж з Енсом наче не зійшлися,— сказав я.

— Звісно,— сказав Юстас.— Вся затримка була за конем. Я так і сказав хазяйнові, він віддає цих мулів за п'ятдесят доларів, бо якби його дядько Флем утримав цих техаських коненят, яких мав, то Енс би ніколи...

— За конем? — перепитав я.— Енсів син забрав цього коня й рвонув учора ввечері, він уже напівдороги до Техасу, і Енс...

— Я й не знаю, хто його привів,— сказав Юстас.— Нікого я не бачив. Просто знайшов коня в стайні още вранці, коли прийшов нагодувати худобу, і сказав хазяйнові, і він звелів пригнати сюди мулів.

Ну, але тепер цього хлопця вони й у живі очі не побачать, це вже безперечно. Хіба, може, на різдво листівка від нього з Техасу прийде. І якби не зробив цього Джул, то зробив би я — це вже я йому завдячу. Чорти б його батькові, якщо Енс не вміє мани напускати на людей! Чорти б його батькові, якщо він не справжній проноза!

ВАРДАМАН

Тепер іх семero, ходять малими чорними колами.

— Дивися, Дарле,— кажу я.— Бачиш?

Він дивиться вгору. Ми бачимо, як вони описують малі чорні довгасті кола, самі непорушні.

— Учора було їх тільки четверо,— кажу я.

Тепер на клуні сиділо більш як четверо.

— Знаєш, що я зробив би, коли б він знову спробував сісти на підводу? — питаю я.

— І що ж ти зробив би? — питає Дарл.

— Не дав би на неї сісти,— кажу я.— І на Кеша теж.

Кеш хворий. Він лежить хворий на труні. Але моя мама — рибина.

— У Моттсоні треба буде дістати ліки,— каже тато.— Доведеться таки.

— Як тобі зараз, Кеше? — питає Дарл.

— Та нічого, не болить,— відказує Кеш.

— Хочеш, ми підмостимо вище? — питає Дарл.

Кеш зламав ногу. Він обидві ноги зламав. Тепер він лежить на труні, скручена ковдра в узголів'ї, а під коліна підсунуто поліняку.

— Мабуть, таки треба було залишити його в Армстіда,— каже тато.

Я ноги не зламав, і тато ні, і Дарл, а Кеш каже:

— Це просто через те, що трусить. Від цієї трясовиці воно натирається. А так не болить.

Джуел поїхав. Він на своєму коні ввечері поїхав.

— Це тому, що вона ж не хотіла, щоб ми були від когось залежні,— каже тато.— Бог свідок, я роблю все, що тільки в людській силі.

Чи це тому, що Джузелова мама — коняка, Дарле? — питаю я.

— Може, трішки мотузки поправити? — питає Дарл.

Ось чому Джузел і я залишилися в повітці, коли вона була на підводі, адже коні живуть у стайні, а я мусив весь час відганяти канюка від

— Та коли хочеш,— каже Кеш.

І Дьюї Делл ноги не зламала, і я теж. Кеш — мій брат.

Ми зупиняємося. Коли Дарл послаблює мотузку, Кеша знову кідає в піт. Він стискує зуби.

— Боляче? — питає Дарл.

— Ні, краще вже, як було,— стогне Кеш.

Дарл затягує мотузку по-старому. Кеш стискує зуби.

— Боляче? — питає він.

— Та нічого,— каже Кеш.

— Хочеш, щоб тато іхав повільніше? — питає Дарл.

— Ні,— каже Кеш.— Часу нема. Нічого, мені не болить.

— У Моттсоні таки дістанемо ліки,— каже тато.— Доведеться.

— Скажи йому, нехай рушає,— каже Кеш.

Ми рушаємо. Дьюї Делл нахиляється й витирає Кешеві лицє. Кеш — мій брат. Але Джузелова мама — коняка. Моя мама — рибина. Дарл каже, що коли ми знов дойдемо до річки, я зможу її побачити, а Дьюї Делл сказала: вона в труні, як вона могла звідти вибратись? Вона вибралась у воду крізь дірки, що я просвердлив, сказав я, і коли ми знов дойдемо до річки, я її побачу. Моя мама не в труні. Моя мама так не тхне. Моя мама — рибина.

— Ну й вигляд матимуть ці пироги, поки доберемося до Джефферсона,— каже Дарл.

Дьюї Делл не оглядається.

— Спробуй, може, продаси їх у Моттсоні,— каже Дарл.

— А коли ми до Моттсона приїдемо, Дарле? — питаю я.

— Завтра,— каже Дарл.— Якщо ці мули на потух не розспипляться. Сноупс, певне, тирсою їх годував.

— Навіщо їх тирсою годувати, Дарле? — питаю я.

— Дивись,— каже Дарл.— Бачиш?

Тепер їх дев'ятеро, описують малі довгасті чорні кола.

Коли ми підїжджаємо до підніжжя пагорба, тато зупиняє коней, і Дарл, Дьюї Делл і я злаємо. Кеш не може йти, бо він зламав ногу.

— Ну, гайдя! — каже тато на мулів.

Вони натежуються, підвода скрипить. Дарл, Дьюї Делл і я йдемо за підводою під гору. На вершині пагорба тато знову зупиняє підвodu, і ми сідаємо.

Тепер іх десятеро, описують на небі малі довгасті чорні кола

МОЗЛІ

Ненароком я підвів погляд і побачив, як вона заглядає у вітрину. Вона стояла віддалі від скла, ні на що, власне, не дивлячись, а просто повернувшись в цей бік голову і втупившись у мене відсутнім поглядом, немов якогось знаку дожидала. Коли я знову глянув, вона вже підходила до дверей.

На порозі вона так наче загаялась, як то з ними буває, але зрештою ввійшла. На голові, на самому тім'ї, в неї був солом'яний капелюшок з цукими крисами, у руках газетний згорток; я подумав, що у неї з четверть долара, ну щонайбільше — доллар, і що вона постоїть часину і потім, можливо, купити дешевого гребінця чи пляшечку туалетної води, що для негрів, тож я її якийсь час не займав, мені тільки впало в око, що вона гарненька, хоч понура й вугласта, і що у своїй клітчастій сукенній без косметики вона краще виглядає, аніж буде після того, коли врешті наважиться купити, що там надумала. Чи то хоча б скаже, чого потребує. Я зінав, що вона вже наважилася ще до того, як увійшла. Але не слід іх квапити. Тож я й далі робив своє, подумавши, що нехай Алберт її обслужить, коли вернеться від крана з водою¹, аж це він підходить до мене.

— Ця жінка,— сказав він.— Краще ви самі поцікавтесь, чого вона хоче.

— А що їй треба? — спитав я.

— Не знаю. З неї нічого не витягнеш. Краще самі обслужіть її.

Отож я зайшов за прилавок. Я побачив, що вона боса і стоїть собі спокійнісінько — очевидно, не первшина її. Вона пильно подивилась на мене, притискаючи згорток; очі у неї такі чорні, як мені ще ніколи не траплялося бачити, — нетутешня, це ясно. Не пригадую, щоб я її раніш у Моттсоні бачив.

— Я вас слухаю, — кажу до неї.

Вона все мовчить. Вступилася на мене, незмігло так. Потім оглянулася на людей біля води. Потім перевела погляд далі, у глибину аптеки.

— Вас цікавить що-небудь з туалету? — спитав я.— Чи вам ліки треба?

— Отож саме,— сказала вона.

І знову з осторогою оглянулася на людей. Я подумав, що мати чи хтось там послав її по яку-небудь жіночу мазанину, а вона соромиться попросити. Я розумів, що якби вона сама до цього вдавалася, колір обличчя був би гірший, вже не кажучи про те, що в її віці ранувато ще на цьому знатись. Просто ганьба, як вони себе калічать! Але ж мусиш мати це у продажу, інакше прогориш.

— Ага,— сказав я.— Ви що хотіли б? У нас є...

Вона знову на мене подивилась, немов просячи змовкнути, і знову вступилася в глибину аптеки.

— Може, краще там,— сказала вона.

— Добре,— погодився я. Треба ім трохи попускати, так воно швидше. Я пішов за нею в задню кімнату. Вона поклала руку на дверцята.— Там далі нічого немає, там ми ліки готуємо,— сказав я.— Отже, що ви потребуєте? — Вона завмерла й подивилась на мене. Немовби запнувшись обличчя скинула, отакі були очі. І вих очах і німа надія, і гірке

¹ В Америці аптеки торгають газованою водою.

бажання розчаруватись — усе разом. Але в неї були якісь прикроші, це вже безперечно. — Що з вами сталося? — спитав я. — Кажіть, що вам треба. Мені дуже ніколи.

Я не хотів її підганяти, але ж у нас тут з часом не так вільно, як там у них.

— Це по-жіночому, — сказала вона.

— Ага, — сказав я. — І це все? — Мені подумалось, що, може, вона молодша, ніж здається, і злякалася певних симптомів, чи, може, не ввійшло у неї в норму, як то буває у молоденьких жінок. — Де ваша ма-ма? — спитав я. — Хіба у вас немає мами?

— Вона там, на підводі, — сказала вона.

— То чому б вам з нею не порадитися, перше ніж брати якісь лі-ки? — спитав я. — Будь-яка жінка підказала б вам. — Вона подивилася на мене, а я на неї і спитав: — Скільки вам років?

— Сімнадцять, — відповіла вона.

— Ага, — сказав я. — Мені здалося, можливо, ви... — Вона пильно дивилася на мене. Але то в них усіх в очах буває такий вираз, ніби вік тут ні до чого, ніби вони зроду все на світі знають. — У вас як, регу-лярно чи нерегулярно це буває?

Вона одвела погляд, але не рухнулася.

— Так, — сказала вона. — Мабуть, що так. Так.

— Тобто як? — не зрозумів я. — Ви не знаєте? — Це злочин і гань-ба, але ж вони врешті-решт у когось таки купують! Вона стояла, не дивлячись на мене. — Вам треба, щоб воно припинилося? — спитав я. — У цьому справа?

— Ні, — сказала вона. — Не в цьому. Воно вже припинилося.

— Ну, тоді... — Голова її була ледь нахиlena, як то завжди у них, коли вони з чоловіками ведуться, — що й не збегнеш, куди за мить блискавка вдарить. — Ви незаміжня? — спитав я.

— Ні.

— А-а, — сказав я. — І скільки минуло відтоді, як воно у вас при-пинилося? Місяців з п'ять?

— Тільки два, — сказала вона.

— Що ж, у мене нема нічого такого, що ви могли б для цієї мети придбати, — сказав я. — Хіба що соску. І я вам раджу її купити, верну-тись додому й сказати татові, якщо ви його маєте, — нехай примусить декого заплатити за вашу шлюбну ліцензію. Більше нічого вам не потрібно?

Але вона все стояла, не дивлячись на мене.

— У мене є гроші, я заплачу, — сказала вона.

— Це ваші власні чи він сам здогадався вам дати?

— Він мені дав. Десять доларів. Він сказав, що цього вистачить.

— У моїй аптекі на це не вистачить ні тисячі доларів, ні десяти центів, — сказав я. — Послухайте моєї ради: ідьте додому і признайтесь своєму татові чи братам, якщо вони у вас є, або першому-лішому чо-ловікові, якого зустрінете дорогою.

Але вона не рухалася.

— Лейф сказав, що я зможу це дістати в аптекі. Він сказав, щоб я пообіцяла, що ні він, ні я ніколи нікому не викажемо, що ви нам продаємо.

— А я хочу, щоб ваш дорогенький Лейф сам по це пришов, ось чого я хочу. Тоді моя думка про нього, можливо, трохи зміниться на краще. А ви можете вертатися додому й передати йому, що я сказав, — якщо тільки він зараз не на півдорозі до Техасу, в чому я не маю сум-ніву. Я — шанований аптекар, я тримаю аптеку й виховав родину і був членом парafії в цьому місті п'ятдесят шість років. Я б і сам вашим рідним розповів, якби знов, хто вони.

Тепер вона дивилася на мене, в очах був той самий відсутній по-гляд, що й тоді, коли я вперше побачив її через вітрину.

— Я ж не знала, — сказала вона. — Він мені казав, що я зможу

дістати що-небудь таке в аптекі. Він казав, що, може, мені не схочуть продати, але якщо я матиму десять доларів і пообіцяю, що ніколи нікому не викажу...

— Він не цю аптеку мав на увазі,— сказав я.— А якщо цю і якщо називав мое ім'я, нехай доведе. А ні, то я заявлю на нього в суд і він відповість, як того закон вимагає, можете так йому й переказати.

— Можливо, в іншій аптекі продадуть,— сказала вона.

— Мене це не стосується. Щодо мене, то...— Цю мить я глянув на неї. Тяжкувато їм живеться — інколи хлопець... Якщо взагалі можна чимось виправдати гріх, хоч я вважаю, що таки не можна. Та я те скажати, що життя ж і не повинно бути легким, бо тоді люди забудуть про чесноти й перестануть помирати.— Послухайте,— сказав я.— Викиньте все це з голови. Все, що ви маєте, це від бога, навіть коли він дияволом скористувався для цієї мети, тож нехай бог сам і позбавить вас цього, коли така буде його воля. Верніться до свого Лейфа з цими десятьма доларами й вийдіть за нього заміж.

— Лейф сказав, я зможу що-небудь дістати в аптекі,— повторила вона.

— То йдіть собі й діставайте,— сказав я.— Тут ви цього не дістанете.

Вона вийшла з тим своїм згортком, ледь човгаючи ногами по підлозі. На порозі вона знову загаялася. Крізь вітрину я бачив, як вона подалася вулицею.

Решту я знаю зі слів Алберта. Він розповів, що підвода зупинилася перед Грамметовою крамницею залізних виробів, а дами з'юрмились там і сяд на вулиці, прикладаючи хусточки до носів, тоді як дядьки й хлопчіс'ка, в кого носи загартованіші, поставали навколо підводи й слухали, як поліцейський торгується з незнайомцем. То був високий кощавий чолов'яга, він сидів на підводі й твердив, що вулиця — громадське місце і що він має на неї такі самі права, як і будь-хто інший, а поліцейський наказував йому пройдіжати, людям це неможливо витримати. Трупові було вже вісім днів, казав Алберт. Вони приїхали з якогось закутку в Йокнапатофській округі і волочать цього трупа до Джефферсона. Досі він уже, певне, перетворився на шматок перегнилого сиру серед мурашника, а ця ікня фіра, казав Алберт, ось-ось могла розвалитися — ще до того, як вони з міста вийдуть, чого й побоювалися люди, — ця підвода, на якій стояла саморобна домовина, а на постелений поверх ней ковдрі лежав молодик з поламаною ногою, а батько й малій хлопчик сиділи на передку, і оце їх поліцейський силкувався спровадити з міста.

— Таж вулиця громадська,— каже той іхній старий.— І ми можемо тут зупинитися, щоб купити дещо, як усі інші люди. Гроші у нас є, ми заплатимо, закон не забороняє витрачати гроші, де хотіть.

Вони зупинилися купити трохи цементу. Другий його син був у Грамметовій крамниці й умовляв хазяїна розпакувати мішок і продати цементу на десять центів. Граммет кінець кінцем погодився, аби лиши його здихатися. Вони хотіли тим цементом якось зафіксувати молодикові поламану ногу.

— Та ви ж його в могилу зведете,— сказав поліцейський.— Через вас він без ноги зостанеться. Краще відвезіть його до лікаря, а небіжчика якомога швидше поховайте. Вас же можна посадити в тюрму за те, що ви створюєте загрозу для здоров'я людей!

— Ми робимо все що можемо,— відповів той старий. І став розсунувати довжелезну історію, як вони мусили чекати, пски вернеться підвода, і як зміло моста, і як вони добиралися вісім миль до іншого мосту, але той так само занесло, тож вони вернулися назад і перебиралися вбірд, а мули потопились, і як вони дістали інших мулів і тоді вивили, що дорогу розмило, і довелося їм пробиратися через Моттсон, аж нарешті повернувся хлопець з цементом і звелів йому замовкнути.

— За хвилину ми поїдемо,— сказав він поліцейському.

— Ми нікому не хочемо заважати,— додав батько.

— Відвезіть цього хлопця до лікаря,— сказав поліцейський хлопець з цементом.

— Та йому нічого такого нема,— відказав той.

— Не подумайте, що ми такі вже твердошкірі,— сказав поліцейський.— Але ж ви самі, гадаю, розумієте...

— Авжеж,— погодився той.— Ми від'їдемо, як тільки повернеться Дьюї Делл. Вона пішла віднести згорток.

Так вони й стояли серед людського гурту, що, тримаючись ледь остроні, затискав носи хусточками, поки повернулася дівчина з газетним згортком.

— Ідьмо,— сказав цементник,— ми й так багато часу згаяли.

І вони посідали на підводу й поїхали. А той сморід не відпускав мене й тоді, коли я пішов вечеряти. І коли наступного дня ми з нашим поліцейським зустрілись, я й кажу:

— Нанюхалися?

— Гадаю, вони вже у Джейферсоні,— сказав він.

— Або в тюрмі. Але, дякувати богові, це не наша тюрма.

— І то правда,— погодився він.

ДАРЛ

— Ось тут буде зручно,— каже тато. Він зупиняє мулів, сидить і дивиться на той будинок,— Звідти можна води принести.

— Добре,— кажу я.— Доведеться тобі, Дьюї Делл, попросити у них відро.

— Бог свідок,— каже тато.— Не хотів би я бути залежним від когось, бог свідок.

Якщо побачиш велику бляшанку, то захопи,— кажу я. Дьюї Делл злазить з підводи, згорток усе в ней в руках.— Так і не вдалося продати пироги у Моттсоні,— кажу я.

Життя наше розчиняється у безвітрій безгучності, втомливо повторюються втомливі рухи, відлуння споконвічних примусів, хоч нічия рука не смикає нас за шворку, а при заході сонця нас проймає шалом, руки наші неживі, як у маріонеток. Кеш зламав ногу, тепер з пов'язки витрушується тирса. Життя з його витікає вкупі з кров'ю.

— Не хотів би я бути залежним,— каже тато.— Бог свідок.

— Тоді йди сам принеси води,— кажу я.— Он у Кешевім капелюсі.

Дьюї Делл вертається з якимось чоловіком. Він залишається, а вона йде далі; постоявши трохи, він повернувся до будинку, став на ганку й дивиться на нас.

— Краще його не знімати,— каже тато.— Тут і зробимо.

— Хочеш, щоб ми тебе зняли, Кеше? — питую я.

— Хіба ми завтра не доберемося до Джейферсона? — каже він. У його погляді до нас запитання, зосередженість і смуток.— Я можу витерпіти.

— Тобі ж полегшає,— каже тато.— Вони тоді не терпимуться так.

— Я витерплю,— каже Кеш.— Це тільки зайва затримка.

— Але ми вже купили цементу,— каже тато.

— Я міг би витерпіти,— каже Кеш.— Тож тільки один день. Нема про що й говорити.— Він дивиться на нас, на схудлому й посіріому обличчі виступають самі очі, такі запитливі.— Пронесе й так,— каже він.

— Але ми його вже купили,— заперечує тато.

Я розбивтую цемент у бляшанці, закручуючи мляву воду в густі зеленаві завитки. Підношу бляшанку до підводи, щоб Кешеві було видно. Він лежить горілиць, на тлі неба його тонкий обрис, аскетичний і задумливий.

— Так буде добре? — питую я.

— Не додавай багато води, воно не візьме,— каже він.

— Хіба це забагато?

— Може, трохи піску досип,— каже він.— Таж тільки один день. Мені зовсім не болить.

Вардаман вертається туди, де ми проїхали через потічок, і приносить піску. Потім повільно висипає його у ту густу бовтянку в бляшанці. Я знову підходжу до підводи.

— Тепер добре?

— Та вже,— каже Кеш.— Але я потерпів би. Вона мені не болить. Ми зімнемо пов'язку й неквапливо заливамо ногу цементом.

— Дивіться, щоб труни не забризкало,— каже Кеш.

— Авжеж,— кажу я.

Дьюї Делл відриває клаптик від свого газетного згортку й витирає розчин, що капає на труну з Кешової ноги.

— Ну як воно тобі?

— Та добре,— каже Кеш.— Холодить. Добре.

— Якщо тільки це поможе,— каже тато.— Ти вже пробач мені. Я теж про це не подумав, як і ти.

— Нічого, добре,— каже Кеш.

Якби тільки змога розчинитися в часі. Це було б чудово. Було б чудово, якби розчинитися в часі.

Ми знову накладаємо пов'язку, обмотуємо шворкою, стягуємо її дужче, цемент застигає на шворці густими зеленавими напливами. Кеш дивиться на нас глибоким запитливим поглядом.

— Так буде міцніше,— кажу я.

— Ага,— відповідає Кеш.— Дякую.

Ми обертаємося на підводі й стежимо за ним. Він підходить до нас дорогою, спина здерев'яніла, обличчя теж, самі лише ноги живі. Він підходить без жодного слова,— очі бліді й посуворілі, обличчя видовжене й понуре,— і сідає на підвodu.

— Далі пагорб,— каже тато.— Вам, мабуть, краще злізти й пройти пішака.

ВАРДАМАН

Дарл, Джуел, Дьюї Делл і я піднімаємося за підвodoю на пагорб. Джуел повернувся. Він прийшов по дорозі й заліз на підвodu. Пішки прийшов. Нема вже у Джуела коня. Джуел мій брат. Кеш мій брат. У Кеша зламана нога. Ми закріпили йому ногу, щоб не боліла. Кеш мій брат. Джуел теж мій брат, але він не зламав ноги.

Тепер іх п'ятеро, вони описують малі довгасті чорні кола.

— А де вони вночі, Дарле? — питают я.— Коли ми ночуємо в клуні, то вони де?

Пагорб упирається в саме небо. Потім з-за пагорба вигулькує сонце, і мули, підвoda й тато рухаються просто на нього. Коли дивишся на них, аж очі ріже, як вони так ідуть просто на сонце. У Джейферсоні в крамниці він стоїть на рейках у вітрині такий червоний. Рейки раз у раз зблискують, коли він ходить колами. Так Дьюї Делл каже.

Але сьогодні я вже побачу, де вони ночують, коли ми в клуні.

ДАРЛ

— Джуеле,— питают я,— чий ти син?

Від клуні тягне вітром, тож ми поклали її під яблунею, і місячне світло з яблуні ряботить на довгі дрімотні дошки, з-поміж яких вряди-годи пробивається цяткуватими спалахами її загадкове бурмотіння. Я покликав Вардамана, щоб послухав. Коли ми підійшли, з труни скочила кішка й майнула в тінь, кітіг і очі у неї сріблясті.

— Твою матір'ю була коняка, а хто твій батько, Джуеле?

— Ти, бісів базікало!

— Не обзвивай мене,— кажу я.

— Чортів базік!

— Не обзвив мене так, Джуеле.

У місячному свіtlі його очі немов кlapті білого паперу, наліплені на довгастий мяч регбі.

Після вечеpі Кеш починає потіти.

— Щось наче пече,— каже він.— Мабуть, тому, що сонце на неї ввесь день шпарило.

— Хочеш, водою поллємо? — питаемо ми.— Може, полегшає.

— Зробіть таку ласку,— сказав Кеш.— Сонце на неї шпарило, мабуть, тому. І як це я раніш не здогадався, щоб її прикрили.

— Це нам треба було здогадатися,— сказали ми.— Ти не міг цього передбачити.

— Я й не помітив, коли вона перегрілася,— сказав Кеш.— Мені треба було раніше звернути увагу.

Оточ ми облили ногу водою. Здавалось, нога у нього під цементом була спечена.

— Тепер краще? — спитали ми.

— Дякую,— сказав Кеш.— Тепер добре.

Дьюї Делл обтирає йому обличчя крайчиком сукні.

— Якби ти трохи заснув,— кажемо ми.

— Само собою,— відповів Кеш.— Щиро дякую. Так добре стало.

Джуеле, кажу я. Хто був твій батько, Джуеле?

Хай тобі біс! Хай тобі біс!

ВАРДАМАН

Вона під яблунею, а ми з Дарлом ідемо в місячному свіtlі, і кішка скакує й біжить, і ми чуємо, як вона щось мимрить там усередині.

— Чуш? — питает Дарл.— Вухо приклади.

Я прикладав вухо й почув її. Тільки не дотямив, що вона каже.

— Шо вона каже, Дарле? — питают я.— І з ким вона розмовляє?

— Вона з богом розмовляє,— відказує Дарл.— Просить, щоб допоміг їй.

— А чого вона від нього хоче? — питают я.

— Хоче, щоб він сковав її від людського зору,— відказує Дарл.

— Чому вона хоче, щоб він сковав її від людського зору, Дарле?

— Бо тоді вона лежатиме у спокой,— каже Дарл.

— А чому вона хоче лежати у спокой, Дарле?

— Слухай,— каже Дарл. Ми чуємо її. Ми чуємо, як вона повертається набік.— Слухай,— каже Дарл.

— Вона повернулася,— кажу я.— Вона на мене дивиться крізь дошки.

— Авжеж,— погоджується Дарл.

— Як вона може бачити крізь дошки, Дарле?

— Ходім,— каже Дарл.— Ми не повинні її тривожити. Ходім.

— Вона сюди не може бачити, бо дірки згори;— кажу я.— Як же вона бачить, Дарле?

— Ходім заглянемо до Кеша,— каже Дарл.

I я щось побачив, а що — Дьюї Делл не веліла нікому говорити.

Кешеві ноги болить. Сьогодні надвечір ми закріпили йому ногу, а вона знов у нього болить, і він мусить лежати. Ми обливаемо ту ногу водою, тоді йому легшає.

— Мені добре,— каже Кеш.— Дякую вам.

— Спробуй трохи заснути,— кажемо ми.

— Мені добре,— каже Кеш.— Дякую вам.

A я щось побачив, а що — Дьюї Делл не веліла нікому говорити. Це не тата стосується, і не Кеша, і не Джуела, і не Дьюї Делл, і не мене.

Ми з Дьюї Делл спатимемо на сіннику. Це на задньому ганку, нам звідти видно клуню, місяць освітлює половину сінника, і ми будемо до

половини на білому, а від половини на чорному, світло місяця падатиме нам на ноги. А потім я піду подивитись, де вони ночують, коли ми у клуні. Сьогодні ми не в клуні, але клуню мені видно, тож я хочу побачити, де вони ночують.

Ми лежимо на сіннику, ноги наші в місячному свіtlі.

— Диви,— кажу я,— у мене ноги чорні. І в тебе теж.

— Спи,— каже Дьюї Делл.

Джефферсон так далеко.

— Дьюї Делл.

— Що?

— Тепер же не різдво, то звідки він там буде?

Він ходить раз у раз по колу, рейки зблискують. Рейки зблискують круг за кругом.

— Щó там буде?

— Той поїзд. У вітрині.

— Та спи вже. Завтра побачиш, чи він там є.

Може, Санта Клаус не знатиме, що вони міські хлопчаки.

— Дьюї Делл.

— Та спи вже. Він не дозволить, щоб котрийсь міський хлопчик його забрав.

Він у вітрині був, червоний, на рейках, і рейки зблискували коло за колом. Мені аж серце тъхнуло. А потім показалися тато, Джул, Дарл і хлопець містера Джілспая. Ноги того хлопця видніли з-під нічної сорочки. Коли він входить у місячний промінь, ноги його пухнасті. Вони йдуть довкола будинку до яблуні.

— Чого ім треба, Дьюї Делл?

Вони обходять будинок і до яблуні.

— Я чую від неї запах,— кажу я.— Ти теж?

— Ціль,— каже Дьюї Делл.— Це вітер перемінився. Спи.

А я таки хочу дізнатися, де вони ночують. Четверо з'являються з-за будинку, йдуть через двір, освітлені місяцем, вона у них на плечах. Вони несуть її до клуні, місяць рівно й спокійно світить на неї. Потім вони повертаються і йдуть назад до будинку. Поки вони йшли в місячному свіtlі, ноги того Джілспайового хлопця були пелехаті. А потім я почекав і озвався: «Дьюї Делл», і ще почекав і тоді пішов дізнаватися, де вони ночують, і побачив щось, про що Дьюї Делл нікому не веліла говорити.

ДАРЛ

Він так наче з темряви зродився проти темних дверей, тільки-но спалахнуло — худий, мов верховий кінь, у самій нічній сорочці. Він зіскакує на землю, на обличчі вираз лютої невіри. Мене він побачив, навіть не обернувшись головою й не повівши очима, в яких відблискував той спалах, як два маленьких смолоскипи.

— Ходім,— каже він, зіскакуючи вниз схилом, що веде до клуні.

За хвильку він уже біжить, сріблястий під місячним свіtlом, потім вистрибує з нього, як пласка бляшана фігурка на тлі раптового й безгучного вибуху, коли вся покрівля клуні скоплюється вогнем, наче там повно пороху. Виразно проступає передня стіна, стіжкуватий фасад з прямокутним дверним отвором, в якому видніє на кобилиці приземкуватий обрис труни, схожої на кубістичного жука. Позад мене з хати вибігають тато, Джілспай, його син Мак, Дьюї Делл і Вардаман.

Він зупиняється перед труною, нахиляється, дивиться на мене, обличчя розлючене. Угорі розкотисто гоготить полум'я, на нас тягне прохолодою, вітерець ще зовсім не гарячий, і жменя полови раптом знімається й вихором летить вподовж стійла, де кричить кінь.

— Швидко,— гукаю я,— коні!

Він ще хвильку втуплений у мене, потім дивиться на покрівлю і враз кидається до стійла, звідки чути коня. Кінь шарпається й копає,

удари копит вриваються в тріскотіння вогню — це наче довжелезний поїзд гуркоче нескінченою естакадою. Повз мене пробігають батько й син Джілспай, нічні сорочки у них до колін, вони верещать, голоси їхні тонкі й високі, вигуки безглузді й заразом такі дикі й скорботні: «...корова... стійло...» Нічна сорочка Джілспая випинається перед ним у проптязі, роздимається круг волохатих стегон.

Двері до стійла захряпнулися. Джуел гепає в них задом, вони відчиняються, він вибігає пригнувшись, кожен м'яз під одежею напружений, він тягне коня за голову. Кінь у цьому жахтінні дико поводить очима, що тихо й миготливо горять опаловим вогнем; м'язи його пружно ходять, коли він закидає голову, відриваючи Джуела від землі. Той усе тягне коня, повільно й моторошно, потім знов люто бликає на мене через плече. Клуня вже в них позаду, кінь і далі прукається й рветься назад до дверей, аж це повз мене пробігає Джілспай-батько зовсім голий, його нічна сорочка напнута мулові на голову, він лупить очамрілого коня, щоб той швидше відступив за двері.

Бігом повертається Джуел, знов зиркає всередину на труну. Але не спиняється.

— Де корова? — вигукує він на бігу.

Я кидаюся за ним. У стійлі Мак вовтузиться з другим мулом. Коли голова мула обертається до полум'я, я бачу, що й він дико поводить очима, тільки не шарпається. Він просто стоїть, через плече стежить за Маком, і б'є задніми ногами, коли той пробує підступити. Мак озирається до нас, очі його й рот — три округлі дірки на обличці, ластовиння на ньому, як горох на тарілці. Голос у нього тоненький, писклявий, лункий.

— Я не подужаю...

Слова з його уст наче несуться кудись геть далеко, звідки повертаються до нас, зовсім вичерпані відстанню. Поруч прослизає Джуел, мул крутанувся й хвилює копитом, але Джуел уже в нього біля голови. Я нахилююсь Макові до вуха:

— Сороочку. На голову.

Мак вилупився на мене. Тоді зриває нічну сорочку, накидає на голову мула, і той зразу впокорюється. Джуел верещить до Мака:

— Корова? Де корова?

— Останнє стійло, ззаду! — кричить Мак.

Корова стежить, як ми входимо. Вона забилася в куток, голову скшила, все ще жує, хоч і поспіхом. Але з місця ані руш. Джуел виждає, дивлячись угору, і раптом ми бачимо, як усе піддашає наче зникає. Воно стає суцільним полум'ям, дощ дрібних іскор шугає вниз. Джуел оглядається. Ззаду, під коритом, триніжка, щоб доїти. Він хапає й бехає нею у задню стіну. Вибиває одну дошку, другу, третю, уламки м'я розкидаємо. Поки триває вовтузня у виломі, на нас щось навалюється ззаду. Це корова, одним свистячим видихом вона проривається межі намі в отвір, вискакує в осяянє спалахами подвір'я, хвіст її задертий вгору й рівний, мов швабра, прикріплена до хребта.

Джуел вертається в клуню.

— Гей,— гукаю я,— Джуеле! — Я хапаю його, він струшує мою руку.— Дурню,— кажу я,— хіба не бачиш, що тудою не вийдеш? — Протік виглядає так, як промінь прожектора під дощем.— Ходім,— кажу я,— осюди.

Коли ми вилізли крізь отвір, він шарпнувся бігти.

— Джуеле! — гукаю я, здоганяючи.

Він кидається навколо клуні. Поки я надбіг, він уже біля другого її боку, на тлі яскравого полум'я це фігурка, вирізана з бляхи. Тато й Джілспай із сином трохи поодаль, дивляється на клуню, всю рожеву проти навколошної темряви, бо ж місяць на часину склався.

— Схопіть його! — гукаю я.— Зупиніть!

Коли я добігаю до дверей, він борюкається з Джілспаем. Один як скіпка, у самій близні, другий зовсім голяка. Вони наче зійшли

з грецького фризу, виокремлені з реальності червоним блиском. Перш ніж я наспів, Джул відштовхнув Джілспай на землю, крутнувся й вскочив у клуню.

Богом тепер гуготить цілком мирно, як от річка шумить. Пройма дверей на очах у нас тане, ми дивимось через неї, як Джул, пригнувшись, підбігає до заднього кінця труни й нахиляється над нею. На мить він оглядається на нас крізь зливу пломенистого сіна, подібну до штори з вогненних намистин, і я вгадую, що губи його промовляють моє ім'я.

— Джулел! — гукає Дьюї Делл.— Джулел!

Тепер мені здається, що я вже хвилин п'ять чую, як її голос набирає сили, як вона задихається й пробує випручатись, а тато з Маком тримають її, і вона все кричить:

— Джулел! Джулел!

Але він на нас більше не дивиться. Плечі його напружаються, коли він береться за труну, підімає один кінець її і спускає з кобилиці. Труна затуляє його собою, сама неймовірно довга,— мені аж не віриться, що Едді Бандрен потребувала стільки місяця, щоб укластися. Ще хвильку труна стоїть сторч, а іскри шугають по ній гамузом, немов їх викрещує сам доторк до труни. Потім вона хилиться вперед, дедалі швидше, і полишає Джуела беззахисним перед дощем іскор, яких щораз більше спильється на нього, аж він опиняється в тоненькому вогняному ореолі. Не зупиняючись, труна перевертється і знов стає дуба, застигає так, тоді поволі проривається крізь запону вогню. Цього разу Джул верхи на ній, він припав до труни, поки вона не бебехає на землю, кидаючи Джуела вперед, у повітря. Тоді Мак підскакує туди, звідки чути дух підгорілого м'яса, і ляскає по малинових в обводі дірках, що мов квіти розціцьковують Джулеву сорочку.

ВАРДАМАН

Коли я пішов пошукати, де вони ночують, я щось побачив. Усі казали:

— Де Дарл? Куди подівся Дарл?

Її віднесли назад під яблуню.

Клуня ще червоніла, але це вже була не клуня. Стінні осіли, і тільки червінь вихристо здіймалася вгору. Вся клуня вихристими розжареними клаптиками пішла в небо, до зірок, аж самі зірки мусили розстутися.

А Кеш тоді ще не спав. Він крутів головою з боку на бік, обличчя його зросив піт.

— Хочеш, ми ще трошки поллемо її водою, Кеше? — спитала Дьюї Делл.

Нога Кешева почорніла. Ми посвітили лампою й оглянули його ногу, там, де вона була чорна.

— У тебе нога, як у негра, Кеше,— сказав я.

— Мабуть, доведеться це все збити з ноги,— сказав тато.

— Якої негоди ви це на нього наліпили? — спитав містер Джілспай.

— Я гадав таким способом закріпити її,— сказав тато.— Я тільки хотів допомогти йому.

Вони взяли пласку залізячку й молоток. Дьюї Делл тримала лампу. Бити довелося ще й як дуже. А потім Кеш заснув.

— Він спить,— сказав я.— Йому не боляче, поки він спить.

На нозі оте тільки потріскало. Воно все не хотіло злазити.

— Разом з шкуркою зніметься,— сказав містер Джілспай.— Якої негоди ви це йому наліпили? Невже ніхто з вас не дотяминув, що ногу спершу треба жиром змастити?

— Я тільки хотів допомогти йому,— сказав тато.— Це Дарл накладав.

— Де ж Дарл? — спитали всі.

— Невже ні у кого з вас на щось більше розуму не стало? — дивувався містер Джайлспай. — Я думав, бодай він розумніший.

Джуел лежав долілиць. Спина у нього вся була червона. Дьюї Делл помастила її ліками. Ліки зробили з масла й сажі, щоб опіки зняти. Тепер спина стала чорна.

— Тобі ж не болить, Джуел? — спитав я. — У тебе спина, як у негра, Джуеле.

У Кеша нога, як у негра. Потім оте таки збили. З ноги Кеша засосилася кров.

— Іди лягай, — сказала Дьюї Делл. — Тобі треба спати.

— Де ж Дарл? — питали всі.

Він під яблунею, з нею, лежить зверху. Це він щоб кішка туди не вернулася. Я спитав:

— Ти від кішки її стережеш, Дарле?

По ньому переливалося місячне світло. На ній воно лежало непорушно, а Дарла просто посмугувало.

— Не треба плакати, — сказав я. — Джуел її витяг. Не треба, Дарле.

Клуня й досі червоніє. Спершу вона була ще червоніша. Потім по-лум'я завихрилось угору, а зірки відступилися вбік, але не попадали. Мені від цього серце заболіло, як ото думаючи про поїзд.

Коли я пішов пошукувати, де вони ноочують, я щось побачив, але Дьюї Делл не веліла нікому про це говорити.

ДАРЛ

Починають з'являтися вивіски: аптека, одяг, патентовані ліки, гаряжі й кав'ярні; миль на дорожковазах раз у раз стає все менше: «3 мл», «2 мл». На вершині пагорба ми знову сідаємо на підводу й бачимо, як низько й пласко стелеться дим у безвітряний день, наче зовсім непорушний.

— Це вже приїхали, Дарле? — питает Вардаман. — Це Джейферсон?

Він теж схуд, на його виснаженому обличчі, як і у нас, напруженість й задума.

— Еге ж, — відказую я.

Він підводить голову й дивиться в небо. Вони зависають там, у височині, дедалі вужчими колами, як той дим, маючи якусь подобу форми й мети, хоч ніщо не вказує на рух вперед, чи то назад. Ми знов сідаємо на підводу, де на труні лежить Кеш, біля його ніг скалки цементу. Знеселені мули з рипом і дзвяжотом спускаються з пагорба.

— До лікаря його треба, — каже тато. — Мабуть, таки доведеться.

Джуелова сорочка на спині, там, де вона доторкається до тіла, у чорних масних плямах. Життя ж виникло у долинах. А на пагорби його піднесли вічні страхи, вічні пристрасті, вічні розпуки. Ось через що треба пішки сходити на пагорб — щоб звідти можна було з'їхати донизу.

Дьюї Делл сидить на передку, на колінах у неї газетний згорток. Біля підніжжя пагорба, де обабіч дороги близько підступають дерева, вона починає поглядати то в один бік, то в другий. Нарешті вона каже:

— Мені треба злізти.

Тато дивиться на неї, на його знеможенному виду вираз незмивної похмурої досади. Він не зупиняє мулів.

— А це чого?

— У кущі мені треба, — каже Дьюї Делл.

Він не зупиняє мулів.

— Не можеш поочекати, поки приїдемо до міста? Ще якась миля, не більше.

— Зупини, — каже Дьюї Делл. — Мені в кущі треба.

Тато зупиняється посеред дороги, і ми дивимось, як Дьюї Делл злазить з підводи, прихопивши й згорток. На нас вона не оглядається,

— Навіщо пироги з собою береш? — питаю я. — Ніде вони тут не дінуться.

Вона спускає ноги, а на нас і не гляне.

— Відки тій знати, куди там іти, якщо дотерпіть до міста? — каже Вардаман. — Куди б ти пішла в місті, Дьюї Делл?

Прихопивши згорток, вона зникає поміж дерев та кущів.

— Тільки не барись, — каже тато. — Нам нема коли. — Вона не відповідає. У заростях затихло. — Треба було зробити, як радили Армстід і Джілспай, — сповістити в місто, аби викопали могилу й усе приготували, — каже він.

— То чого ж ти не сповістив? — питаю я. — Міг би й подзвонити.

— А навіщо? — питає Джуел. — Хіба це такий у біса великий клопіт — яму викопати?

На пагорб виїжджає машина. Вона дає сигнал і сповільнює швидкість. Потім повільно об'їжджає узбіччям дороги, правими колесами заривається в канаву, але вибирається і їде далі. Вардаман стежить за нею, поки вона не зникає вдалечині.

— Ще довго, Дарле? — питає він.

— Уже ні, — відказую я.

— Треба було це зробити, — каже тато. — Тільки я не хочу від когось бути залежним, хіба що то її кревні.

— Та який це у біса великий клопіт — ту паршиву яму викопати! — каже Джуел.

— Не говори так непоштіво про її могилу, — каже тато. — Поняття ви не маєте, що це таке. Ви ніколи її по-широму не любили, аніхто з вас.

Джуел не відповідає. Він сидить, трохи цупко випростаний, вигинаючи спину, щоб не доторкатися сорочки. Побагровіле підборіддя випнуте.

Повертається Дьюї Делл. Ми бачимо, як вона з'являється з-за кущів, згорток усе так само в руках, вилазить на підводу. Тепер на ній недільна сукня, намисто, туфлі й панчохи.

— А я ж наче велів тобі цю одежу вдома залишити, — каже тато.

Вона не відповідає і не дивиться на нас. Просто кладе на підводу згорток і сідає сама. Ми рушаємо.

— Скільки ще пагорбів, Дарле? — питає Вардаман.

— Тільки один, — кажу я. — Наступний буде вже перед самим містом.

Пісок на пагорбі рудий, по обидва боки низкою негритянські хатини, над головою тягнуться телефонні дроти, з-пода дерев проглядають дзигарі на будинку окружної управи. Колеса шурхотять по піску ледь чутно, наче сама земля хоче утіїти наш в'їзд у місто. Тільки-но дорога починаєйти під гору, ми знову злазимо з підводи.

Ми ступаємо за підводою, за шурхітливими колесами, минаємо хатини, де з порогів раптом виринають білоокі обличчя. Чути збуджені голоси. Джуел крутиє головою з боку в бок, потім дивиться вперед, і мені відки, як вуха його від люті ще більш багряніють. Попереду край дороги йдуть троє негрів, ще кілька кроків далі — якийсь білій. Коли ми випереджуємо негрів, вони вражено оглядаються, на обличчях мимовільна відраза.

— Господи, — каже один з них, — що це тут на підводі?

Джуел спалахує.

— Сучий син! — сичить він.

Тепер він уже лице в лиці з білим, той зупиняється. А Джуел наче осліп, бо кідається на білого.

— Дарле! — каже Кеш з підводи.

Я хапаю Джуела. Білій відступає на крок, лицез його ще розслаблене, потім він увесь напружився, зціпив зуби. Джуел зависає над ним, щелепи аж побіліли.

— Що ти сказав? — питає білій.

— Послухайте,— кажу я.— Він нічого такого не мав на думці, пане. Джуел,— кажу я.

Коли я доторкаюсь до нього, він замахується на білого. Я хапаю його за руку, ми борюкаємось. Джуел ні разу й не глянув на мене. Він пробує випрутити руку. Рaptom я бачу — в руці у білого розкритий ніж.

— Не треба, пане! — кажу я.— Я ж його тримаю, пане. Джуел!

— Думає, що як він бісів городянин... — каже Джуел захекано, борсаючись зі мною.— Сучий син.

Білий зрухнувся. Він насуває ближче, стежить за Джуелом, ножака в руці.

— Ніхто не сміє так мене обзвивати,— каже він.

Тато зліз із підводи. Дьюї Делл теж тримає Джуела, підштовхує до тата. Я пускаю його і обертаюсь до незнайомця.

— Страйвайте,— кажу я.— Він нічого лихого не мав на думці. Він хворий, вчора ввечері опікся на пожежі, він не при собі.

— Пожежа чи ні, а я нікому не дозволю так мене обзвивати,— каже незнайомець.

— Йому причулося, наче ви щось до нього сказали,— кажу я.

— Нічого я йому не казав. Я його вперше в житті бачу.

— Ради бога,— каже тато.— Ради бога.

— Я знаю,— кажу я.— Нічого він такого не хотів. Він забере свої слова назад.

— Нехай тоді забере.

— Сховайте ножа, і він це зробить.

Незнайомець дивиться на мене. Дивиться на Джуела. Джуел уже стих.

— Сховайте ножа,— кажу я.

Чоловік ховає ножа.

— Ради бога,— каже тато.— Ради бога.

— Скажи йому, що ти нічого такого не хотів, Джуеле,— кажу я.

— Мені здалося, наче він щось сказав,— каже Джуел.— А як він...

— Мовчи,— кажу я.— Скажи, що ти нічого такого не хотів.

— Я не хотів,— каже Джуел.

— Тож-бо дивись,— каже незнайомець.— Обзвивати мене...

— Гадаєте, він злякався? — кажу я.

— Я нічого не казав,— незнайомець дивиться на мене.

— Гляди, щоб і в думках такого не мав,— каже Джуел.

— Заткнися,— кажу я.— Ідьмо. Підтягни віжки, тату.

Підвода рушає. Незнайомець стоїть, не спускає з нас очей. Джуел не оглядається.

— Джуел йому показав би,— каже Вардаман.

Ми виїжджаємо на узгірок, де починається вулиця, машини так і снують взад-вперед, мули витягають підвodu нагору, на саму вулицю. Тато притримує їх. Вулиця стелеться далі, виходить на Майдан, де перед будинком округної управи пам'ятник. Ми знову сідаємо, перехожі одвертаються все з тим самим виразом, знайомим нам усім,— тільки Джуел не сідає. Він іде пішки, навіть коли підвoda знову рушає.

— Залазь, Джуеле,— кажу я.— Сідай. Забираймося звідси.

Але він не сідає. Підвoda вже рушила, а він тоді ставить ногу на спицу заднього колеса, рукою хапається за стовпець борту, колесо обертається під його підошвою, він закидає другу ногу і вмощується навпочіпки, дивлячись просто вперед, непорушний, худий, з дерев'яною спиною, неначе вирізаний з пласкої деревини.

КЕШ

Іншої ради не було. Або запоторити його у Джексон, або Джайлс-пай подав би на нас позов, він же якимось чином довідався, що це Дарл підпалив. Не знаю як, але довідався. Вардаман бачив, тільки ж він божиться, що нікому не говорив, крім Дьюї Делл, і та звеліла йому

нікому не говорити. Але Джілспай довідався. Він однаково б рано чи пізно запідозрів. Уже тієї ж ночі він міг би помітити, якби простежив за поведінкою Дарла.

Оточ тато сказав:

— Іншої ради, здається, немає.

А Джуел тоді:

— Хочеш зараз його впорати?

— Впорати? — перепитав тато.

— Схопити й зв'язати,— повторив Джуел.— Якого біса, ти що, дожидаєш, поки він спалить цих бісових мулів і саму підводу?

Але це було вже зайве.

— Це ти зайве,— сказав я.— Почекаймо хоча б, поки вона в землю ляже.

Коли хто решту свого життя просидить під замком, то нехай хоч при кінці скуштує краплину втіхи.

— Йому місце, мабуть, таки там,— каже тато.— Бог свідок, це мука для мене. Видно, як уже перестає таланити, то й кінця нема безтакання.

Часами я не так і певен, хто має право визначати, коли людина божевільна, а коли ні. Часами мені здається, що ніхто з нас ані повністю божевільний, ані повністю нормальній, вся річ у тому, яка думка про нас переважить у людей. І важливо не стільки те, що людина робить, скільки те, як більшість подивиться на ту її роботу.

Бо от Джуел до нього занадто нетерпимий. Звичайно, це ж Джуелового коня продали, щоб доправити її до міста, і у певному розумінні саме вартість коня Дарл і пропував спалити. Але я багато про це думав перед тим, як ми перебралися через річку, та й опісля — що, певне, така була воля божа, коли він узяв її з наших рук і хотів у якийсь прийнятний спосіб скінчити з цим, отож мені здавалося, що Джуел, коли, надриваючись, витягав її з річки, проти бога чинив, тоді як Дарл, коли побачив, що хтось же з нас мав би щось зробити, повівся, мабуть, слушно. Хоча, звичайно, нічим не можна виправдати підпалу — адже в людини клуна згоріла, і худоба її була під загрозою, і все майно. Ось по цьому й знаєш, чи хто божевільний. По тому, що він не у згоді з іншими людьми. І нічого тоді не поробиш, треба чинити з ним, як жадає більшість.

Але все-таки соромно. Люди мовби забули давню слухну приповістку, що коли забиваєш цвяха, не полішай гострих виступів, так як робиш для свого власного вжитку й утіхи. Виглядає на те, що одні мають купу гладеньких добрих дощок, яких вистачить на цілий особняк, а в інших тільки обапіл, придатний хіба на курник. Хоча краще вже збудувати порядній курник, аніж аби який особняк, і коли їх обідва будують аби як добре, то не для того, щоб у тому чи другому людина почувала себе краще або гірше.

Оточ коли ми іхали вулицею до Майдану, він сказав:

— Перше треба Кеша до лікаря одвезти. Ми можемо його там залишити, а потім вернемося й заберем.

Ось так. Це тому, що ми з ним майже однолітки, народилися років за десять перед тим, як почали з'являтися на світ Джуел, Дьюї Делл і Вардаман. Я, власне, іх теж люблю, але я не знаю. А я ж найстарший і я ж мало не задумав те саме, що він зробив, просто не знаю.

Тато подивився на мене, тоді на нього, все плямкаючи губами.

— Ідьмо далі,— кажу я.— Спочатку головне зробімо.

— Вона б хотіла, щоб усі ми там були,— каже тато.

— Одvezім перше Кеша до лікаря,— сказав Дарл.— Вона почекає. Вона вже дев'ять днів чекає.

— Нічого ви не розумієте,— каже тато.— Людина, з якою ти був молодим, і постарів разом з нею, і вона постаріла разом з тобою, бачивши, що старості не минути, і от вона казала, що це пусте, і ти теж

зінав, що така правда нашого трудного світу з усіма його людськими знегодами й випробуваннями. Нічого ви не розумієте.

— І ще ж могилу викопати треба,— кажу я.

— І Армстід, і Джілспай радили тобі, щоб заздалегідь сповістив,— каже Дарл.— А ти хіба не хочеш зараз оце поїхати до Пібоді, Кеше?

— Ільмо далі,— кажу я.— Мені легше. Краще зробім усе своїм ладом, як годиться.

— Якби хоч уже яма була готова,— каже тато.— А то ми й лопату забули.

— Нічого,— каже Дарл.— Я сходжу в крамницю. Купимо її.

— Але ж це гроши,— каже тато.

— Тобі хіба шкода для неї? — питає Дарл.

— Ільмо далі, а лопату купимо,— сказав Джул.— Ну, давай мені гроши.

Тато, однак, не зупинив підводи.

— Я гадаю, лопату можна й позичити,— сказав він.— Є ж тут християни, гадаю.

Оточ Дарл лишився сидіти, і ми іхали далі. Джул примостиився навпочіпки біля борту підводи, втуплений у Дарлову потилицю, як той бульдог, що ані гавкне, сидячи на повідку, і тільки пасе очима свою майбутню жертву.

Він так і сидів увесь час, не відводячи від Дарлової потилиці горстки білястих очей, поки ми були перед будинком місіс Бандрен і чули музику.

Там усередині грава музика. То був грамофон. Звучало так справдіенно, як оркестр.

— Хочеш, до Пібоді пойдемо? — спитав Дарл.— Вони почекають тут і скажуть татові, а я одвезу тебе до Пібоді й сюди вернуся.

— Ні,— сказав я.

Краще вже поховати її, коли ми так близько тепер, ось тільки ще тато позичить лопату. Він іхав вулицею, поки не почулася музика.

— Може, тут є лопата,— сказав тато.

— Ти хочеш, щоб Джул сходив,— каже Дарл,— чи краще я?

— Гадаю, краще я сам піду,— каже тато.

Він зліз з підводи й пішов стежкою на подвір'я і довкіл будиночка. Музика стихла, а тоді знову почулася.

— Він дістане її,— сказав Дарл.

— А так,— погодився я. Він ніби прочував, ніби бачив крізь стіни й крізь оці десять хвилин.

Тільки на це пішло не десять хвилин, а більше. Музика стихла й уже не оживала, поки вона з татом розмовляла десь там, по той бік будиночка. Ми чекали на підводі.

— Давай, я тебе до Пібоді одвезу,— сказав Дарл.

— Ні,— заперечив я.— Спершу її поховаймо.

— Якщо він коли-небудь повернеться,— сказав Джул. Він почав лаятись. Тоді став злазити з підводи.— Я іду,— сказав він.

Потім ми побачили, що тато вертається. Він вийшов з-за рогу з двома лопатами в руках. Він поклав їх на підвodu, сам сів, і ми поїхали далі. Музики більше не чулося. Тато все оглядався на той будинок. Коли він трохи підніс руку, я побачив, як у вікні промайнула тінь і мелькнуло жіноче обличчя.

Та найдивніше було з Дьюї Делл. Це мене вразило. Я розумію, чому люди говорили, що він чудний, хоча нічого не мав до нього

особисто. І це начебто його самого, як і будь-кого іншого, не стосувалося, і злітись тут було однаково що на калюжу, яка обляпає тебе, коли ступиш туди ногою. Та й крім того, я давно вже підозрював, що його й Дьюї Делл щось таке загадкове зв'язує. Якби я мав сказати, що когось із нас вона любить більше за інших, то це був би саме Дарл. Але от коли ми опустили труну в яму й засипали і виходили з воріт у провулок, де нас дожидали оті хлопці, що рушили просто на Дарла, і він сахнувся вбік, то саме Дьюї Делл вчепилася в нього перше, ніж навіть Джул навалився. І тоді вже я міг не сумніватися, звідки Джіл спаловався, як зайнялась його клуня.

Вона ні словом не озвалася, навіть не глянула на нього, але коли ті хлопці сказали, чого Ім треба, і що вони прийшли забрати його, і він кинувся назад, вона скочила на нього, мов дика кицька, аж одному з тих хлопців довелося тримати її, а вона його дряпалася, мов дика кицька, поки другий хлопець, тато й Джул не збири Дарла з ніг і так він і лежав, розпластаний долі, й дивився на мене.

— Я думав, ти мені скажеш,— озвався він.— Я й подумати не міг, що ти не скажеш.

— Дарле,— сказав я.

Але він знов запручався, став битися з Джуелом і з одним із тих хлопців, бо ж другий тримав Дьюї Делл, тоді як Вардаман верещав, і Джул тоді сказав:

— Убийте його. Убийте сучого сина.

Так це було негарно. Страшенно негарно. І нікуди від цього бруду не дінешся. Нікуди. Я пробував пояснити йому, але він тільки одне товк:

— А я думав, ти мені скажеш. Це не те, що я.

Потім він почав сміятися. Один з хлопців стяг з нього Джуела, і він сидів на землі, не перестаючи сміятися.

Я знов спробував пояснити йому. Якби я тільки міг ворухнутися, хоча б сісті. Але я все пробував пояснити йому, і він перестав сміятися й звів на мене погляд.

— Ти хочеш, щоб я поїхав? — спитав він.

— Так буде краще для тебе,— сказав я.— Там буде спокійно, ні-хто не чіплятиметься і взагалі. Так буде краще для тебе, Дарле.

— Краще,— повторив він. І знов зайшовся сміхом.— Краще,— повторив він ще раз. Він насилив промовив це, так його душив сміх. Ми дивились на нього, а він сидів на землі і сміявся й сміявся. Це було негарно. Страшенно негарно. Щоб мене лиха година побила, коли я бачив тут щось смішного. Адже нічим не виправдаєш того, хто зумисно нищить те, що ти спорудив у поті чола, що зросив власним потом.

Але я все-таки не певен, чи хто-небудь має право визначати, що ось це божевілля, а оце ні. Мабуть, у кожній людині сидить якесь створіння, що робить за неї щось нормальне чи ненормальне, що спостерігає за нормальними й ненормальними її вчинками з одинаковим жахом і подивом.

ПІБОДІ

Я сказав:

— Ну нехай як припекло, хтось міг би ще погодитись, щоб Білл Варнер зашив його, як паршивого мула, це я допускаю, але щоб мене чорти взяли, якщо той, хто дозволив Енсові Бандрену лікувати його голим цементом, не мав зайвих ніг!

— Так вони хотіли, щоб мені трохи полегшало,— сказав він.

— Хотіли, чорти б їх побрали! — сказав я.— Але якого чорта Армстід дозволив знов уклсти тебе на цю підводу?

— На ній було цілком терпимо,— сказав він.— І ми не мали часу чекати.— Я тільки дивився на нього.— І мені зовсім не боліло,— доки нув він.

— Не бреши мені; я не пробуй вмовити, що тебе шість днів трусило на підводі без ресор і зламана нога у тебе не боліла!

— Ну, не дуже боліла,— сказав він.

— Ти хочеш сказати — Енсові не дуже боліла,— сказав я.— Так само, як не боліло йому, коли серед вулиці кинулись на цього бідолаху й забили в кайдани, мов запеклого вбивцю. Не кажи. І не кажи, що тобі не болітиме, якщо ти втратиш шістдесят з гаком дюймів шкури, поки я здеру цей бетон. І не кажи, що тобі не болітиме, якщо кульгатимеш на вкорочений нозі до кінця віку,— це якщо ти взагалі ще зможеш ходити. Бетон,— сказав я.— Боже всемогутній, та чого Енс не відніс тебе до найближчого тартака й не вstromив твоєї ноги під пилку? Це б її вилікувало. А потім ви гуртом могли б устромити його голову під пилку й вилікувати всю родину... А де ж сам Енс? Що він побробляє?

— Поніс віддавати позичені лопати,— сказав він.

— Атож,— сказав я.— Де ж пак, він же мусив позичити лопату, щоб поховати власну дружину. Якщо він ще й ями не позичив. Шкода, що ви його туди не поклали... Що, боляче?

— Та не так, щоб дуже,— відповів він, і краплі поту, здорові, як мармурові кульки, побігли у нього по обличчю, і воно стало такого кольору, як промокальний папір.

— Звичайно, не дуже,— сказав я.— До наступного літа ти чудово зможеш шкутильгати на одній нозі. Тоді вона тобі вже не болітиме, що й казати... Твое щастя, що це та сама нога, яку ти вже раніше зломив,— сказав я.

— Отож і тато так само каже,— сказав він.

МАКГАУЕН

Тільки-но я ввійшов у рецептурну й почав шоколаду собі наливати, коли вертається Джоді й каже:

— Слухай, Скіте, там жінка якась питає лікаря, і коли я її спитав: «Якого вам лікаря?» — так вона каже, того лікаря, що тут працює. Я кажу — немає тут ніякого лікаря, а вона однак стойть і дивиться в цей бік.

— Що за жінка? — питаю.— Скажи їй, нехай звернеться до Елфорда.

— Селючка,— каже він.

— Справодь її звідси до окружної управи,— кажу йому.— Скажи — всі лікарі поїхали в Мемфіс на конференцію перукарів.

— Ну добре,— каже він, виходячи.— Але вона навіть дуже нічогенька, як на селючку.

— Стривай-но,— кажу. Він зупинився, а я підійшов і заглянув у шпарину. Але проти світла нічого не міг розгледіти, хіба те, що ноги у неї були гарні.— Кажеш — молода?

— Та з вигляду мов ягідка, як на селючку.

— На ось,— кажу, простягуючи йому шоколад.

Скинув я фартуха й вийшов. Вона й правда була нічогенька. З таких ото чорнооких, що й ножа тобі в спину вstromлять, коли що не так. А таки нічогенька! В аптекі більше нікого не було — обідня ж пора.

— Я вас слухаю,— звертаюсь до неї.

— Ви — лікар? — питає вона.

— Звичайно,— відповідаю. Вона одвела од мене погляд, розглянулася.

— А можна пройти туди трохи далі? — питає.

Було саме чверть на першу, але я пішов і попросив Джоді постояти на сторожі й свиснути, у разі старий з'явиться, хоч він узагалі приходить рівно о першій, не раніше.

— Краще не починай,— каже Джоді.— Він же тебе під зад коліном, що й не зоглядишся.

— Він ніколи раніше першої не повертається,— я йому.— Ти ж побачиш, як він заходитиме на пошту. Тож витрішок не купуй, і зразу ж тоді свиснеш.

— А ти що там збираєшся? — питает він.

— Ти надвір паси оком. Потім розкажу.

— І помічника тобі не треба?

— Що ти собі в біса думаєш? — я йому.— Тобі що тут, кінний розплідник? Ти його пильнуй. А я іду на переговори.

Я пройшов у глибину приміщення. Став біля дзеркала, пригладив чуприну і вернувся до рецептурної, де вона чекала. Вона розглянулася по боках, а тоді подивилась на мене.

— Ну,—кажу я,— які ж у вас неприємності, пані?

— Це по-жіночому,— каже вона і пильно так дивиться.— Гроши я маю,— додає.

— Ага,— кажу.— У вас уже є неприємності по-жіночому, чи ви їх хочете мати? Якщо так, то я саме той лікар, що треба.

Ну ж ці селочки. Ніяк не можуть втямити, чого потребують, а потім ніяк не можуть цього пояснити. На годиннику було двадцять на першу.

— Немає їх у мене,— каже вона.

— Чого немає? — питают.

— Немає їх,— каже вона.— У тому ж бо ѹ справа.— Вона дивиться на мене.— А гроши я маю.

Тепер до мене дійшло.

— Ага,— кажу.— У вас у животику завелося щось таке, чого ви не хотіли б там мати.— Вона дивиться на мене.— І ви хотіли б трохи більше його, а чи трохи менше?

— Гроши я маю,— каже вона.— Він сказав, що в аптекі на ці гроші можна чого-небудь дістати проти цього.

— Хто так сказав? — питают.

— Він,— каже вона й дивиться просто на мене.

— Імен можете не називати,— кажу.— Той, хто сунув жолудя вам у живіт? Це він вам так сказав? — Вона не відповідає.— Ви ж не зажмія, ні?

Персня у неї я не бачив. Але, можливо, вони й не знають, навіщо перстень?

— Гроши я маю,— каже вона і показує їх мені, загорнуті в хустинку: десять доларів.

— Я не сумніваюся, що ви їх маєте,— кажу.— Це він вам дав?

— Атож,— відповідає вона.

— Котрий саме? — питают. Вона дивиться на мене.— Котрий з них дав вам гроши?

— А він тільки один,— каже вона й дивиться на мене.

— А далі що? — питают. Вона мовчить. У підвальні тим незручно, що тільки один вихід, і він за внутрішніми сходами.— Така ж гарненька дівчинка, як ви.

Вона дивиться на мене й починає загортати гроши назад у хустинку.

— Хвилиночку,— кажу я, і обходжу прилавок.— Ти чув коли-небудь про того хлопця, що розтяг собі вухо? — питают.— Він потім став глухий, як пень.

— Сплавив би ти її звідси, поки не заявився старий,— каже Джоді.

— Якщо ти стоятимеш при вході, за що старий тобі платить, він нічого не запопаде, навіть мене,— кажу йому.

Він помалу рушає до входу.

— А що ти думаєш з нею робити, Скіт?

— Не можу тобі сказати,— відповідаю.— Це було б неетично. Ти йди і пильнуй.

— Скажи, Скіт,— просить він.

— А пішов ти! — кидаю я.— Рецепт випишу, та й годі.

— За жінку він, може, й нічого не зробить, але якщо накриє тебе з рецептами, то вже неминуче копняком під зад спустить.

— Мені й не такий старий хрін під зад давав,— кажу я.— Іди й пильний, коли він прийде, ну!

Я повертаюся. На годиннику вже за чверть перша. Вона зав'язує гроші в хустинку.

— Ніякий ви не лікар,— каже вона.

— А от таки й лікар,— кажу я. Вона дивиться на мене.— Це тому, що я надто молодий з вигляду, чи тому, що надто вродливий? — питую.— У нас тут раніше була ціла гурма лікарів, з яких порохня сипалась. Джейферсон був справжнім притулком для підтоптаніх лікарів. Але справи пішли на спад і люди були такі здорові, що нарешті одного чудового дня здогадалися, чому жінки зовсім перестали хворіти. І тоді вигнали всіх старих лікарів і запросили нас, молодих і симпатичних, які можуть подобатися жінкам, і тоді жінки знову розхвороцілися й справи пішли вгору. Тепер по всій країні так роблять. Хіба ви нечули? Може, це тому, що ви ніколи не зверталися до лікаря.

— Тепер от довелося,— каже вона.

— І ви, на щастя, натрапили на того лікаря, що саме розуміється на цьому, я вам уже казав.

— То у вас є що-небудь від цього? — питает вона.— Гроші я маю.

— Ну,— кажу я,— лікар, звичайно ж, безліч речей на світі повинен вивчити, поки навчиться лікувати, це він просто мусить. Але ж я не знаю, які саме у вас неприємності.

— Він сказав мені, що я зможу що-небудь дістати. Він сказав, що це можна купити в аптекі.

— А як це звельсья, він вам не сказав? — кажу я.— Краще вам вернутися до нього й спитати.

Вона перестала дивитись на мене, хустинку крутить у руках.

— Треба ж мені щось зробити,— каже вона.

— А вам дуже цього треба? — питую. Вона дивиться на мене.— Адже лікар повинен усе на світі знати, навіть те, про що ніхто й не згадується. Але говорити про все, що він знає, йому аж ніяк не годиться. Це проти закону.

Від входу чути голос Джоді:

— Скіте!

— Хвилиночку, пробачте,— кажу я й виходжу.— Шо, вже йде? — питают Джоді.

— Ти ще не скінчив? — він до мене.— Може, тепер ти тут постоїш і постежиш, а я піду докінчу консультацію?

— Чеші хвостяту, — я йому на те...

Я повертаюся. Вона дивиться на мене.

— Ви, звичайно, розумієте, що мене в тюрму можуть посадити, якщо я зроблю те, чого ви хочете,— кажу я їй.— Я втрачу ліцензію й муситиму перейти на інший фах. Ви це розумієте?

— Я маю тільки десять доларів,— каже вона.— Решту я, можливо, зможу через місяць привезти.

— Пхе,— кажу,— десять доларів! Я ж не можу сам оцінювати власні знання й умілість. Та ще й у таку мізерну суму.

Вона дивиться на мене. І навіть не кліпне.

— Чого ж ви тоді хочете?

Ще чотири хвилини, і рівно перша. Я вирішу, що пора вже безманівців.

— Вгадайте з трьох разів, а ні, то я вам покажу.

Вона навіть оком не кліпне.

— Мені ж треба щось зробити,— каже вона. Тоді оглядається кругом і дивиться в бік дверей з вулиці.— Але дайте мені спершу ліки.

— Ви хочете сказати, що готові вже зараз? — питают я.— На місці?

— Але дайте мені спершу ліки,— каже вона.

Я взяв мензурку, обернувся до неї спиною і вибрав пляшечку, котра з нешкідливим вмістом, бо ж кожен, хто зберігає отруту в посудині без наліпки, повинен сидіти в тюрмі. Відгонило скіпидаром. Я відлив трошки у мензурку й подав їй. Вона понюхала, дивлячись на мене крізь скло.

— Скіпидаром віддає,— каже вона.

— Авжеж,— кажу я.— Це на початок лікування. Ви ще раз прийдете сьогодні о десятій вечора, я дам вам решту ліків і зроблю операцію.

— Операцію? — не зрозуміла вона.

— Це не боляче. Ви вже зазнавали такої операції. Ви чули коли-небудь, як клин клином вибивають?

Вона дивиться на мене.

— А це подіє? — питает вона.

— Авжеж, подіє. Якщо ви прийдете на операцію.

Вона випила, що там було, не моргнувши, і вийшла. Я пішов до дверей.

— Ну як, домігся? — питает Джоді.

— Чого домігся? — перепитую я.

— Та вже хай,— каже він.— Не збираюсь я тобі на заваді ставати.

— А, це ти про цю,— кажу.— Ій просто одні ліки були потрібні, у неї важка форма дизентерії, і вона соромиться говорити про це незнайомим людям.

А ввечері як на те саме було мое чергування, я допоміг старому хринові зібратися, надів на нього капелюха й випровадив з аптеки десь так о пів на дев'яту. Я ще провів його до перехрестя й подивився вслід, поки він не пройшов під двома вуличними ліхтарями і зовсім зник удалині. Тоді вернувся в аптеку, дочекався дев'яти тридцяти, погасив світло з вулиці, замкнув двері, залишивши тільки одну лампу в глибині приміщення, сам пішов на місце її насипав порошку талька в шість пакетиків, трохи прибрав у підвальні і вже був готовий.

Вона з'явилася рівно о десятій, перед тим, як вибили дзигарі. Я впустив її, і вона хутко ввійшла. За дверима, як я виглянув, нікого не було, тільки якийсь хлопчина в комбінезоні сидів край тротуару.

— Тобі чогось треба? — спитав я.

Він нічого не відповів, а лише вступився в мене. Я замкнув двері, погасив світло й вернувся до неї. Вона чекала. Тепер вона на мене не дивилася.

— Де ж вони? — спитала вона.

Я дав їй коробку з пакетиками. Вона покрутила їх в руках, подивилася на пакетики.

— А ви певні, що це подіє? — спитала вона.

— Авжеж подіє,— кажу.— Коли ви отримаєте решту лікування.

— А де я повинна його отримати? — питает вона.

— Внизу, в підвальні,— відказую.

ВАРДАМАН

Тепер стало більше місяця й видніше, тільки у крамницях темно, бо всі розійшлися по домах. У крамницях темно, але коли ми проходимо, по вітринах відбивається світло. І на деревах навколо управи світло. Воно сидить на деревах, а в будинку управи темно. Дзигарі на цьому будинку дивляться на чотири боки, бо вони не темні. І місяць теж не темний. Не дуже темний. *Дарл він поїхав до Джексона він мій брат Дарл мій брат.* Тільки то було в той бік, і тому рейки зблискували.

— Ходімо в той бік, Дьюї Делл,— кажу я.

— Навіщо? — відказує вона. Рейки зблискували у вітрині, а поїзд був такий червоний. Але вона сказала, що міським хлопчикам його не продадуть.— Нічого, він буде там і на різдво,— каже Дьюї Делл.— Доведеться почекати до різдва, тоді його знову виставлять.

Дарл поїхав до Джексона. Багато хто не іде до Джексона. Дарл мій брат. Мій брат іде до Джексона

Ми йдемо, і світло йде поряд з нами, воно сидить на деревах. На всі боки те same. Вони звертає за будинок управи, і тоді його вже не видно. Але його видно у чорних вікнах он там. Всі вже розійшлися по домуах спати, крім нас із Дьюї Делл.

Іде поїздом до Джексона. Мій брат

Усередині однії крамнички світиться. У вітрині дві здоровенні склянки з содовою водою, червона ж зелена. Таких і двоє дядьків не подужали б випити. I навіть два мули. I дві корови. *Дарл*

У дверях показується якийсь чоловік. Дивиться на Дьюї Делл.

— Почекай тут,— каже Дьюї Делл.

— А чого мені туди не можна? — питаю я.— Я теж хочу.

— Почекай на вулиці,— каже вона.

— Добре,— погоджується я.

Дьюї Делл входить всередину.

Дарл мій брат. Дарл збожеволів

Ходити важче, ніж сидіти на землі. Він стоїть у розчинених дверях. Дивиться на мене.

— Тобі чогось треба? — питає він.

Голова у нього прилизана. У Джулела вона теж іноді така. А у Кеша — ні. *Дарл він поїхав до Джексона мій брат Дарл. На вулиці він єсть банан. Може, краще бананів поїсти?* — сказала Дьюї Делл. *Почекай до різдва. Тоді він знову там буде. Ти його побачиш. Тож у нас будуть банани. Ми цілу торбу купимо, ми з Дьюї Делл. Він замикає двері.* А Дьюї Делл усередині. Потім і світло гасне.

Він поїхав до Джексона. Збожеволів і поїхав до Джексона. Багато хто не збожеволів. Тато, Кеш, Джулел, Дьюї Делл і я не збожеволіли. Ніколи ми не божеволіли. I до Джексона ми не поїхали. Дарл.

Довго я чую, як корова тупотить по вулиці. Потім вона йде на Майдан, переходить через нього, голова нахиlena, тупотить. Вона мухає. На Майдані нічого не було перед тим, як вона замукала, але він не був порожній. А от тепер він спорожнів. Вона все йде, тупотить. Мухає. *Мій брат Дарл. Він поїхав до Джексона поїздом. Він не поїхав поїздом, щоб збожеволіти. Він збожеволів на підводі. Дарл.* Вона там так довго. I корови вже не стало. Так довго. Вона там довше, ніж була корова. Але не так довго, як порожньо. *Дарл мій брат.*

Мій брат Дарл

Виходить Дьюї Делл. Дивиться на мене.

— Ходімо тепер у той бік,— кажу я.

Вона дивиться на мене.

— Не подіє це,— каже вона.— От сучий син.

— Шо не подіє, Дьюї Делл?

— Знаю, що не подіє,— каже вона, дивлячись невидюще.— Я знаю.

— Ходімо в той бік,— кажу я.

— Нам треба до готелю. Вже пізно. Треба тихенько вернутись.

— Але хіба не можна пройти тудою, щоб хоч глянути?

— Може, краще тобі купити бананів? Може, так буде краще?

— Добре вже.

Мій брат він збожеволів і поїхав до Джексона. Джексон далі ніж божевілля

— Не подіє воно,— каже Дьюї Делл.— Я вже знаю.

— Шо не подіє? — питаю я.

Йому довелося сісти на поїзд, щоб поїхати до Джексона. Я ще не їздив поїздом, а Дарл їздив. Дарл. Дарл мій брат. Дарл. Дарл.

ДАРЛ

Дарл поїхав до Джексона. Його посадили на поїзд, а він сміявся, і в довгому вагоні сміявся, і всі обертали голови, як сови, коли він проходив.

— З чого ти смієшся? — спитав я.

— Атож атож атож атож.

Садовили його на поїзд двоє. Куртки на них тіснуваті, і праві задні кишени віддимаються. А потилиці виголені рівно-рівненько, наче оце що-то вони від голярів, у яких шнури для розмітки, як у Кеша.

— Ти що, з пістолетів смієшся? — спитав я. — Чого ти смієшся? Що не любиш сміху? — отак я спитав.

Вони стягли докупи два сидіння, щоб Дарл міг сидіти біля вікна й сміятися. Один з них сів поруч, другий навпроти, тобто спиною вперед. Довелось одному з них іхати спиною вперед, бо на державних гроах кожен лицевий бік має зворотний бік і навпаки, а вони ж ідути державним коштом, чисте тобі кровозмішування. А на монеті по один бік — жінка, і по другий — бізон, два лицевих боки й жодного зворотного. Не розумію, що це означає. У Дарла був маленький бінокль — з Франції, з війни ще. У ньому видко жінку й кабана, дві спини і жодного переду. Я розумію, що це означає.

— Того ж ти й смієшся, Дарле?

— Атож атож атож атож атож.

Підвода стоїть на Майдані, запряжені мули не ворухнуться, віжки обвинуті круг передка, задником підвода до будинку управи. Вона така самісінка, як і сотні інших підвід, Джуел, стоячи біля неї, дивиться на вулицю, як і будь-хто інший дивився б, але деяка відміна є, це помітно. З усього знати, як то у поїздів буває, що скоро неодмінно вирушать. Може, це тому, що Дьюї Делл і Вардаман сидять на передку, а Кеш на поперечці і їдять банани з паперової торбинки.

— Того ти й смієшся, Дарле?

Дарл наш брат, наш брат Дарл. Брат наш Дарл у клітці в Джексоні, брудні руки він стромив у щілини й дивиться, і навколо рота у нього піна.

— Атож атож атож атож атож атож атож.

ДЬЮІ ДЕЛЛ

Коли він побачив гроші, я сказала:

— Це не мої гроші, вони не мені належать.

— А чиї ж вони?

— Кори Талл. Дружини містера Талла. Це я продала її пироги.

— Десять доларів за два пироги?

— Не чіпай їх. Вони не мої.

— Та в тебе ї пирогів ніяких не було. Брехня це. У цьому згортку була твоя недільна одяга.

— Не чіпай їх! Якщо візьмеш — ти злодій.

— Рідна дочка каже на мене — злодій! Рідна дочка!

— Тату, тату.

— Я тебе годував і давав тобі дах над головою. Я оточив тебе любов'ю й турботою. І ось тепер моя рідна дочка, дочка моєї дружини-небіжчиці, обзыває мене над материною могилою злодієм!

— Не мої вони, кажу тобі. Якби мої — я б тобі їй-богу віддала.

— Звідки у тебе цих десять доларів?

— Тату, тату.

— Не хочеш мені сказати? Ти їх так нечесно нажила, що соромно навіть призватись?

— Вони не мої, кажу ж тобі. Хіба ти не розумієш, що вони не мої?

— Тож я тобі поверну їх! А вона обзыває рідного батька злодієм!

— Я не можу дати, кажу тобі. Вони не мої, розумієш. А то б я їй-богу віддала.

— А я б і не взяв їх. Рідна дочка, яку я годував сімнадцять років, школує позичити мені десять доларів!

— Не мої вони. Я не можу.

— Чиї ж вони?

— Мені їх дали. Купити дешо.

— Що купити?

— Тату, тату.

— Тільки позичити! Бог свідок, я ні за що не хочу, щоб мої власні діти мені дорікали. Але я їм даю все, що маю. З радістю даю. А от вони й крихтою зі мною не поділяться. Щастя твое, що ти померла, Едді.

— Тату, тату.

— Бог свідок, щастя.

Він узяв гроші й пішов.

КЕШ

Отож коли ми там зупинилися попросити лопати, то почули, як у будинку грає грамофон, а коли вони вже були нам не потрібні, тато й каже:

— Мабуть, краще я сам їх однесу.

І ми вернулися до того будинку.

— Краще нам одвезти Кеша до Пібоді,— сказав Джуел.

— Та це ж одна хвилина,— сказав тато.

Він зліз із підводи. Музика тепер не грала.

— Нехай Вардаман збігає віднесе,— сказав Джуел.— Він зробить це вдвічі швидше, ніж ти. Або дай я...

— Ні, мабуть, краще, як я сам це зроблю,— каже тато.— Якщо вже я їх позичав.

Отож ми лишилися на підводі, але музика тепер не грала. Я гадаю, це добре, що ми не маємо ніякого грамофона. Я б і не працював через це слухання. Хоча як небагато музик, то воно ще й дуже гарно. Коли от повертаєшся з роботи втомлений, нема кращого відпочинку, як музика. Я бачив і таку, що закривається, як саквояж, і зверху держак, щоб її можна було нести, куди хочеш.

— Що він там робить, як ти гадаєш? — питается Джуел.— Я за цей час ці дві лопати вже б разів десять туди й назад відніс.

— Хай собі не квапиться,— сказав я.— Він же не такий хвацький, як ти, не забувай.

— Чого ви не дали мені їх віднести? Нам ще ж твою ногу треба підлікувати, щоб завтра ми змогли додому вирушити.

— У нас часу хоч грэблю гати,— сказав я.— Цікаво, скільки за ці машинки вносять, коли беруть на виплат?

— Який такий виплат? — спитав Джуел.— І де ти грошей візьмеш?

— Та хто його знає,— сказав я.— Може, у Сюрати я її за п'ять доларів купив би.

Нарешті тато вийшов, і ми поїхали до Пібоді. А коли ми були там, тато сказав, що піде поголитись. А потім увечері він сказав, що у нього справи і, кажучи це, косив очі вбік, а волосся його зачісане було й зволожене, і пахло парфумами, але я сказав — нехай собі, я б і сам не від того, щоб трохи твої музики послухати.

А наступного ранку він знову пішов, тоді вернувся і наказав, щоб ми запрягали й збиралися їхати, він пізніше перестріне нас, і коли вони пішли, сказав:

— Грошой у тебе, мабуть, більше вже немає?

— Пібоді залишив мені тільки за готель заплатити, — відказав я.— Нам же більш ні на що не треба, еге ж?

— Ні,— сказав тато,— ні. Більш ні на що не треба.

Він стояв, не дивлячись на мене.

— Коли на що-небудь треба, то, може, Пібоді...— сказав я.

— Та ні,— сказав він,— вже все. Зачекаєте мене на перехресті.

Отож Джуел прийшав по мене підвodoю, мені намостили там сіна, і ми поїхали через Майдан до перехрестя, про яке тато говорив, і стали чекати на підводі, Дьюї Делл і Вардаман іли банани, і ось ми побачили, як вони йдуть вулицею. Тато мав на обличчі отої зухвалий і жа-

люгідний вираз, як то бувало, коли він збирався зробити щось таке, що на прикрість мамі, а в руці ніс саквояж, і Джул спітав:

— Це хто?

Тоді до нас дійшло, що це зовсім не через саквояж він мав такий вираз на обличчі, і Джул сказав:

— Та в нього ж зуби!

І справді. Він наче й зростом повищав, і голову закинув угору, жалюгідний і водночас гордий, і аж тепер ми помітили її позад нього, вона несла другий саквояж — качкувата вичепурена жіночка з колючими балухатими очима, які не допустять, щоб хтось їй що-небудь зауважив. А ми спідлі, витрішенні на них, Дьюї Делл і Вардаман роти пороззяляли, недойдені банани в руках, і цю мить вона вигулькнула у нього з-за спини, колюче втупившись на нас. І тоді я здогадався, що то у неї у руці — такий маленький грамофон. Ясно, це був він, закритий з усіх боків, гарний мов намальований, і щоразу, коли поштою приде нова платівка і ми слухатимемо її вдома зимової пори, я подумаю — як це прикро, що Царл не може з нами розважатися музикою. Хоча для нього так воно й краще. Цей світ, це життя, не для таких, як він.

— Це Кеш, Джул, Вардаман і Дьюї Делл,—каже тато, не дивлячись на нас, жалюгідний і гордий водночас — і своїми зубами й усім іншим.— Познайомтесь, це місіс Бандрен,—каже він.

З англійської переклав
Ростислав ДОЦЕНКО

